

“BİRAZ ADİL, BİRAZ DEĞİL...”

Demokratikleşme Sürecinde Toplumun Yargı Algısı

Mithat Sancar

Suavi Aydın

TESEV
YAYINLARI

“BİRAZ ADİL, BİRAZ DEĞİL...”

**DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE
TOPLUMUN YARGI ALGISI**

TESEV
YAYINLARI

“BİRAZ ADİL, BİRAZ DEĞİL...” DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE TOPLUMUN YARGI ALGISI

ISBN 978-605-5832-15-5

TESEV YAYINLARI

Yayına Hazırlayanlar: Duygu Güner, Koray Özdil

Düzeltili: Elçin Gen

Kapak Tasarımı: Bora Tekoğul

Baskı Öncesi Hazırlık: Myra

Baskı: Euromat

TESEV

**Türkiye Ekonomik ve
Sosyal Etüdler Vakfı**

Demokratikleşme Programı

Bankalar Cad. Minerva Han No: 2 Kat: 3

Karaköy 34420, İstanbul

Tel: +90 212 292 89 03 PBX

Fax: +90 212 292 90 46

info@tesev.org.tr

www.tesev.org.tr

Copyright © Mayıs 2009

Bu yayının tüm hakları saklıdır. Yayının hiçbir bölümü Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) izni olmadan elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt veya bilgi depolama, vd.) yollarla çoğaltılamaz.

Bu kitapta yer alan görüşler yazara aittir ve bir kurum olarak TESEV'in görüşleriyle birebir örtüşmeyebilir.

Bu kitabın yayımlanmasındaki katkılarından ötürü Almanya Federal Cumhuriyeti Büyükelçiliği Ankara'ya, Açık Toplum Enstitüsü-Türkiye'ye ve TESEV Yüksek Danışma Kurulu'na teşekkür ederiz.

“BİRAZ ADİL, BİRAZ DEĞİL...”

**DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE
TOPLUMUN YARGI ALGISI**

**MİTHAT SANCAR
SUAVİ AYDIN**

MAYIS 2009

**TESEV
YAYINLARI**

Teşekkür

Alan çalışmaları sırasında büyük yardımlarını gördüğümüz Bağış Erten'e, Çağdaş Demren'e, Abdürrahim Özmen'e, Handan Üstündağ'a, Yasemin Çakar'a, Yalçın Mergen'e, Çakır Ceyhan Suvari'ye, Jelle Verheij'e, Turgut Karabulut'a, Tuğba Atalar'a ve görüşmeyi kabul edip sorularımıza içtenlikle cevap veren bütün görüşmecilerimize sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

İçindekiler

Yargı Kurumunun Toplumsal Algılanışına Bakarken, 1

Summary, 3

GİRİŞ, 5

YÖNTEM, 5

ALGILARIN ÖZNELİĞİ, 6

YARGI ERKİNE DAİR ALGI: DEVLET-YARGI ÖZDEŞLİĞİ, 8

MAHKEME VE ADLİYE İMAJI: “ALLAH KİMSEYİ ORAYA SALMASIN”, 10

ADALET VE HUKUK ALGISI, 13

İDEAL HÂKİM İMGESİ, 18

MAHKEMELERDEN BEKLENTİLER, 21

MAHKEMELERDEN BEKLENTİLERİN GERÇEKLEŞECEĞİNE DAİR İNANÇ, 24

MAHKEMELERİN ADİLLİĞİNE DUYULAN GÜVEN, 30

ADALET SİSTEMİNİN İŞLEYİŞİNE DAİR ALGI KALIPLARI, 34

- i. Adalet Sisteminde Kayırmacılık ve Güç İlişkileri, 35
- ii. Yargılama Sürecinde Keyfilik ve Kişiselik, 43
- iii. Davaların Uzun Sürmesi, 45
- iv. Mahkemelerin İş Yükünün Ağırlığı, 50
- v. Hak Aramanın Pahalı Olması, 51
- vi. Yargı Süreçleri Dışında Adalet Arayışı, 53

YARGI BAĞIMSIZLIĞINA DAİR ALGI KALIPLARI, 60

YARGININ TARAFSIZLIĞINA DAİR ALGILAR, 64

YARGIDA DEVLETÇİLİK, 65

MAHKEMELERDE AYRIMCILIK, 74

ÖZEL MAHKEMELERE DAİR DEĞERLENDİRMELER, 76

HUKUK SİSTEMİ HAKKINDA FARKINDALIK VE BİLİNÇ DÜZEYİ, 78

SONUÇ YERİNE, 81

GÖRÜŞME LİSTESİ, 84

Yazarlar Hakkında, 86

Yargı Kurumunun Toplumsal Algılanışına Bakarken

Avrupa Birliği üyelik sürecinin siyasette merkezî bir yere oturmasından bu yana Türkiye reformlara ve değişime odaklanmış durumda. Ne var ki bu sadece siyasî iradeyi değil, toplumsal kabullenmeyi de gerektiriyor. Çünkü Türkiye'nin ayak bağları devlet geleneğinden olduğu kadar, toplumsal zihniyetten de kaynaklanmakta.

Bu nedenle yeniden yapılanması beklenen alanlarda toplumsal algının nasıl değiştiği ve muhtemel reformlara ne denli hazır olduğu çok önemli bir soru. TESEV bu yöndeki irdelemelerini yakın geçmişte dört kitapla kamuoyuna sunmuştu. Dindarlık, laiklik, milliyetçilik gibi ideolojik çerçeveler yanında, devlete olan yaklaşımı ve aile içindeki ataerkil ortamı ele alan bu çalışmalar, algıların bireysel ve grupsal düzlemde nasıl değişmekte olduğunu ortaya koydu.

Ancak siyasî irade ile toplumsal sahiplenme arasında çok önemli bir katman daha var ve Türkiye'nin reform ihtiyacı belki de kendisini en fazla bu noktada gösteriyor. Söz konusu katman, bürokratik kurumlar. Başta silahlı kuvvetler, yargı ve emniyet olmak üzere neredeyse bütün bürokrasinin hem zihniyet hem de organizasyon ve işlevler açısından yeniden yapılandırılması zorunlu gözüküyor.

Dolayısıyla "Algılar ve Zihniyetler" dizisinin bundan sonraki çalışmaları kurumları ele alıyor. Yargıyı kuşatan zihinsel çerçeveyi farklı boyutlarıyla sunmayı hedefleyen ilk proje, meseleye dört açıdan yaklaşıyor. Birinci kitap savcı ve yargıçların anlam dünyasını irdelemeyi hedeflemişti. Elinizdeki bu ikinci kitap ise toplumdaki adalet algısını ve yargı kurumunun zihinlerde nasıl işlevselleştirdiğini tespit etmeye çalışıyor. Hakkaniyet ve suçluluk gibi terimlerin pragmatik bir çerçevede yorumlandığını ortaya koyarken, ilkesel temeli sağlam olan bir hukuk anlayışının yerleşebilmesinin önündeki toplumsal algı engellerini de ortaya koyuyor.

Türkiye'nin demokratikleşme sürecindeki gereksinimi, günümüzün evrensel kabullerine uygun bir vatandaşlığı ve ona uygun yönetsel mekanizmanın oluşmasıdır. Hukuk ve dolayısıyla yargı bürokrasisi ise böyle bir dönüşümün vazgeçilmez teminatı olarak merkezî bir yere sahip. Elinizdeki çalışmanın, böylesine önemli bir alanda yapılacak reformların tartışılmasına ciddi katkı yapacağını umuyoruz...

Etyen Mahçupyan

Demokratikleşme Programı Direktörü
TESEV

Summary

Designed as the second study of the “Perceptions and Mentality Structures within and about the Judiciary” project bundle, this book aims to identify the main pillars that would help us understand the society’s impressions and perceptions on the judiciary. To this end, we have conducted in-depth interviews with 59 people from different social backgrounds in 20 provinces in Turkey. Our basic motivation while processing the data obtained from the interviews was not to reach statistical conclusions but rather to provide a map of existing views and opinions of the public about the judicial system and courts.

In terms of its conceptual framework and theoretical foundations, this study shares the same universe with the book entitled *Judges and Prosecutors in the Democratization Process*. We have therefore refrained from providing discussion on the theoretical background.

One of the important findings of this study is that a high number of the interviewees perceive the judiciary as an organ that is identical with the state, rather than as a separate and independent power in accordance with the separation of powers principle. The fact that courts are regarded as typical government agencies and are therefore not found accessible is probably an extension of this perception.

The fact that almost all interviewees had a strong perception that the judiciary is not independent can be seen as a logical consequence of seeing the judiciary as a government agency. However, while some interviewees believe that interventions that damage the independence of the judiciary mainly comes from the government, others think that some other forces within the state are influencing the judiciary for the purpose of creating unfavorable results for the government.

The negative results we obtained in the field of independence repeat themselves in the field of impartiality. There is a very strong and widespread perception among the interviewees that the judiciary is not impartial. Statements made in this regard show that the interviewees believe that the judiciary is dominated by the “etatist worldview” and that this worldview and attitudes associated with it are the most important factors damaging impartiality.

Another finding of the study is that confidence in the fairness of courts is weak. At the basis of the lack of confidence in courts is the perception that favoritism and power relations play an important role in the functioning of the justice system. Moreover,

not a few people think that the high price of seeking justice is preventing access to justice and that the high caseload of courts is preventing justice from being served.

A substantial portion of the interviewees have defined justice by reference to the principle of equality. In this connection, many interviewees have listed both “judicial etatism” and the prevalence of favoritism and power relations among the factors that damage equality and thus confidence in justice.

In some of the interviews, the lack of confidence in courts has been cited as a reason of the tendency to seek remedies outside the legal system. It is noteworthy that this tendency is much stronger among interviewees from the eastern and southeastern regions of Turkey. Based on the explanations made by these interviewees, we can state that judicial institutions and modern legal processes have not fully replaced traditional justice mechanisms in these regions.

We would finally like to emphasize that the judges and prosecutors we have interviewed during the first stage of the project and the citizens we have interviewed in this study have similar perceptions about basic issues related to the judiciary, and that this confirms the prevalence of the belief that there exist serious problems regarding the functioning of the judicial system in Turkey. We believe that this constitutes adequate proof of the urgent need for a comprehensive debate about the judiciary and for a radical reform program in Turkey.

“Biraz Adil, Biraz Değil...” Demokratikleşme Sürecinde Toplumun Yargı Algısı

GİRİŞ

TESEV’in Demokratikleşme Programı’nda yer alan “Algılar ve Zihniyet Yapıları” başlıklı araştırma dizisi çerçevesinde gerçekleştirilen bu çalışma, “Yargıda ve Yargıya Dair Algı ve Zihniyet Kalıpları” projesinin ikinci aşamasını oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, toplumun çeşitli kesimlerinin yargıya yönelik bakışları hakkında veri toplamak; böylece yargıya dair belli algı kalıplarını anlamayı sağlayacak dayanak noktaları tespit etmektir.

Bu çalışma; projenin birinci ayağını oluşturan “*Adalet Biraz Es Geçiliyor...*” *Demokratikleşme Sürecinde Hâkimler ve Savcılar* kitabının bütünleyicisi olarak tasarlandı. Bu iki çalışma; kavramsal çerçeve, teorik temeller ve yöntem bakımından aynı evreni paylaşmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada, kavramsal açıklamalara ve teorik bilgilere ayrıca yer vermeye gerek görmedik. “Yöntem” konusunda ise, bu çalışmaya özgü hususların altını çizmekle yetindik.

Birinci çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da, daha ziyade görüşmecilerin değerlendirmelerini aktarmaya ve kendi yorumlarımız konusunda tasarruflu davranmaya özen gösterdik. İki çalışma bir arada okunduğunda, görüşlerine başvurduğumuz hâkim ve savcılar ile yurttaşların, yargıya dair önemli meselelerde benzer algıları paylaştıkları fark edilecektir. Ancak bu konuda da, didaktik bir üslup ve tarzdan kaçınarak, algılardaki benzerliklerin ve farklılıkların teşhisini ve bunların anlamlarının tespitini okurlara bırakmayı tercih ettik.

YÖNTEM

Bu çalışmada “derinlemesine mülakat” tekniği kullanılmış ve sorgulamaya ilişkin belirli bir çatı kurulmuş olmakla birlikte, görüşmeler, görüşmecilerin deneyimleri doğrultusunda gelişmiştir. Çalışmada görüşmeciler tamamen rastgele seçilmiştir. Bu rastlantısallığın belli ölçülerde temsil yeteneği kazanabilmesi için, ülkenin çeşitli yerlerinden görüşmecilerin belirlenmesi tercih edilmiş ve görüşmeler bu şekilde yürütülmüştür.

Görüşmeciler, yaş, cinsiyet, meslek, etnik köken, sosyal statü, ideolojik ve siyasal görüş gözetilmeden, rastgele bulunmuştur. Ancak, ülkemizin arz ettiği çeşitlilik ve hareketlilik sayesinde, sanki bu kategoriler dikkate alınarak belli bir örneklem

oluşturulmuş gibi, bu rastgele seçim belirli bir temsil kabiliyeti kazanabilmiştir. Bu durum görüşmeciler tablosundan rahatlıkla izlenebilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, halkın yargı hakkındaki izlenim ve algılarını anlamaya yardımcı olacak bilgilere ulaşmaktır. Ancak bu yapılırken, istatistiksel sonuçlara ulaşmaktan ziyade, bu izlenim ve algıların haritası çıkarılmaya çalışılmış; adalet düzeni ve mahkemeler hakkında ne tür fikirlerin mevcut olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Böylelikle ortaya bir fikirler demeti çıkmaktadır. Bu fikirler gruplanarak anlamlı bir metin kurgulanmıştır.

Mecbur kalmadıkça görüşmecilerin görüşleri olduğu gibi (hatta imla bozukluklarına dahi müdahale edilmeden) aktarılmış, metinde söz tamamen onlara bırakılmıştır. Metni oluşturanlar, görüş ve ifadeleri gruplamakla yetinip, sadece bir meta-analiz için gerekebilecek yorum ve değerlendirmelere yer vermişlerdir.

Görüşmecilerin anlatımlarında yer yer tutarlı anlamdan yoksun ifadeler rastlanabilmektedir. Böyle durumlarda, eğer bu tutarsızlık bir ikileme işaret ediyorsa, bu ikilemi göstermesi bakımından önemi dikkate alınarak kote edilmiş; ancak bütünüyle dilsel bir anlamsızlık içeriyorsa ihmal edilmiştir.

Bazı görüşmeciler, görüşmeler sırasında kayıt cihazı kullanılmasını istememişlerdir. Onların ifadeleri, görüşme sırasında alınan notlara göre değerlendirilmiştir. Bazı görüşmeciler ise, zaman zaman kayıt cihazını kapattırarak konuşmuşlardır. Bu durumda da yine alınan notlara başvurulmuştur.

ALGILARIN ÖZNELİĞİ

Yapılan bütün görüşmelerde ortaya çıkan fikirlerin ve ifadelerin, kişilerin öznel deneyimlerinin ve dünya görüşlerinin bir yansıması olduğu kabul edilmelidir. Zaten algıları yaratan ve yapılandıran süreç, tamamen öznel bir nitelik taşır. Özellikle mahkemeye karşılaşılan biçimleri, kişilerin yorum ve düşüncelerini etkilemektedir. Örneğin, daha önce mahkemeye gidip gitmediği sorulan bir görüşmeci deneyimini şöyle aktarıyor:

[Mahkemeye] gittim, kendim de bizzat mahkemeye düştüm [...] Ha o zamanki şartlara göre mahkeme yani benim için olumlu geçti [...] kendi açımdan. Ama olumsuz geçseydi, benim için belki kafamda olumsuz bir etki bırakacaktı, ama geçtiği için olumlu bir etki bıraktı. (Kars 4)

Aynı şekilde, bir başka görüşmeci mahkemeye suçlu olarak gittiği, yani suçlu olduğunu bildiği halde “suçsuz olarak çıkmak” istediğini söylüyor. (Samsun 2) Kişilerin kendi dışlarındaki dünyaya bakışları, kaçınılmaz bir biçimde, kendilerini merkeze alarak geliştirilmiş çerçevelerdir. Aynı görüşmeci devamlı şunları ifade ediyor:

Suçlu da olsam, suçsuz çıkmak isterim, kimse özgürlüğünün kısıtlanmasını istemez. Cezaevine girmek istemez ya da cezaevinde cezalandırılmak istemez, kimse para cezası ödemek istemez ya da başka başka şekillerde... Yani kendi adıma söyleyeyim, birisini öldürdüysem, cezasını çekmek istemem. Her ne kadar yaparım, isterim desem de bu yalan. Böyle bir şey, içeri girerim, paşa paşa yatarım diye bir durum yok. (Samsun 2)

Ne var ki, hayatında hiç mahkemeye gitmemiş olanların yargının genel işleyişi konusundaki algısı, bu öznellikte birleştiğinde, ortaya anlamlı sonuçlar çıkabiliyor. Öznelliği bütünleyen en önemli olgu, rıza ve onayın varlığıdır. Kimi zaman kişiler olumsuz sonuçlar karşısında bile, “hakkaniyet” içeren ve olguya dışarıdan bakılabildiğini gösteren yargılarda bulunabilirler. Bunun nedeni sürecin, kişinin rıza ve onayını arayacak bir olumsuzluğa sahip olmasıdır. Bu olumsuzluğu ortadan kaldıracak mutlak öznellik halleri, süreçle ilgili bariz bir yabancılaşma yaşanması halinde ortaya çıkabilir. Söz konusu yabancılaşmanın çeşitli kaynakları olabilir: Kişilere tarafsız ve dürüst davranılmaması durumunda beliren kayırmacılık, kötü muamele, adaletin önüne gelen kişi ile adaleti uygulayacak olanlar arasında yaratılmış bir hiyerarşinin varlığı, gibi. Bu yabancılaşmanın, kartopu misali, topluma yayılan bir genel-geçerlik kazanması, söz konusu algıların öznellikten sıyrılmasına ve somut bir duruma işaret etmesine yol açmaktadır.

Ayrıca, pek çok görüşmecinin fikirlerini açıkça ve medenî cesaretle ortaya koymak konusunda çekingen davrandığı gözlenmiştir. Eskişehirli bir görüşmeci, bu durumun nedenini şu sözlerle dile getiriyor: “Söylemeye korkuyorum, fikir özgürlüğümüz yok bir defa!” Bazı görüşmeciler soruları kısa cevaplarla geçiştirmeye çalışırken, bazıları da hoş gidebileceğini düşündüğü fikirler ortaya koyduğunu sezdirmiştir. Ancak, görüşmenin ilerleyen safhalarında, özellikle özgül olaylar hakkında konuşulduğunda ve başka sorularla görüşme geliştirildiğinde, başta söylenen stereotiplerle ya da soyut kavramlara ilişkin açıklamalarla çelişen ifadeler ortaya çıkmıştır. Biz, görüşmecilerin gerçek düşüncelerinin çelişkili gibi görünen sonraki beyanlar olduğu kanaatindeyiz. Zira somut olan, her zaman soyut olanın muğlaklığını ortadan kaldırır.

Görüşmelerdeki çekingenliğin nedeni ise açıktır: Türkiye toplumu kendisini hâlâ sorgu altında hissetmektedir ve “ana-akım” ya da “resmî” saydığı görüşlere karşı görüşler geliştirirken, hele tanımadığı bir kişiyle görüşürken temkinli davranmaktadır.¹ Bu yüzden Türkiye’de yüzdelere vurulan istatistiksel araştırmaların güvenilirliği son derece zayıftır. Ancak, uzun görüşmeler yaparak, somut durumu yakalayıp onun üzerine giderek bilgi edinmeye çalışmak her zaman daha iyi sonuç vermektedir.

1 12 Eylül’ün hemen sonrasında Sıkıyönetim Mahkemesi’ndeki davalarını takip etmek için Diyarbakır’a giden bir avukat, havaalanından taksiye binip şehre doğru giderken her yanda Türk bayraklarının asılı olduğunu ve daha önce görmediği birtakım Atatürk büstlerinin belirli meydan ve parklara konmuş olduğunu görünce, yüzünü buruşturur. Taksi şoförü ise, “Allah razı olsun paşalardan. Sayelerinde Atatürkümüze, bayrağımıza kavuştuk” deyince, avukat mahkemelerdeki tiranik serencamin sıkıntısıyla şoföre çıkarır. Bunun üzerine taksi şoförünün cevabı ilginçtir: “Beyim, bu bizim resmî görüşümüzdür!”

YARGI ERKİNE DAİR ALGI: DEVLET-YARGI ÖZDEŞLİĞİ

Yargının bir erk ve soyut bir yapı olarak algılanma şekli, özellikle yargıya izafe edilen işlevlerin anlaşılması bakımından önemlidir. Görüşmecilerin çoğunda gözlemlediğimiz ilginç bir husus, yargı erkinin, özellikle yürütme organını oluşturan birimlerle bir bütün halinde algılanmasıdır. Daha açık bir deyişle, görüşmecilerde, yargıyı devletle özdeşleştirme yönünde güçlü bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, mesela polis ya da jandarmada görülen bir usulsüzlük veya kayırmacılık olayı, doğrudan doğruya yargının bozuk işleyişinin örnekleri olarak sayılabilmektedir. Dolayısıyla yargı, devletin bütünlüğü içinde görülmekte, devlete ilişkin olumsuz duygu ve kaygılar yargıya da teşmil edilmekte veya yargıdaki işleyişe ilişkin olumsuz algılar devlete ilişkin algıları beslemektedir.

Buradan, görüştüğümüz insanlarda “kuvvetler ayrılığı” ilkesine dair bir yurttaş bilincinin bulunmadığı ya da bu ilkenin görüşmecilerimiz nezdinde bir inandırıcılığının olmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Karşılı görüşmecilerden birinin sözleri bunun tipik örneğidir: “Vallahi yargı devletin polisinde de var, jandarmasında da var, hepsinde de var...” (Kars 1) Aynı yerde görüştüğümüz bir başka şahıs da, benzer ifadeler kullanmıştır: “Poliste ve jandarmada da yargı vardır.” (Kars 11) Bu sözler, aslında polis ve jandarma gibi kurumların, kendilerini yargının yerine koyabildiğini ima etmektedir. Bu algı, yargının güçsüz ve etkisiz olduğu yorumuna da elverişlidir. Nitekim yine Kars’ta görüştüğümüz bir kişi, bunu doğrudan ifade etmiştir. Ona göre, Türkiye’de asker ve polis (yargıya ve hükümete göre) çok fazla söz sahibidir. “Onların her istediği oluyor da, hükümetin çok fazla etkisinin olmadığını düşünüyorum. Türkiye’de [...] askerî yönetim gibi bir şey var!” (Kars 6)

Yargı ile jandarma arasında ilişki kuran başka görüşmeciler de oldu (örneğin Kars 7; Kars 15; Kars 16; Nusaybin 1). Bu benzetmenin, kişinin köyde veya kentte yaşamasıyla ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Köyde yaşayan yurttaşın jandarma ile yargıyı özdeşleştirme, köy hayatında devletle karşılaşmanın en doğrudan biçiminin jandarma oluşundan ileri gelmektedir.

Kentli görüşmeciler, yukarıdaki denklemi, jandarmanın yerine polisi koyarak kurma eğilimindedirler. Bu durumda, poliste ortaya çıkan bir olumsuzluk da, yargı ve adaletle ilişkilendirilmektedir. İşte bir örnek:

Ya [işin mahkemeye düşmesini] kimse istemez. Ben de istemem, açık konuşayım. Mesela benim kendi başıma geldi. Benim arabam soyuldu. Yüzde yüz haklı olduğunuz konuda polisler rapor tutuncaya kadar göbeğimiz çatladı. Yok, sigara al, yok kola al, yok bilmem ne! Nerede kaldı hak, nerede kaldı adalet, nerede kaldı hukuk! Yanlış mıyım? (Bursa 2)

Bazı görüşmecilerin ifadelerinden ise, yargıyı devletin en etkili kurumu olarak algıladıkları sonucu çıkıyor. Bu kişiler, yargıyı sistem içindeki ağırlığı bakımından jan-

darma ve polisle aynı mesabede değerlendiriyorlar. Mesela Karşı bir görüşmeciye göre, yargı, “jandarma gibi polis gibi [...] devletin yani müdahale yerinde, yani çok etkili olan bölümünde”. (Kars 4) Bir başka görüşmeciye göre ise, “[Yargı devletin] tepesinde”. (Kars 18) Şu cevap ise çok daha doğrudan, kesin ve net: “Yargı devletin kendisi zaten.” (Kars 8)

Bu yorumlardan hareketle, yurttaşın devleti algılamak kendi hayatı üzerinde doğrudan müdahale hakkına ve yetkisine sahip olan kurumları esas aldığı düşünülebilir. Yargı, böyle bir kurumdur; çünkü doğrudan doğruya yurttaş hakkında hüküm verip onun hayatına doğrudan müdahale edebilir, onun hayatını değiştirebilir.

Yargı ile devlet arasında özdeşlik kuran algının bir başka şekli, yargıyı bir “devlet kurumu” olarak değerlendiren yaklaşımlarda ifade buluyor. Burada da, *Demokratikleşme Sürecinde Hâkimler ve Savcılar* çalışması için görüşülen hâkim ve savcılarının bir kısmının, kendilerini “devletin memuru” olarak algıladıklarını gösteren yaklaşımın toplumdaki yansımasıyla karşı karşıyayız. Antalyalı görüşmecinin sözleri, bu yansımanın açık bir tasviri gibidir:

Mahkemeleri de bir devlet kurumu mu sayıyorsunuz yani?

Evet.

Peki, ama mahkemelerin normal devlet dairelerinden farklı olması gerekmez mi?

Yani devlet değil de, bağımsız bir kurum olarak görüyorsunuz ya da öyle tarif ediyorlar kendilerini, ama parayı veren düdüğü çalan mantığı... (Antalya 1)

Bu görüşmeciye göre, bağımsız olması gereken mahkemelerin diğer devlet kurumlarından bir farkı yok; zira yargı mensupları da devletten maaş alıyorlar. Parayı veren devlet olunca, hangi kurum olursa olsun, devleti temsil etmiş oluyor. Ayrıca, mahkemelerde iş görme yolları ile diğer devlet dairelerindeki iş görme biçimi arasında, bu nedenle, bir farklılık ortaya çıkmamaktadır.

İstanbullu görüşmecilerden birisi, bu durumu bir “iç içe geçmişlik hali” olarak yorumluyor:

İşte iç içe geçmişlikten dolayı aslında yargıyı, tamamıyla yargı kurumu ve hâkimi de o kurumun bir görevlisi olarak göremiyorum. Yani onların üstünde “egemenlik kayıtsız şartsız milletindir”, “adalet mülkün temelidir” [yazıyor]. Adalet devletin temelidir mi, yoksa adalet işte bireyin en doğal hakkıdır mı? [...] Yani şey söylemi var, devletin milleti, askerinin devleti, devletin milleti diye yeni bir söylem var. Aynı şeyi belki yargı için de zaman zaman söyleyebiliriz. Hani belki işte şöyle formüle edebiliriz: Devletin yargısı, yargının milleti, bireyi gibi. (İstanbul 2)

İstanbullu başka bir görüşmeci ise, yargı ile devlet arasında kesin bir uzaklığın bulunması gerektiğini vurguluyor:

Yargı hiçbir zaman devletin kendisi olmamalıdır. Eğer yargı devletin kendisi olursa orada tarafsız bir yargı olması mümkün değil. (İstanbul 3)

Lakin bu görüşmecimize göre, Türkiye’de durum bunun aksidir. Bu görüşmecinin devletten anladığı, kuvvetler ayrılığı gibi soyut bir ilkenin vazettiği devlet kavrayışından ziyade, yürütme içindeki organlardır aslında.

Yargının işlevini, *Demokratikleşme Sürecinde Hâkimler ve Savcılar* kitabında aktarılan genel teorik çerçeveye içinde değerlendiren görüşlere de rastladık. Yargının “toplumsal barış” konusunda sahip olduğu hayati öneme vurgu yapan Samsunlu görüşmecinin sözleri, bunun en açık örneğini oluşturuyor:

Yargı [...] devletin çatısı altında yaşayan bireylerin huzurunu temsil eder. Yani burada huzur deyince, daha ziyade burada kolluk güçleri falan aklımıza geliyor, fakat bu kolluk güçlerinin ötesinde bir huzur bu, güven duygusu!.. Ben bir vatandaş olarak bir huzursuzluk ortamında aklıma ilk gelen güvence adalet oluyor, adalet var, diyorum... Aklıma hiçbir zaman şu gelmiyor: Polis, jandarma olayı çözer demiyorum, adalet çözer diyorum. Bence devleti oluşturan bireylerin huzurunun sağlanması ayağının tepesinde yargı var. Devlet için böyle tanımlarım ben bunu. [Toplumun] ahenginin sağlanmasının tepesinde durur. Huzurun sağlanmasında birçok kurum vardır, ama bu tepedeki kurumdur. Yargı bir organdır bence, yani çünkü adalet duygusunu tesis eden şey yargıdır, yani kolluk kuvveti değildir... (Samsun 1)

MAHKEME VE ADLİYE İMAJI: “ALLAH KİMSEYİ ORAYA SALMASIN”

Soyut bir yapı olarak yargının somut tezahürleri, öncelikle mahkemeler ve adliye binalarıdır. Görüşmelerde, soyut yargı algısının, somut tezahürler söz konusu olduğunda nasıl bir hal aldığını anlamaya yönelik sorular sorduk. Görüştüğümüz insanların hemen hemen tamamının paylaştığı algı, mahkemelerin “sevimli” bulunmadığı yönündedir. Mahkemeye hiç işi düşmemiş kişiler bile, mahkemeler karşısında mesafeli bir duruş sergilediler. Kars’ta görüştüğümüz, okur-yazar olmayan, altmış beş yaşındaki bir kadın, hiç mahkemeye gitmediği halde bu durumu özetleyen bir cümle sarf etmiştir: “Allah hiç kimseyi oraya salmasın [düşürmesin]!” (Kars 12)

Peki bu algının kaynağı ne? Yine görüşmelerimizden hareketle şunu söyleyebiliriz ki, mahkeme, halkın gözündeki “hizmet” alınan ya da kamu hizmeti üretilen bir yer değil, hâlâ bir “devlet kapısı”dır ve yurttaş “devlet kapısı” karşısında hâlâ bir tür maduniyet konumundadır.

Trabzonlu bir görüşmeci, yargılandığı mahkemeyi şöyle tanımlıyor: “Ağır Ceza Mahkemesi deyince suratsız hâkimler ve savcılar hatırlıyorum.” (Trabzon 1)

Mahkemelerin ve adliyenin genellikle “soğuk” bir imajı vardır. Bir görüşmeci bu duyguyu şöyle ifade ediyor:

Mesela herhangi bir adliyeye girerken devletin soğuk yüzünü hissediyor[sunuz]. Soğuk bir yapı var. Bir adalet duygusu olmuyor. Çok farklı bir yer. Çok soğuk bir yer ve çok soğuk bir duygu. İnsanların bireysel davranışları[nı] da etkiliyor; olumlu veya olumsuz. Kurallara uymadığınızda çok sert davranışlarla karşılaşabilirsiniz. Mahkemeye gitmek durumunda olduğunuzda, ne için gittiğiniz önemlidir. Yani suçlandığınız şey de önemlidir. Düşünce suçlarından yargılandığınızda çok daha fazla tedirgin oluyorsunuz. Zaten siyasî davalarda yargı da siyasî kararlar veriyor. Bu bölgede çok yaygın. Adi suçlarda insanlar kendini biraz daha rahat hissediyor. (Diyarbakır 4)

Sadece bir defa, bakaya kaldığı için askerî mahkemeye çıkarılmış İstanbullu bir görüşmecinin mahkeme tarifi ise oldukça ilginçtir: “Hani uzaya gitmişim gibi geldi!” (İstanbul 3)

Mahkemelerde, adliye mensupları tarafından daha başta kurulan hiyerarşi, insanların bir hizmet aldıklarını düşünmelerini engellemektedir. Ayrıca adliye binalarındaki tasarım, teşrifat ve gözlenen ilişki biçimleri de bu algıyı pekiştirmektedir. Sivaslı bir görüşmeci bu durumu şöyle ifade ediyor:

Mahkeme salonları çok soğuk ve ürkütücü. Hâkim ve savcılar da en az mahkeme salonu kadar soğuk ve sevimsizler. İnsanlara yukardan bakan ukala kişiler olarak gördüm. (Sivas 2)

Mahkemelere ve yargı görevlilerine ilişkin bu algı, başka görüşmelerde de yinelenmiştir. Sivaslı bir başka görüşmeci şöyle diyor:

[Mahkeme] çok soğuk ve sevimsiz bir ortam. Hâkimler, savcılar ve yargı çalışanları insanları küçümser tavırda, yüksek sesle ve azarlayıcı şekilde konuşuyorlar. (Sivas 3)

Diyarbakırlı bir görüşmecinin adliyedeki ruh halini anlatma şekli, Kafka'nın *Şato*'sunu hatırlatıyor:

[Adliyeden] hiç hoşlanmadım. Adliye binaları çok resmî, ürkütüyor. Tanık veya sanık olsun herkesin, hâkimin önünde herkesin önünü ilikleyip, elleri önünde suçlu gibi durmaları zaten başlı başına bir hava yaratıyor ve oradaki herkes kendisini suçlu gibi hissediyor. Ama kimi hâkimler davranışlarıyla insanı rahatlatabiliyor. Adliye binası adaletin sağlandığı yer ve bir hakem gibi olması gerekir. Zaten savcı, hâkim ve avukatların mahkemelerdeki duruşları ve pozisyonları da mahkemelerin durumunu açıklıyor. Genellikle avukat sanıkla aynı pozisyonda duruyor ve öyle bakılıyor. [...] Mahkemelerdeki duruş bile beni rahatsız ediyor. İnsan kendini nasıl güvende hissedebilir ki? Rahat olunmuyor. Çünkü zaten mahkemeye çıktın mı suçlu gibisin. (Diyarbakır 1)

Yurttaşın adliye kendine ait hissetmemesi, aradaki ilişkiyi sevgi değil, bir tür mecburi saygı olarak tarif eden Hakkârîli görüşmecinin sözlerine şu şekilde yansıyor:

Ben insanların mahkemeyi sevdiğine pek kanaat etmem, saygı duyduklarına kanaat ederim. O saygının biraz kaybolduğunu insanlarda görüyoruz. Yani adaletin bize taraf olabileceğini öğretti. (Hakkâri 1)

Adliyeye işi düşenin yaşadığı duygulardan biri de “korku”dur. Denizlili görüşmeci bu ruh halini şöyle anlatıyor:

Adliyeye girdiğin zaman ilk başta korku hissediyorsun. Yani ben öyleydim, ilk defa gitmiştim çünkü. Başta bir korku hissediyorsun. Güvenmek zorundasın, yani ne derlirse yapmak zorundasın, güvenmek zorundasın.

Sana ait bir yer gibi hissettin mi?

Bana ait bir yer gibi hissetmedim, zaten çok sıkılıyorsun, acayip sıkılıyorsun. Güvende hissetmiyorsun yani...

Güvende hissetmiyorsun. Neden?

Çünkü bir şey var içinde, bir korku var. Acaba ne olacak, istediğim gibi olacak mı, olmayacak mı? Olmama ihtimalini daha çok düşünüyorsun. (Denizli 1)

Aynı görüşmeci adliyede görevli personelin tutumunu ise “normal” bulduğunu ve bundan hoşnut kaldığını belirtiyor:

Ben [personelle ilgili] hiç problem yaşamadım, öyle kötü bir şeyini de görmedim yani. Normal, normal gördüm her şeyi. Bir sorun görmedim. Belki de herkes [...] ama ben o kadar değil yani. Zaten bir kere girdim mahkemeye. (Denizli 1)

Korku duygusuna vurgu yapan başka bir görüşmecinin, adliyede yaşadıklarına dair tasviri de, yine *Şato*'yu çağırıştırır nitelikte:

Ben ilk defa bu olayla ilgili mahkemeye, yani adliyeye girdim. Önce korktum tabii, yani böyle şey bir hava var, kasvetli bir havası var adliyenin.

Korku duyduunuz mu?

Korku duyuyorsun, çekiniyorsun. İlk tepkim oydu yani.

Temelleri ne bu duygunun?

İlk başta polis. Girenken, o kontrolden geçerken üstünüz aranıyor falan. Bir de bunun şeyi de var tabii, öncesi de vardır mutlaka, yetiştirilme tarzımız bir, o zamana kadar böyle bir olayla muhatap olmuş değiliz, hiç bilmiyoruz, o da olabilir. Ne bileyim korkutulmuşuz yani. 1980 döneminin çocuğuyuz, o korku her zaman olacak bizde yani. Ne kadar özgürlük, işte bağımsızlık falan diye ümitlen-diyssek de abilerimiz, amcalarımız falan o korkuyu hissediyorsunuz.

Yani yurttaşa ait bir yer gibi hissetmiyor musunuz orayı?

Hiç değil, kırmızı halılar, mermerler falan...

Oradaki insanlarla kendi aranızda bir mesafe görüyor musunuz?

Mesafeyi hissediyorsunuz yani görmenize gerek yok... Engel gibi görünüyor, yani bir engel gibi görünüyor işin açıkçası. Yani işinizi halletmek için gidiyorsunuz,

ama önünüzde bir engelmış gibi geliyor. İçine girdikten sonra hani bazı orada çalışanların şartlarını gördükten sonra hak vermeye başlayabilirsiniz, ama yine de şeyler var yani, olumsuzluklar var... (Antalya 1)

İstanbul ilkokul mezunu bir görüşmeci, mahkemeye işinin düşmesini istemediğini belirttiikten sonra, bunun nedenini kısa ve net bir şekilde şöyle açıkladı: “Mahkemeden korkuyorum daha Türkçesi yani!” (İstanbul 4)

Aynı görüşmeci, bir bilinmezlik durumundan da söz etti. Başına gelecekleri kestirememek, aslında, anılan korku duygusunun da temelidir: “Bilmediğim için şey hep ben binadan kaçmak istiyorum.” (İstanbul 4)

Diyarbakırlı ve sol görüşlü bir görüşmecinin mahkeme imajı ise ilginç bazı algılama biçimlerini ortaya koyuyor:

Yıllardan beri bizde bir mahkeme fobisi var. Çünkü işkenceler, baskılar vs. çok olmuş. Ama zamanında bu işkenceler altında verdiğimiz ifadeleri çok rahat mahkemede reddedebiliyorduk ve kendimizi mahkemede daha rahat hissederdik. Polise ve askere nazaran çok daha rahat bir ortam. [...] Ama hâkimler kurallara çok bağlıdır ve bazen yanlış da olsa kuralları uyguluyorlar. Savcılar hâkimlere oranla daha baskıcı buluyorum. (Diyarbakır 3)

ADALET VE HUKUK ALGISI

Görüşmecilere, doğrudan doğruya “adalet” kavramından ne anladıklarını sorduğumuzda, genellikle “bilmiyorum”, “okumadık”, “cahiliz”, “hakkında pek bilgim yok” gibi cevaplar aldık. Biz de, “adalet” kavramına ilişkin algıyı, başka sorular üzerinden ortaya çıkarmaya çalıştık. Bu çerçevede, ilginç tanımlarla karşılaştık.

Ama önce görüşmecilerin bazılarının “adalet” kavramını doğrudan tanımlayan ifadelerinden örnekler verelim.

Karslı bir çoban adaleti şöyle tanımladı: “Adalet, Atatürk’ün dediği gibi ‘mülkün temeli’ imiş. Ama maalesef biz adaleti Türkiye’de bulamıyoruz.” (Kars 16)

Trabzonlu görüşmeci ise “adalet [...] eşitlik olmalı, hakların korunması olmalı” demiştir. (Trabzon 1)

Erzurumlu bir diğeri, “adalet bence [...] insanlar arasındaki eşitlik diye düşünüyorum” diyor. (Erzurum 2)

Yaşlı bir kadındaki adalet imgesi, “iyi insan olmak”la özdeş: “Adalet demek bir görgü görmektir; iyi insanlara, iyi adamlara adalet denir.” (Erzurum 1)

Bir diğeri göre de adalet “adil olmak”tır. (Bursa 1)

Bir görüşmeci adaletten “mazlumun da hakkını hukukunu koruyan bir sistem”i anlıyor. (Diyarbakır 4)

Esasen “adalet” kavramının zihinlerdeki ilk oluşturucusu “haklılık-haksızlık” ikilemine dayanmaktadır (örneğin Kars 14).

Kimisine göre “adalet hak, hukuk”tur. (Kars 18)

Bazı görüşmeciler, “olumlu”dan değil, “olumsuz”dan, yani “olan”dan değil, “olmayan”dan hareket ettiler ve adaleti tanımlamak yerine, adaletsizliği tarif etmeye çalıştılar. Mesela bir görüşmeci, “adaletsizlik” ile “haksızlık” kavramları arasında ilişki kurarak, adaletin nasıl bir şey olduğunu bilmediğini, çünkü bu ülkede onu hiç yaşamadığını belirtiyor:

Adaleti [...] tam net olarak tanımlayamayacağım ben, çünkü bilmiyoruz; yani geriye dönüp baktığın zaman Türkiye’de pek adaletli bir şeylere rastlamadım yani. Şimdi bazı adaletsizlikler oluyor, mesela adamın suçu ağır, hafif suçlarla yargılanıyor, bazı insanlarınsa suçu çok az, yaptığı suçta bir şey yok, yani incitici bir şey yok, ama ağır bir yargılama görüyor, ağır bir mahkeme görüyor, ne bileyim adam sarsılıp gidiyor, ama diğer ağır suçluların arkasında [...] böyle adamı olanlar, ağırlıklı olanlar en ağır suçlardan hafifçe kurtuluyor. (Kars 3)

Görüşmelerimiz sırasında, akademik çalışmalarda ve felsefî tartışmalarda yapıldığı gibi, adalet kavramını belli ilkeler veya değerler yardımıyla somutlaştırma eğiliminin çok yaygın olduğunu tespit ettik. Bu konuda en çok başvurulan ilkenin “eşitlik” olduğunu gördük.

Kürt kökenli genç bir görüşmecinin “adalet” ile “eşitlik” kavramları arasında kurduğu bağlantı, bu kavramlara dair algının kişinin öznel konumuyla ve yaşadıklarıyla doğrudan ilişkili olduğunu anlamlı örneklerinden biridir: “Adalet, bir devletin toplakları üzerinde bütün halkların din, ırk ayrımı gözetmeksizin haklardan eşit şekilde yararlanmasıdır.” (Kars 11)

Adalet algısında “eşitlik” idesinin merkezî rol oynadığını, benzer toplumsal konumdaki başka görüşmecilerimizin beyanlarında da müşahede ettik. Örneğin Diyarbakırlı bir görüşmecimiz, adaleti doğrudan “insanlar arasında eşitlik” olarak tanımlıyor. (Diyarbakır 1) Aynı görüşmecimiz, bu şekilde algıladığı adalet nosyonunu, aynı zamanda “hukuk”un da temeli olarak değerlendiriyor. Ona göre “hukuk, devletin belirlemiş olduğu anayasanın adaletli bir şekilde uygulanması”dır.

Kürt kökenli bir çobanın adaletten anladığı da esasta aynı: “Eşitlik”. Lakin bu görüşmecimiz, ilk bakışta bağlantısız görünen bir başka kavramı da, eşitliğin muadili saydığını düşündüren bir cümle sarf ediyor: “Ben laikliği isterim.” Eşitlik ve laiklik kavramlarının yan yana gelmesi ilginç olmakla birlikte, görüşmecinin devamlı söylediği, neden bu kavramlara gönderme yaptığını açıklığa kavuşturmuştur: “İnsanların, Doğu’daki insanların hak şeyleri yoktur.” (Kars 13) Konuşmanın bağlamından, bu görüşmecinin laikliği hak mahrumiyeti, yani eşitsizlik olarak algıladığı sonucuna varıyoruz.

Adaletin tanımında eşitlik vurgusunu, Kürt kökenli bir öğretilerde de görüyoruz: “Adalet [...] kendini kimseden üstün görmemektir; kimseyi yani farklı olduğu için yargılamamaktır.” (Nusaybin 1)

Eskişehirli görüşmecimizin adalet algısı da, tersinden aynı noktaya çıkıyor. İşinden haksız yere çıkarıldığını düşünen bu görüşmecimiz, yargıda herkese eşit muamele edilmediğinden yakınırken, bu durumu adaletsizlik olarak niteliyor:

Eşitlik yok, kişilere göre değişiyor bizde.

Size göre adalet tecelli etmiyor mu?

Etmiyor, mahkemede etmiyor. (Eskişehir 1)

Konuşmanın devamında, bu görüşmecimizin adalet ile eşitlik arasında kurduğu bağlantı çok daha belirgin hale geliyor:

Allah katında nasıl herkes birse, mahkeme katında da herkes bir olsun... Kişiyeye göre veya vaziyete göre, şeye göre uygulanmaz. Nasıl diyoruz, cenabı Allah'ın katına gittiği zaman herkes bir gidiyor. Hiç kimse fazla bir şey götüremiyor. O fakirdi, bu zengindi, onun şeyleri vardı, bilmem neleri vardı o şekilde gitmiyor-sun ki! Neyle gidiyorsun? Beyaz bezle gidiyorsun, sade beyazla. Bitti. O şekilde bir uygulama olmalı... [Kanunlar herkese] eşit uygulansın. Şimdi her zaman söylüyorum, babam da olsa, kendi çocuğum da olsa eğer o kanun yapıldıysa, ona uyulmuyorsa o kanunun bu maddesi neymiş, ne işlemiş, nasıl işlemiş bu ceza uygulansın ona karşı çıkmam. (Eskişehir 1)

Adaleti, ortak yaşamın temeli olarak algılayan görüşmeci de, sözünü yine “eşitlik” ilkesiyle bağladı: “İnsanların birlikte yaşamasını sağlayacak olan şey, ya da ne bile-yim eşitliği sağlayacak olan şeydir adalet.” (Samsun 2)

Adaletin yurttaş devlete bağlayan en önemli araç olduğu, bir başka görüşmeci tarafından da vurgulandı:

Yurttaşın da devlete bağlı olmasını sağlayan nedir? Devletinin ona sunduğu adalettir. Yani devlet adaleti sağlarsa yurttaş devletine daha bağlı olur, yani devleti-nin kurallarına uyar, çünkü bilir ki bu kurallar onu koruyor... (Samsun 1)

Bazı görüşmeciler, “adalet”i düzen kavramı üzerinden tanımladılar. “Adalet” ile “düzen” arasında doğrudan bağ kuran görüşmecilerimizin neredeyse tamamının eği-timli ve yüksek gelirli kişilerden oluşması dikkat çekicidir. Mesela Samsun’da görüş-tüğümüz bir hekim, “adalet bir düzendir” dedikten sonra, şu açıklamaları yaptı:

Adalet, toplumda yaşayan bireylerin birbirleriyle belli bir düzen içinde kalmala-rını sağlayan normatif kuralların genel adıdır. Tanımlanmış kurallar bütünüdür. Kişilere göre veya kişilerin sahip olduğu unvanlara göre farklılık göstermeyen, herkes için aynı olan kuralların bir bütünüdür ve bu kurallar bütününe topluma yansımadır. (Samsun 1)

Bu görüşmeci, hukuk için de aynı tanımı yaptı: “Adaletin, normatif kuralların toplumda uygulanma biçimi.”

Gerçi bu görüşmecinin adalet algısında “düzen” unsuru yanında eşitlik fikri de yer alıyor. Ancak, adalet ve hukuk kavramlarının “eşitlikçi” bir vurguyla da olsa “düzen” ve “kurallar” ile özdeşleştirilmesine, eğitimsiz ya da daha düşük prestijli meslekleri icra eden kişilerde pek rastlamadık.

Yüksekokul mezunu bir başka görüşmeci de hukuku, “toplumda olan işlerin, ilişkilerin, düzgün, sorunsuz olması için koyulan kuralların tümü” diye tanımladı. Kısaca, ona göre hukuk “kanunların tümüdür”. (Sivas 2)

Diyarbakırlı bir görüşmeci de, hukukla kanunu birbirinden ayırmakla birlikte, hukuku “adaleti korumak için devletlerin kurduğu bir yapı” olarak tanımlamak suretiyle, hukukun devlet sistemiyle ve “devletli oluş”la ilişkisini kurdu. (Diyarbakır 1)

Lise mezunu bir işadamı, hukuku “kanunları uygulamak” biçiminde tanımladı. (Bursa 1) Benzer biçimde, yine lise mezunu bir görüşmeci hukuku “toplumsal ilişkileri düzenlemek amacıyla devletin yetkili organları tarafından konulan, uymak zorunda olduğumuz, maddî yaptırımlara bağlanmış kuralların oluşturduğu bir sistem” olarak tanımladı. (Sivas 1) Burada da düzen vurgusu seçilmektedir.

Denizlili görüşmeci için de hukuk, düzenle ve yönetimle ilgilidir: “Hukuk deyince aklıma sadece işte insanların belli bir düzen içinde yaşaması için konulan işte kanunlar ve onu işte yöneten kurum ve kişiler [geliyor]...” (Denizli 1) Bu görüşmeciye göre, “adalet de ona yakın, benzer bir terim. Yani insanların işte kendilerini güven içinde hissetmeleri, güven içinde yaşamaları için konulan kurallar”. (Denizli 1)

İstanbullu, eğitilmiş görüşmeci de, adalet kavramını bu bağlamda değerlendirdi:

[Adalet denince] birey olarak toplumun içinde hepimizin rahat yaşamasını sağlayan bir sistem düşünüyorum. Yani ben adaleti sırtımı dayayarak yaşamalıyım. İhtiyacım var benim adalete [...] birisi bana bir şey yaptığı zaman bunun cezasını aldığını bilmeliyim... (İstanbul 1)

Bu tanımlamalarda, hukukun, devletin belirleyiciliğinde işleyen tek yönlü bir süreç olarak algılanması da söz konusudur. Ne kadar eğitilmiş olurlarsa olsunlar, görüşmecilerden, hukukun “halk/millet/yurttaş” iradesine veya onayına muhtaç bir “sözleşme” olabileceği yönünde bir fikir gelmedi. Aynı şekilde, hukuku tanımlarken evrensel normlara gönderme yapan görüşmecimiz de olmadı.

Hukukun, doğrudan devlete atıfla tanımlanmasının, özellikle “devletçi-muhafazakâr” dünya görüşüne yakın olanlarda iyice belirginleştiğini tespit ettik. Mesela bu görüşmecilerden birine göre; “hukuk devleti korur ve devlet için geçerlidir. Kanunlar ise devleti oluşturan insan toplulukları ve bireyler için geçerlidir ve herkese eşit

uygulanmalıdır”. (Sivas 1) Bir diğer görüşmeci için de adalet, “bildiğimiz devlet büyüklerinin yapmış olduğu [...] sistem”dir. (Bursa 2)

Yaşlı bir kadın görüşmeci (Erzurum 1), hukuku tanımlaması istendiğinde, hâkimlik, kaymakamlık, müdürlük gibi devlet görevlerini andı. Hukuk kavramı bu görüşmeciye, iyi okullar kazanmayı, daha doğrusu “okuyup adam olma”yı çağrıştırıyordu. Burada tam bir yabancılaşma, “kendi dışında iyi bir şey” ile mesafe koyma davranışı seziliyor.

Hukuk tanımlamasında, doğrudan “hak” referansına başvuran görüşmecilerimiz de oldu. Mesela Karşı görüşmecilerimizden biri, adaletin hukuku sağlamak zorunda olduğunu, hukukun işlevinin de “hakları savunmak” (korumak/güvence altına almak) olduğunu düşünüyor:

Hukuk [...] yani bir [...] şahsın haklarını savunma. Yani devletin olsun şahsın olsun, yani bana göre haklarını savunma. Adaleti sağlamak da zaten hukukun temelidir. (Kars 4)

Karşı bir diğer görüşmeci, adaleti, “toplumda yaşayan insanlar arasındaki ilişkileri doğru bir şekilde düzenlemek için var olan kurallar” olarak tanımlıyor. Ona göre hukuk da “adaletin geniş kapsamlısıdır”. (Kars 6) Ancak, onun için de “mahkemeler çok fazla adil değil”dir. Türkiye’de adalet sistemi çok geridir.

Bir başka yükseköğretim mezunu görüşmeci, adaleti “suçluyla suçsuzu birbirinden ayırmak” biçiminde tanımlıyor. Hukuk da “adaletin temeli, tek dayanağıdır”. (Kars 8)

Lise mezunu bir görüşmeciye göre, “adalet hakça bölüşüm”, hukuk ise “hakça bölüşümün hukuken paylaşımıdır”. (Kars 9)

Başka birine göre adalet “insanların haklarının savunulması, insanların mallarının savunulması”dır. (Kars 10) Aynı görüşmecinin hukuku “insan hakları, özgürlüğü ve insanların eşitliği” diye tanımlaması, hukuk kavramını bir yurttaşlık meselesi olarak gördüğünü göstermektedir.

Bir başkası da hukuku “özgürlük” olarak tanımlıyor. (Kars 18) Aynı şekilde Sivaslı bir görüşmeci de özgürlük kavramına vurgu yapıyor: “[Hukuk] insanların haklarını koruyan, daha özgür yaşamalarını sağlayan kanunlar bütünüdür.” (Sivas 3)

Trabzonlu bir görüşmecimiz şöyle diyor: “hukuk [...] aslında bu adalete yakın bir kavram, adaletin oluşması için kurulan mekanizma olarak değerlendiriyorum.” (Trabzon 1)

Hukuku “sorumluluk” kavramıyla ilişki içinde tanımlayan da olmuştur. Sivaslı bir görüşmeciye göre “devletin bireye, bireyin devlete karşı sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklar da hukuk sayesinde korunur”. (Sivas 3) Burada “hak” veya “haklar”

kavramı yerine “sorumluluk” kavramına atıf yapılması ilginçtir. Öğretmen olan bu görüşmeci, aslında bir yandan da, devletin, yurttaş sorumluluklar üzerinden inşa ettiği bir uluslaşma sürecinin ürünü olduğu şeklindeki algıyı dile getirmektedir.

Karslı bir çoban, adalet ile hukuk arasındaki bağı şöyle tarif ediyor: “Hukuk işleme-
yen yerde adalet olmaz.” (Kars 16) Bir başka görüşmeci benzer bir tarifi şöyle ifade
ediyor: “Olayların adaletli bir şekilde olmasını sağlayan hukuktur.” (İstanbul 5)

Bir görüşmeciye göre ise, hukuk adaleti de içine alan, ama daha geniş bağlamli bir
kavram: “Hukuk deyince, bilimsel, daha geniş kapsamlara, dallara ayrılır yani.”
(Samsun 2) Aynı görüşmeci için kanun hukukun temelidir: “Mesela doktor için ilaç
ne ise, hukukçu için kanun odur belki de. [Kanun ile hukuk] aynı şeyler değildir.
[Ama] iç içelerdir, ama aynı şeyler değildir. (Samsun 2)

Adaleti tanımlarken hukuk devleti kavramına müracaat eden görüşmeci sayısı azdır.
Bunlardan birisi olan ve bu kavramı “yasalar karşısında eşitlik” ilkesine dayandıran
İstanbullu yükseköğretim öğrencisi, şöyle bir tanım getiriyor:

Tabii ki bir hukuk devleti kavramı ortaya çıktıktan sonra zaten hani her hukuk
devletiyim diyen devlette olduğu gibi bizim ülkemizde de, bizim sistemimizde de
olması gereken yasalara saygı her şeyden önce, herkesin aynı şekilde aynı yasa-
lara tabi tutulması, kanunda eşitlik ilkesi, tabii üniter devletin de bunda katkısı
var. Her ülkenin her bireyi, her ferdi, her vatandaşı kanunda eşit olduğu... İdeal
olan bu ama uygulamada... (İstanbul 2)

İDEAL HÂKİM İMGESİ

İdeal hâkim imgesinin içerden, yani bizzat hâkimler tarafından nasıl tasvir edildiği,
Demokratikleşme Sürecinde Hâkimler ve Savcılar kitabının konusuydu. Bu çalışmada
ise, ideal hâkim imgesinin toplumun algısındaki karşılığına dair ipuçlarını yakala-
maya yönelik mülakatlar yaptık. Görüşmelerden çıkan sonuca göre, ideal hâkim
konusundaki dış algıyı belirleyen genel kalıplar, iç algının aynı nitelikteki unsurla-
rıyla büyük ölçüde örtüşüyor.

Görüşmelerde, “ideal hâkim” tanımı yapılırken, en çok “tarafsızlık”, “dürüstlük”
ve “adillik” vasıflarına atıf yapıldığını gözlemledik. Bursalı görüşmecinin sözleri, bu
tanımın yalın ifadesi sayılır:

Şimdi, hâkim nasıl olmalı? Hâkim, suçlu kişiye de haklı kişiye de eşit miktarda,
eşit şekilde aynı koşullarda davranmalı. Yani sen suçlusun, [ben] haklıyım dava-
sında bu tarafı ezip beni yüceltmenin anlamı yok. İki tarafı da dinleyecek, iki
tarafı da şey yapacak haklı, haksız tamam adil bir şekilde onun cezasını verecek,
onun kararını verecek. O şekilde davranmalı. Yani ne bileyim az önce dediğim gibi
yani bir tarafı kollayıp bir tarafı ezmenin bir anlamı yok. (Bursa 2)

Denizli’de görüştüğümüz kişi, ideal hâkimi tanımlarken, “dürüstlüğü” öne çıkarıyor; bunu da, kanunları herkese eşit bir biçimde uygulamak ve vicdanlı olmak ölçütlerine dayandırıyor:

İdeal bir hâkim bütün kanunları yerine getirmeli; her kim olursa olsun, ne olursa olsun bütün kanunları yerine getirmeli diye düşünüyorum. Bir kayırmacılık olmamalı. Yani bütün kararlarında dürüst olmalı.

Dürüst olmak için ne gerekiyor?

Vicdanı olması gerekir. (Denizli 1)

Ancak, görüşmeci, bu beklentisinin gerçeklikte tam karşılık bulamadığını, hâkimlerin hepsinin böyle olmadığını da vurguluyor.

Sivaslı görüşmecilerin ideal hâkim tasviri de, benzer vurgular içeriyor:

[Hâkim] objektif, hukuk kurallarını iyi bilen, kurallara iyi hâkim olabilen, dürüst, duygusallık gömleğini mahkeme salonunun dışına asabilen, doğru, eşitlikçi ve haklıya hakkını verebilen biri olmalıdır. (Sivas 2)

[Hâkim] Anayasa kurallarına uyan, objektif bakabilen, kanun maddelerine uygun davranabilen, hiçbir baskı altında kalmayan, olayları inceleyen, irdeleyen, araştıran ve ondan sonra karar verebilen biri olmalıdır. (Sivas 1)

Samsunlu eğitimli bir görüşmeci, kafasındaki ideal hâkim imgesini açıklarken, “bilgili olma” ve “işini iyi yapma” niteliklerini vurguluyor:

Bir kere duygularını ve düşüncelerini, yani dünya görüşünü kanunda var olan şeyden ayırabilmeli. Kanunda yazan onun dünya görüşüne uymayabilir, onun hoşuna gitmeyebilir, karşısında yargıladığı şahısla çok farklı olabilir. İyi halleri dışında o kanunda tanımlanmış bir şey de, davalarda tarafsız olmalı. Tarafsızlığını koruyabilmeli. Hâkim karar mercii ve verdiği karar uygulanmakla mükellef ve karşı taraf üzerinde yaptırım var. Bundan dolayı bir, işini iyi yapan bir insan olacak. İşini iyi yapmanın koşulu nedir? İyi bir eğitim almış olması gerekiyor, bir hâkim iyi bir eğitim almış olmalı her şeyden önce... (Samsun 1)

Aynı görüşmeci, “genel algı”yı oluşturan bu unsurların yanında, “toplumla iç içe olma” gereğini de ideal hâkim imgesine dahil ediyor. “Meslekteki sosyalleşme” gibi, hâkim ve savcılar açısından sancılı, toplum açısından çetin bir meseleye işaret eden görüşmecinin açıklamaları şöyle:

Sosyal yaşantıya sahip olabilmeli. En azından günde iki tane farklı gazeteyi okumalı ki, toplum dinamiklerini de görebilsin. Çünkü kanunlar toplum dinamiklerine göre değişim ihtiyacı hisseder. Bunda hukukçu [...] çok etkin rol oynamalıdır. Anayasa Mahkemesi’nde dava açabilenler kimlerdir? Hâkimlerdir, savcılardır. Toplum takip ederseniz değişime siz de katkıda bulunursunuz. Günde en az iki ana haber bülteni izlemeli. Yılda on beş gün tatile çıkmalı. İnsanlarla daha

iç içe olup o hâkim kimliğini, savcı kimliğini çıkarıp insanlarla daha iç içe olmalı. Kahveye gitmeli oturmalı, diskoya gitmeli... Ne diyeyim plaja inmeli... Toplumla bu kadar iç içe olan bir meslek her yerin nabzını tutup aksaklığı da kafasında bir sentez etme yetisine sahip olması gerekiyor. Onun için iyi bir akla sahip olması gerek. (Samsun 1)

Bu görüşmecinin üzerinde durduğu bir konu da, “eğitim ve uzmanlaşma”. Ona göre, kendi mesleği olan hekimlikte altı yıl genel bir tıp eğitimi aldıktan sonra, uzmanlık eğitimi alınmakta ve hekimler belli alanları iyi bilen kişiler olarak mesleklerine devam etmektedirler. Oysa yargıda durum böyle değildir:

Elbette ki hâkim genel hukuku bilir; bu bittikten sonra uzmanlık alanları var. Ama bu akademik anlamda devam ediyor şu anda. Yani merkezde akademik anlamda ceza hukukçuları, idare hukukçuları filan var, ama uygulamada bu çok şey değil. Mesela ceza davasına da giriyor hâkim, yarın bir bakıyorsunuz idarî davaya bakmaya başlıyor... Bunun bir ayrımı yok. Onun için burada eğitim çok önemli. (Samsun 1)

Bu geniş ve yüksek niteliklerle donanmış hâkim tanımlaması üzerine aynı görüşmeci “Sizce Türkiye’de böyle hâkimler var mı?” sorusu karşısında şu değerlendirmeyi yapıyor:

Değdiğimiz şekilde olanlar mutlaka var... Yok diyemeyiz. En başta konuştuğumuz şeylerden biri, iş yükü! Önünde 390 tane dava dosyası yığılı olan hâkimin de günde iki gazeteyi alıp okuması[nı] nasıl bekleyebiliriz? Böyle bir sorun var... Yani iş yükünün getirdiği şeylerden dolayı, bu içerideki kısır döngü nasıl kırılır, bunları da irdelemek gerekir, ama böyle hâkimler olduğuna inanıyorum. Yüzde kaç dersenez, bence yüzde onu geçmez. (Samsun 1)

Görüşmelerde, ideal hâkim tanımına, “babacan olma”yı ekleyenler de oldu. Mesela İstanbullu bir görüşmecimize göre, hâkim “babacan” bir figürdür. Ancak, bu imajın kaynağı bu kişinin filmlerden edindiği izlenimdir. Aynı kişi, yine bu “deneyimi”, Amerikan hukuk sistemiyle bizimkini karşılaştırmak için de kullanıyor. Görüşmecinin, *12 Öfkeli Adam* gibi, sinema tarihinin yargı sorunuyla ilgili en önemli filmlerinden birine atıf yapması ilginçtir:

Çünkü [...] yani o babacan hâkim [...] Ben hiç Ağır Ceza Mahkemesi’ne gitmedim, hiç işim düşmedi, ama hani sadece filmlerde görüyoruz. Ha şimdi, yani adaletle ilgili ne düşünüyorsunuz diye sorduğunuz zaman, benim aklıma Amerikan filmlerindeki jüri sistemi geliyor. Onun da çok fazla şey olduğuna inanmıyorum ben, çok sağlıklı olduğuna inanmıyorum. Yani oluşturulan bir jüri, “12 öfkeli adam”, 12 kişilik bir jüri bir şekilde doğru karar verdiğine inanmıyorum. Yani sonuçta bizde sistemde hâkim karar verir. Orada jüri karar veriyor... Yani jürinin verdiği karar kesindir, hâkim değiştiremez. [Hâkim] sadece ceza takdir eder. Yani... Yani bizdeki sistemin daha iyi olduğunu düşünüyorum, yani ama işte yine en başa gidiyoruz; işte bir hâkim günde kaç davaya giriyor, kaçından çıkıyor, kafası kazan gibi oluyor... (İstanbul 1)

Böylece görüşmeci, mahkemelerden beklentilerin karşılanmasını zorlaştıran en önemli faktörün ağır iş yükü olduğuna dikkat çekerek, bu konuda yargı camiasına egemen olan yaygın ve güçlü algıyı “yurttaş cephesi”nden dile getirmiş oluyor.

MAHKEMELERDEN BEKLENTİLER

Mahkemelerden beklentilerin de, ideal hâkim imgesiyle uyumlu olduğu, görüşmelerden çıkardığımız sonuçlar arasındadır. Görüşmecilerin neredeyse tamamı, mahkemelerden öncelikle “adalet beklediklerini” söylemişlerdir. Bunların büyük bir kısmı, *adalet* tanımlamasının temelini şu üç kavrama dayandırıyor: “Dürüstlük”, “tarafsızlık” ve “adillik”.

Tarafsızlık ve adillik kavramları, mahkemelerden beklentiler söz konusu olduğunda da, başka ilke ve değerlerin yardımıyla tanımlanıyor. Bu bağlamda en sık başvuru olan ilke, yine eşitliktir. Mahkemelerden beklenen, “herkese eşit davranma”larıdır. Erzurumlu görüşmecinin sözleri, tam da bunu anlatıyor: “Mahkemelerden insanlara eşit davranılmasını, yani gerçek adalet bekliyoruz.” (Erzurum 2) Karşılı görüşmecilerden birinin ifadesini de, aynı çerçeveye yerleştirebiliriz: “Mahkemelerden, eşit haklar vermesini, herkese eşit davranmasını, torpille, adam kayırmayla karar vermemesini beklerim.” (Kars 11) Benzer kavramları, bir başka ağızdan “adalet, eşitlik ve hak beklentisi” biçiminde de duyduk. (Sivas 1) Bazı görüşmeciler de, “adillik” kavrayışını “adil yargılama”yla ilişkilendirdi.

İdeal hâkim imgesinin mahkemelerden beklentiler konusundaki izdüşümleri arasında, “mahkemelerde daha iyi karşılanmak” ve “hâkimlerin kendilerini dinlemeleri” de yer alıyor.

Mesela Karşılı bir görüşmeci, mahkemelerden “insanları güzel güzel dinlemelerini” bekliyor; ona göre adaleti sağlamanın yolu budur:

Mahkemelerden biraz adaletli olmasını beklerim yani [...] nasıl diyeyim ki, yani [...] böyle insanları önce güzel dinlemeleri, ondan sonra sorgulamaları gerekiyor yani böyle bir şey isteriz mahkemelerden. (Kars 17)

Savunma hakkının gereği gibi kullanılması beklentisini de aynı çerçeveye sokabiliriz. Bir görüşmeci, bunu, “mahkemeden kendini savunmasına müsaade etmesini istemek” şeklinde ifade ediyor. (Kars 13)

Van’daki görüşmecilerden biri, halkın mahkemelerden çekindiğini söylerken, bunun nedenini “kendilerini ifade etmeye imkân tanınmaması” olarak açıklıyor:

Yalnız gönül rahatlığı konusunda halkın çoğu mahkemelerden çekiniyor. Bir çekingenlik var. Nedeni de yeteri kadar kendisini ifade edememesi. (Van 1)

Bu “kendini ifade edememe” hali karşısında ilkokul mezunu olan İstanbullu görüşmeci, hâkimin nasıl olması gerektiğini şöyle tarif ediyor:

Nasıl olması gerekir? İyice anlaması lazım. İnsan bir mahkemeye, o da ben de bir karakol [...] almayla oranın hakkında hüküm hemen bizi şeye vermemesi gerekli yani, hemen ceza yazmaması lazımdı. Bu kavganız neden diye bize araştırması lazımdı... (İstanbul 4)

“Hâkimlerin tavrı” konusunda, “biraz daha yumuşak olabilirler” diyen İstanbullu bir görüşmeci de, bu algıyı tamamlıyor. (İstanbul 2)

Öğretim üyesi olan bir görüşmeci, mahkemelerin herkese eşit muamele etmesi beklentisini dile getirirken, duruşma sırasında gözlemlendiği, tanıkların kimliklerine göre farklı hitapta bulunulması örneğine atıf yapıyor:

Bir olaya tanık olmuştum. Mahkemeye gittik. Benden önce olaya tanık olan manav çırağını dinledi hâkim. Ona “sen” diye hitap etti, hatta polis ifadesinde söylediklerini hatırlatıp azarladı bile. Sıra bana geldi. Benimle “siz” diye konuştuğu gibi, sesinin tonu bile değişti. (Ankara 1)

Benzer beklentilerin savcılıktaki muameleleri de kapsadığını, bir görüşmecinin şu anlatımında açıkça görebiliyoruz:

Yani mesela ben gittiğimde, savcıyla direkt muhatap olabilmeliyim. Bir derdim olduğunda yani, orada iki-üç saat beklememeliyim. Ya da savcıyla direkt değil de, orada her savcının bir-iki tane memuru falan oluyor, onlarla da ben diyalog kurabilmeliyim. Derdimi onlara da anlatabilmeliyim. Belki de gerekli bir şey diye düşünülebilir öbür taraftan, karşı taraftan. Çünkü herkesin eğitim seviyesi aynı değil, yani oraya giderken o hiyerarşinin olması gerekebilir, ama o soğukluğun olmaması lazım bence yani, insanın onu hissetmemesi lazım. Hiyerarşi olsun, olmasın değil. Disiplin gibi, yani o olsun bence, ama o soğukluğu hissediyorsunuz ister istemez. (Antalya 1)

Kayseri’deki görüşmeciler, “söylediklerine değer verilmesi” diye formüle edebileceğimiz beklentiyi, hâkimlerin tanık ve sanık ifadelerini olduğu gibi tutanağa aktarmadıklarından yakınmak yoluyla ortaya koyuyorlar:

Tutanağa farklı yazıldığını mı düşünüyorsunuz?

Tabii, evet.

Tutanağa aktarılırken güvenmiyorsunuz yani?

Hocam belli olmuyor. (Kayseri 4)

Hiç belli olmuyor yani tutanağa... (Kayseri 5)

Aynı şikâyeti, Gölcük’teki görüşmeci de dile getirdi:

Hâkimler daha şey orada ve hâkimlerin ağzından çıkan neyse o yazılıyor. Yani diyorum, ya benim hakkımı sen hâkim olarak nasıl kendine göre yönlendiriyorsun yani? (Kocaeli 1)

Eğitimli bir görüşmeci, mahkemelerden beklediği adaletin gerçekleşme yolunu anlatırken, “kanunlara” ve “yetki” kavramına vurgu yapıyor:

Mahkemeye konu olan anlaşmazlık hususunda adaletin gerektirdiği kanunlarla, adalete verilmiş yetkinin yerine getirilmesini beklerim. Kanunlarla oluşturulmuş adaletin yerine getirilmesini ve hakkaniyetle sorunun çözümünü beklerim. Sorun her ne ise, bu ceza hukukunda farklı, idare hukukunda farklı, iş hukukunda farklı, aile hukukunda farklı, medenî hukukta farklı, hangisi ise, yani sorun hangi hukuk alanını ilgilendiriyorsa o sorunun yazılı olan kanunlar çerçevesinde değerlendirilmesini ve çözüme ulaştırılmasını beklerim. (Samsun 1)

Görüşmeciye göre mahkemenin ve hukuk sisteminin işi, kanunların çerçevelediği alan içinde “hakkaniyetli” çözümler üretmek, sorunları çözmektir. Görüleceği gibi burada, diğerlerinin aksine, genel bir “adalet” vurgusu yoktur. Bu eğitimli kişinin temel kaygısı, diğerlerinin aksine “düzenin korunması”dır.

Bir diğer eğitimli görüşmeci, mahkemelerden beklentisini, kanunların gereği gibi uygulanması olarak açıklarken, caydırıcılığı sağlayacak şekilde bir cezalandırma gereğine vurgu yapıyor. Bu bakış açısı da, aslında bir tür “düzen” arayışına atıfta bulunuyor:

[Yargı] devletin kendisi olması gerekiyor, zira yanlış bir şey yaptığınız zaman karşınızda yargının çıkması gerekiyor. Yani yargı sisteminin caydırıcı olması gerekiyor ki hani insanlar, musibetle anlamaları, musibetle kabullenmeleri, hatta musibetle kabullenmeme veyahut da onu anlamama gibi bir özelliğe sahip olduğunuz için göz korkutarak onların zapturapt altına alınması gerekiyor gibi düşünüyorum. Yani yle de olması lazım. Yani hep şu rneği var: Avrupa’da kimse kfretmez, Avrupa’da kimse kırmızıda geçmez gibi, çünkü orada korkunç cezalar var. Yani atıyorum bir kere kırmızıda geçtiğin zaman bir sene ehliyetine ulaşamıyorsun. Hani bu şekilde bizde de bu şekilde olmalı mı diye düşünüyorum. Ama bununla ilgili mekanizmalar da çok iyi alışmıyor. Yani yeni bir sigara içme yasağı konuluyor taksilerde. şimdi binıyorum ben taksiye, “sigara içmek yasak mı” diye soruyorum, “geçerli mi”, “hayır, abi valla ben içiyorum, sen hiç kafana takma” diyor. (İstanbul 1)

Bu konudaki en can alıcı algı, özellikle yeni Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) sonrasında, sanığın haklarının güvence altına alınmasına karşı ortaya konulan olumsuz izlenimlerde göze çarpıyor. Örneğin Hakkârili görüşmeci “suçlunun daha çok haklarının olduğuna kanaat getiriyorum” diyor:

Suçlu hakları [var] alacaklı hakları diye de bir kavram pek duymadık [...] Yani tabii [...] iki kişiyi varsayalım, siz haklı olun ben haksız, konu polise, adliyeye intikal etsin ki benim gördüğüm hizmeti siz göremiyorsunuz. Bir suçlu olarak yani benim haklarım çok daha fazla. Ben hiç duymadım yani haklının hakları, hep suçlu hakları falan. Kısasa kısas anlamında söylemiyorum, ama ışlah edilemeyecek çeşitli

suçlar vardır. Yani insanın hani kendi vicdanında da bir hukukî şey var, [...] ama kişinin ıslah edildiği şekil ile suç çok çok açık. Yani benim vicdanım öyle bir şeyi kaldırmaz. Buna hem terör denilebilir, işte küçük bir çocuğun ırzına geçme, öldürme, hatta değişik fanteziler kurarak artık insanlar öldürülüyor. Öyle birinin yaşam koşulları biraz daha ağırlaştırılabilir yani. Benim yüreğimi de serinletmesi lazım. Ha kesin idam etsin demiyorum. (Hakkâri 1)

Bursalı görüşmecilerden biri de bu yönde bir şikâyet dile getiriyor:

Mahkemelerde de böyle. Bir de polis karşısına gidelim, burada siz ifade veriyorsunuz, hırsız salıyorlar. Öbür taraftan hırsız gidiyor, siz hâlâ kalıyorsunuz, beyefendi diyor, yine çağırabiliriz sizi. Hiç olmadık bir zamanda çağırıyorlar, o zaman işinizi gücünüzü bırakmak zorunda kalıyorsunuz. (Bursa 1)

İstanbullu eğitilmiş görüşmecilerimizden biri, yine “suçlu hakları”na değinmeden edemiyor:

Yani bence yine hak, adalet yerini bulmuyor; adalet yerini bulmuyor. Bence bulmuyor. O yüzden, şeyi biliyorum ben, yani bir kapkaç olayı yakaladığı zaman polisin, bunu yakalasak bile bizim elimizden üç gün sonra nasılsa salınacak, ben boşuna boşuna niye! (İstanbul 1)

Mahkemelerden beklentiler konusunda iki görüşmecinin yaklaşımı, diğerlerinden oldukça farklı. Bunlardan biri, hiçbir beklentiye sahip olmadığını söylerken, diğeri her zaman haklı çıkmayı beklediğini belirtiyor. Sivaslı görüşmeci, mahkemelerden adalet konusunda hiçbir beklentisinin olmamasının nedenini şöyle açıklıyor: “Olayları doğru bir sonuca vardırıklarına inanmadığım için hiçbir beklentim yok. (Sivas 3) Samsunlu görüşmeci ise, “yurttaş oportünizmi” diyebileceğimiz bir tutumu, “içgüdüsel bir şey” sözleriyle savunuyor: “Suçlu olarak gittiysem, onun tam tersi suçsuz olarak çıkmak isterim. Ama hakkımı aramaya gittiysem, hakkımı alıp dönmek isterim.” (Samsun 2)

MAHKEMELERDEN BEKLENTİLERİN GERÇEKLEŞECEĞİNE DAİR İNANÇ

Mahkemeden beklentiler bakımından başta andığımız üç kavramın uygulamadaki yansımaları konusunda görüşmeciler arasında yaygın bir inançsızlık bulunduğunu söylemek mümkün. Bir görüşmecinin sözleri, bu durumun genel ifadesi olarak okunabilir:

Mahkemeden [...] dürüstlük, yani kimsenin kimseye hakkının geçmemesi, efendime söyleyeyim [...] adalet daha doğrusu, zaten onun içinde adalet de var [...] bunu bekleriz, haksızı haklıyı ayırmasını bekleriz [...] ama maalesef ülkemizde bu olmuyor. (Kars 1)

Görüşmecilerde, mahkemelerin karar verirken dosyalar üzerinde gereken titizlikle inceleme yapmadıkları, hatta zaman zaman dosyaları karıştırarak karar verdikleri

ve bu durumun temyiz sürecine bile yansdığı algısı mevcut. Bir görüşmecinin aktardığı tecrübe, hayli ilginç:

Bir davamız olmuştu, TEDAŞ'la; hâkim iki ayrı davanın bilirkişi raporlarını birbirine karıştırıp kendilerine ait olmayan dosyalara koymuş. Davayı bu alakasız bilirkişi raporlarına göre sonuçlandırdı ve biz kaybettik. Bunun üzerine temyize gittik. Temyizden de karar aleyhimize geldi. Ardından karar düzeltme istedik, bilirkişi raporlarının karıştırılmasına dayanarak... Bu kez Yargıtay'dan “ne itiraz ediyorsunuz” mealinde azarlayan bir üslupta yine aleyhte karar çıktı. Kime güveneceksin, neye güveneceksin? (Rize 1)

Mahkeme izlenimini anlatan bir görüşmeci de, “fazla böyle üzerinde durmuyorlar” diyerek üstünlük izlenimini vurguladı. (Kars 8)

Özellikle mahkemelerin bilirkişiye tevdi ettikleri dosyayı, bilirkişiden gelen rapor doğrultusunda sonuçlandırdıklarına ilişkin pek çok şikâyet dile getirildi. Kayseri'nin bir köyünde görüştüğümüz kişi, kendi köylerinde yapıp sattıkları bebekleri taklit edip daha ucuza satanlara karşı açtıkları davanın, bilirkişi raporu doğrultusunda aleyhlerine sonuçlandığını anlattı:

Bizim bir davamız oldu. S. bebekleri ile ilgili. Patent ofisine müracaat edip S. bebeklerinin patentini aldık köy olarak. Sonra D.'da, A.'ta bu bebekleri yapıp çok ucuza satanları şikâyet edip savcılık aracılığıyla bebekleri toplattık. D.'daki mahkemeye itiraz ettiler. Bilirkişiye gitti mahkeme, bilirkişi bizim aleyhimize yazmış, mahkeme de öylece bizim aleyhimize karar verip toplanan bebekleri [davalılara] iade etti. (Kayseri 2)

Mahkemelerin, bilirkişi raporlarını doğrudan karar haline getirdikleri, bunun da kararların doğruluğuna/adilliğine gölge düşürdüğü şeklindeki algı, Kayseri'den bir başka görüşmecimizin sözlerine şöyle yansdı:

He ya. Hâkim hiç düşünmedi, olduğu gibi bilirkişi ne yazdıysa öyle karar verdi. Böyle şey olur mu ya! Ben de bu sefer A.'ya itiraz ettim. Oradaki bilirkişi de lehimize karar verdi, bu sefer mahkmeden lehimize karar çıktı, iyi mi! (Kayseri 1)

Aynı davada, kendilerine haksızlık yapıldığını düşünen davacı, hâkime giderek derdini anlattığını, ama sonuç alamadığını söyledi:

Şimdi bu bebek yapanlar itiraz etmişler, bizi şikâyet etmişler bu sefer. Dava yine bitmedi, iki senedir uğraşıyoruz. Böyle adalet olur mu ya! D.'deki hâkime vardım, nasıl böyle karar veriyorsunuz göz göre göre dedim. Merak etme yanlıssa nasılsa Yargıtay'dan döner, düzelir dedi. Ölme eşşğim ölme. (Kayseri 1)

Bilirkişi süreciyle ilgili başka şikâyetler de dile getirildi. Antalya'da görüştüğümüz eğitimli kişi, bilirkişi raporlarını mahkeme sürecini daha da uzatan bir etken olarak nitelendirdi:

İşte mahkeme sonuçlarına bu defa bilirkişi raporları ekleniyor. Bilirkişi raporları bir mahkeme kadar daha devam ediyor, karşı taraf itiraz ediyor... Zaman, zaman yani başka bir şey değil. O kadar sürüncemede kalıyorsunuz. (Antalya 1)

Van'da görüştüğümüz şahıslar da benzer sorunları dile getirdiler:

Bir hâkim[in], olay anını bilmesi lazım; konunun düzenini bilmesi lazım. Avukat yazıyor, yazıyor, dosya gidiyor önüne. O dosyaya bakarak yargılıyor. İki tarafı dinlemiyor.

Yeterince araştırmıyor mu?

Araştırmıyor. Yeterince yok. Herhangi bir hâkimde anahtar yok, hâkim önüne giden dosyayı inceleyip ona göre yargılıyor. Fakat yeterince incelemiyor. Denetleme gecikiyor, fazla gecikiyor biraz. O yüzden adalet tam yerini bulamıyor.

Araştırma yapmıyorlar yani bu bölgede!

Öyle gibi... Olayların derinine inebilmesi için çok iyi ve de bilinçli sizin gibi araştırmacılara ihtiyaç var, sizin gibi böyle halkın içine girip de sorunlarını anlatabilen insanlardan duyma gereği var yani. (Van 1)

Ben bir mahkemeye başvurdum, bir avukat tuttum, Telekom camiasından. Avukatın [...] benim duruşmadan sonra avukatın bana dönmesi, diyor ki, ya emsal var mıdır? Başka yerde bu davayı kazanan varsa onun kararını getirin ki ben hâkime etki edeyim. Hâkimin görevi buna karar vermek, öbür taraftaki Ahmet hâkim karar vermiş de bu taraftaki Mehmet hâkim haberi yoksa karar vermeyecek mi? Yani bunun yargıya gitmesi gerekmiyor mu? (Van 2)

En azından kanun var, olay var. İkisi arasında bağlantıyı kurup karar vermesi lazım. (Van 1)

Ama bizden karar istiyor. Biz ne yapıyoruz? Açıyoruz köydeki adama, o kararını gönderiyor bize, faks çekiyor. O kararı götürüyoruz, diyor tamam. Buna göre karar verebilirsiniz, buna göre! Hani kanuna göre değil, emsale göre. (Van 2)

İstanbul'da görüştüğümüz gündelikçi bir kadın, kendi başına gelen bir olay üzerinden bu üstünkörülük, baştansavmacılık durumunu şu şekilde anlattı:

Hâkim iyice sorguladı mı, soruşturdu mu olanı biteni?

Olanı biteni neyse yani sordu. İlk ona sordu, o anlattı zaten gerekeni. Bana sıra bile gelmeden, "yazıyorum, kes ceza" dedi.

Size soru sormadı hiç öyle mi?

Sormadı bana, daha ben anlatmadan... Evet, anlatmadan hemen şey etti yani.

Sonuç sizce hakkaniyete uygun muydu?

Hayır, yani öyle değildi. Bir anlaması lazımdı yani. Benim orada zaten arada dayağı yediğim için polis ifadem filan vardı yani. Polis bizi kurtardı zaten. Polis olmasaydı zaten onlar bizi hep yeniyorlar. Hem beni rahatsız ediyor, hem dünyanın hakkını alıyor, doymuyor insanlar... [Mahkeme] çözmedi. Niye kavga yaptınız diye sormadı yani hâkim. Evet, çünkü kavgamızın sebebi, ben kapıya sabah gidip

akşam gidiyorum deyip, kapıya ben otomatik taktırdım hatta bizim buraya da taktılar. Ben arkadaşına dedim, takarsanız dedim yani memnun olurum dedim. Şu kadara takarım abla dedi. Adresi verdim, gitti taktı. 2-3 tanesi verdi parasını, o ikisi vermediler parayı. Dedi, kime danıştın taktırdın dediler. Yani kavgamız bundan oldu. Ben akşam vardım, kapıyı açtım böyle, o marketten gidiyormuş annesiyle kızı. Benim bir kötü niyetim yoktu yani. Kapıyı şöyle tuttu, dedi ki, işte elinde ekmeğe poşeti, annesi de varmış [...] ben sabah gidip akşam geliyorum dedim, uzun hikâye yani. Aşağı yukarı 7-8 sene oldu evimizi alalı. Ben senelerdir İstanbul'dayım yani, böyle komşuluk hakkı mı olur yani? Yani onun için yani, Allah ona hidayet versin derim. Kavgadan da kaçarım yani, kavgaya da istemem...

Peki, hâkimin böyle yapmasının nedeni nedir sizce?

Herhalde baştan savdı bizi.

Niye?

Bilmiyorum, yani baştan savdı. (İstanbul 4)

Kayserili bir başka görüşmeci de, aynı şekilde, ilgisizlikten ve baştan savmacı tutumdan şikâyet etti:

Yani bunu devlet tam olarak araştırıyor. Bu sadece varıyorsun, veriyorsun savunmanı sen de, o da, şahitler de. Şahitler mesela ille de dinleme karşısında değil, [...] parayla, yeminli şey ediyor. Bu da araştırılmıyor. Jandarma tarafından olsun, avukatlar tarafından olsun bu araştırılmıyor. Yani bu şeyde kanunda bayağı bir şey var. Kanunlar doğru, ama fakat araştırmalar eksik. Yani benim düşüncem budur yani hocam. Her şeyde araştırma; köy muhtarından, belediye başkanından, jandarmasından, mahalle halkından hep bunları araştırması gereken şeylerdir. Ama bunlar hiç yapılmıyor. Jandarma geliyor, olay yerini çiziyor, şu var mı, şu var mı? Milletimiz yani hiçbir şeye girmek istemez. Alacak seni götürcek, soracak, şimdi ne soracak, sen şahit yazılsan benim şu kadar günlüğüm gidecek. Bu adam fakir, bu adam benim paramı veremez [...] Yani bu da bir eksiklik yani. (Kayseri 5)

Bir boşanma davası sonucunda, çocuğunu görme hakkı konusunda mağdur edildiğini düşünen bir görüşmeci de, hâkimin meseleyi çok iyi incelemeyip kendisini yeterince aydınlatmadığından şikâyet etti:

Bana göre hâkim her şeyi açıkça söylemeliydi. Yani bu sen, sonuçta anlaşmalı bir boşanmaydı, ama söylemeliydi bana, "senin böyle bir hakkın var, haftada bir kez görme hakkın var." Bunu bana söylemeliydi diye düşünüyorum.

Burada sence bir baştan savma mı var yoksa?

Bence bir baştan savma var. Zaten çok kısa sürdü mahkeme. Biraz daha incelenebilirdi... (Denizli 1)

Antalya'da görüştüğümüz kişi, kendi dava sürecinde hâkimin tavrıyla ilgili olarak şunları anlattı:

Her şey birbirine girmiş durumda gibi. Yani ben mesela oraya gittiğimde benim davam görülüyor, başka bir davanın avukatı girip hâkime bir şekilde bir şeyler soruyor. Yani orada kendi işi önemli olsa da kendi işini yürütmek için bir şey mi yapıyor?

Hâkimin tavrı ne?

Hâkimin tavrı adamına göre değişiyor. Kimine yani, kardeşim mahkemedeyim, ne istiyorsun tavrını takılabiliyor, ama kimine de hallederiz gibilerinden göz yumabiliyor.

İlginç bu, yani bunları gözünüzle gördünüz, öyle mi?

Tabii canım yani, iki kere gittim, ama neler neler gördüm... Yani çok uzun süre zaten durmuyorsunuz, yani içeride hâkim hani siz buradan dolu gidiyorsunuz, yani anlatacak çok şeyiniz var, ama üç-beş soruyla geçiştiriyorlar sizin işi.

Peki, tutanağa doğru düzgün işleniyor mu?

İşte orada konuşulanlar işleniyor. Mesela ben avukatıma sordum girmeden önce, hani benim bordromla ilgili çift bordro işlenmiş dedim mesela, resmî evrakta benim aldığım maaş değil de asgarî ücret gösterilmiş, avukata dedim ki bu benim maaş kartım. Sonradan tabii işletme bunu düşünüp ispat ettiler. Yani bir, iki, üç kere maaş aldık biz o kartla. Üçüncüsünden sonra dediler ki, yok artık bunu kullanmayın biz direkt elden vereceğiz. Sebebi de bu olayların olacağı akıllarına geldi herhalde, çift bordro olayı geldi, yapamadılar. İptal ettiler kartı. İşte ben avukata dedim ki, bu kartı biz hâkime söyleyelim, bunu araştırınlar yani. Benim maaşım hani arkadaşlarım gelip böyle bu adam böyle maaş alıyor diyebilir. Yani yaptılar, belki o kadar inandırıcı olmadı ama benim elimde bir delil var, bunu araştırın, banka kartlarıma bakın. Ben o yıl ne kadar maaş almışım, bordromda ne kadar gösterilmiş? Bu bir kanıt ama bunu mahkeme kaale bile almadı yani, incelemedi. (Antalya 1)

Gölcüklü görüşmeci, davaların uzamasından yakınırken, bunun başlıca nedeni olarak özensizliğin ve sorumsuzluğun altını çizdi:

Her mahkemede söylenen işte şu eksikti, gelmedi, dört ay sonra. Yani adliyenin içindeki evraklar bile gelmiyor. Bunlar biraz sorumsuzluk oluyor bence. Veyahut da adliye Gölcük Belediyesi'ne bir yazı yazıyor, verin elden götürüyüm, elden de götürülmüyor. Dört ay, beş ay bekliyorsun. Yani aynı memleketin içinde iki adım-lık yerden, iki adım cevabını almanın her mahkemede bir üç ay, dört ay bekliyorsun. (Kocaeli 1)

Depremde çocuğunu kaybeden ve bulunması için dava açan bu görüşmeci, yatırması gereken parayı yatırdığı halde bir sonuç alamadığını anlattı:

Tamam dedim, ben bu parayı da bulacağım, dosyayı da açtıracam ve bu davayı sonuna kadar götüreceğim. İşte her mahkeme şeyinde bana bir imza çıkarıyorlar, şu dava olmadı, bu kâğıt gelmedi, bu yazı gelmedi.

Mahkeme Kalemi'nden mi? Mahkeme Heyeti'nden mi?

Artık Mahkeme Heyeti'nden çıkıyor, Mahkeme Kalemi'ni aştım, harçları yatırdım, davaları açtım. Takip ettiğim davama bile takipsizlik verdiler. Takip ettiğim davam, takipsizlikten dava bitti... Gittim dedim ki herhalde siz beni başkasıyla karıştırdınız. Ben mahkeme kapılarında artık yatar oldum, sürünür oldum. Sokaklarda çocuğumu arıyorum, siz bana takipsizlik kararı veriyorsunuz... Önce Sulh Hukuk'taydı, sonra Asliye Ceza'ya geçti galiba. Eğer ki ben davamı takip etmemiş bir insan olsam, o kâğıdı görmemiş olsam benim davam bitiyor, çünkü on beş gün bir süre veriyorlar. Yani bakar mısınız on beş gün size süre veriyorlar takipsizlik diye. Tekrar gittim, davayı tekrar açtım ben. Üç sene, pardon bir buçuk sene devam etti, işte parayı yatırdım hukuk oldu falan. Parayı yatırdım, her şey bitti. Ama hukuk dedi ki artık dava bizi aştı. Neden? Asliye Ceza'ya devretti. İyi de beni niye bir buçuk-iki senedir süründürüyorsunuz? Bana ilk mahkemede şunu desenez; bu dava bizim davamız değil, Asliye Ceza'da dava takip edilecek, orayı dosyayı açın desenez. Siz bana parayı uyduruyorsunuz, her şeyi yaptırıyorsunuz, ondan sonra dava bizi aştı diyorsunuz. Tabii ben o an çok tepkiliyim, şu an gene biraz normalim, mahkemeleri filan birbirine kattığımdan, hâkime hanıma sitem etmiştim siz yaşamadınız, yaşarsanız bunu anlarsınız diye. Biraz bozuldu, üzüldü, ama hiç umurumda değildi. Ben bir evlat arıyordum, onlar benim ne aradığımı farkında değildi. Ne suçlu arıyordum, ne suçsuz arıyordum, sadece evladımı arıyordum ben orada. Yani yirmi yaşında bir evladını kaybediyor, ne öldüğü belli, ne sağ olduğu belli... (Kocaeli 1)

Aynı görüşmeci, Batı hukuku ile Türkiye'deki hukuk uygulamaları arasında bir karşılaştırma yaparak, bu ülkede "insana değer verilmediği"ni, bu nedenle mahkemelerin de adil davranacaklarına inanmadığını belirtiyor:

Avrupa İnsan Hakları hakkını arıyor. Her şeyden önce seni insan yerine koyuyor. Eğer ki ben bu davayı Avrupa'da görmüş olsaydım benim sakat kaldığının tazminatı vardı, benim çocuğumun tazminatı vardı. Depremde ölenlere 750 milyon fiyat biçmişler, ne kadar gülünç bir şeydir biliyor musunuz? Bizim insanlarımız 750 milyon mu ediyor? Tazminat vermişler ailelere, ben şey yapmadım. Ben dedim, çocuğumun değerini bu parayla biçmiyorum. 750 milyon, nerede görülmüş bir şey? Bir kaza olduğunda insanlara Avrupa'da tazminatını hiç olmazsa gerideki acısını hafifletsin diye verebiliyorlar. Bizde böyle bir şey yok. 750 bin lira çok gülünç bir şeydir. [İnsana bakışta] sorun var, maalesef. Yani keşke Avrupa'daki gibi insanlarımıza değer verilebilse, onlara emek sarf edilebilse, yok bizde. Ben, tabii ki bu davanın sonucu gene İnsan Hakları Mahkemesi'dir. Yani ölmediğim sürece bu davayı sonuna kadar götüreceğim. Gölçük'ten de pek ayrılmayı da düşünmedim, çünkü tamamen kalan engellilerim için buradayım. Ben gönüllü buradayım, kimseden maaş falan aldığım yoktur, gönüllü olarak burada görev yapıyorum. Kurucusu oldum, bugüne getirdim, daha da getireceğim inşallah ileriye. Ama keşke ben buradaki olaylar dediğiniz gibi Avrupa'da olsa o insanların, annesi ölmüş engellinin yüzü gülse. Neden, soruyorum. Ben aldığım üç ayda bir 640 milyon maaş, engelli maaşı alıyorum. Ve bu insan arabasına mı verecek, sağlığına mı bakacak, tekerlekli sandalyesine mi bakacak? Bir tekerlekli sandalye

alabilmek için bir sürü bürokrasiler önümüze koyuyorlar biliyorsunuz. Depremin sorumlusu işte bu engellilik, alın, bakın. Yani devlet şunu bile yapmadı; sakatına sahip çıkmadı. Vereceği 140 milyon, 150 milyon engelli maaşı maaş değil. Hayatı gitmiş, gençliği gitmiş, sakat kalmış o insan, bunun bir bedeli var. Yani o insana hiç olmazsa şöyle iki tane odası da, düz bir yerde evini yapıp garantiye almaları gerekirdi. Hangi adalete güveneyim ben? (Kocaeli 1)

MAHKEMELERİN ADİLLİĞİNE DUYULAN GÜVEN

Mahkemelerden beklentilerin gerçekleşeceği konusundaki inançsızlığın güçlü kaynaklarından birinin, mahkemelerin adilliğine güven duyulmaması olduğu, görüşmelerimizin anlatımlarından çıkardığımız önemli bir sonuçtur.

Gerçekten de, görüştüğümüz kişilerde, genel olarak mahkemelerin adaleti sağlayacağına dair bir güven eksikliği saptadık. Başka bir deyişle, görüşmeciler arasında mahkemelere duyulan güvensizliğin yaygın bir algı olduğunu gözledik.

Bilhassa belli ölçülerde mağdur olup, mahkeme kararının o mağduriyeti gidermediğini ya da kendisine veya yakınlarına zarar veren bir kişinin gereken cezayı almadığını düşünen kişilerde bu algı, neredeyse yerleşik bir kanaat haline gelmiştir. Kardeşi vurulan bir kişinin sözleri, bu algının tipik bir tasviri gibidir:

Adalet hiç yerini almamış ki, hep es geçerler, geleni vurur, kırar, bırakırlar hadi gitsin derler. Yani onun öcünü almak için hiçbir şey yapmıyorlar; [...] serbest. Hiç [adalet] vermiyorlar, hiç yani! [...] Ben mesela şikâyetçi düşsem hiç hakkımı vermiyorlar, hemen orada [...] ezilen ben, mağdur olan ben, ama hiç hakkımı aramıyorlar. Aynı günden, vurulan benim kardeşim, [...] mağdur olan biz, hiç bize bir şey yapmadılar. Aynı günden, o taraf kendisine işiyle gücüyle uğraştı, biz battık gittik, hiçbir şey yapamadık. (Kars 5)

Suçsuz olduğunu belirten, buna rağmen yargılanıp ceza aldığını söyleyen bir görüşmeci de, aynı ruh halini taşıyor:

Gittim, yargıldım [...] iki ay tutuklu kaldım, hiçbir suç işlemememe rağmen, kırmızı ışıkta bile hayatım boyunca geçmedim, ama yalancı şahitler beni bu duruma düşürdü. (Trabzon 1)

Bu görüşmeciye göre, “yargı yerin dibinde”dir ve mahkemede adaletin tecelli etmesi “ancak bir şans işi”dir: “Adalet belki yüzde bir tecelli ediyordur, o da tamamen şans.”

Başka bir görüşmeci, benzer bir deneyim yaşamadığı halde, bu algıyı aynı ifadelerle dışa vuruyor. “Sizce mahkemelerde adalet tecelli ediyor mu” sorusuna, “büyük bir çoğunlukla hayır! Bazen işte şans eseri, istisna, bir-iki doğru oluyor” diye cevap veriyor. (Kars 6)

Eskişehir’de gördüğümüz emekli işçinin ifadeleri de, kendi uğradığı “haksızlık” karşısında adalete olan güveninin sarsıldığı yönünde:

Valla [Türkiye] hukuk devletidir diyelim diyeceğim [...] ama hukuk herkese aynı uygulanmalı ki... Ben isterim, ben Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım, her zaman Türkiye Cumhuriyeti’nin şeyiyim, istediğim zaman, istediğimde yaparım, ama büyük balık küçük balığı yutar hesabı olmasın uygulamada. Hakkı neyse hakkını alsın, ama böyle...

İtimatsızlığınız var o zaman.

Var tabii var. Açık açık var yani. Çünkü ben kendi yaşadığım şey ortada, yani hiçbir şekilde suçsuz olduğum halde, iş ideleri aldığım halde, ceza mahkemesi ceza görmediği halde işten çıkarılıyorsun ve 18 senelik [...] ve posta başı konumundayım, vardiyaya yerleştiriliyorum, adam çalıştırıyorum. Niye atılayım ki ben? (Eskişehir 1)

Elbette adalet sistemine duyulan güvensizlik, sadece mağduriyetten kaynaklanan bir algı değildir. Aynı yaklaşımı, farklı argümanlarla paylaşan değişik çevrelerden görüşmecilerimiz oldu.

Mesela bir görüşmeci, genel olarak “devlete güvenmediğini” belirtiyor ve devletin bir parçası olarak algıladığı yargıya da güven duymadığını söylüyor:

Hiçbir güvenim yok yani benim devlet kurumu, “devletim” diyen hiçbir kuruma güvenim yok.

Mahkemeleri de devlet kurumu mu sayıyorsunuz?

Evet. (Antalya 1)

Samsunlu görüşmeciye göre, adalet, eşitliği sağlaması gereken temel mekanizma iken, gerçekte “tam tersi” oluyor. (Samsun 2) Bu görüşmecinin açıklamaları, kendisinin atfı yaptığı filmlerde veya çeşitli kitle iletişim araçlarındaki haber ve yorumlarda, en önemlisi de “günlük dil”de yaygın olan bir algıyı yansıtıyor:

[Mahkemelere] güvenebileceğine dair de bir sürü kanıt [olmakla birlikte], güvenilemeyeceğine dair [de] bir sürü kanıt var. Mesela insanlar, atıyorum parasıyla bile mahkemelerin kararlarını değiştirebiliyorlar; hâkimi bağlayabiliyorsun, böyle filmler var mesela, hâkimi bağlarız, avukatı ayarlarız, yok işte bir yalancı şahit buluruz, işte bu tarz terimlerin dilimizde olması, mahkemelerin güvenilir olmadığını bence buradan anlayabiliyoruz. Dil, yaşadıklarımızı yansıtan bir şey olduğuna göre, bunların güvenilir olmadığını anlayabiliyoruz. İnsanlar çok büyük suçlardan yara almadan kurtulabiliyorlar, ama bunun yanı sıra suçsuz insanlar yıllarca cezaevlerinde yatabiliyorlar ve bunun karşısında insanlara sadece “pardon” denilebiliyor; yani bunun birçok örneğini biliyoruz, filmlerde de biliyoruz, hiç de zor bir şey değil. (Samsun 2)

Yüksekokul öğrencisi bu görüşmeci, yetkin bir hukukçu tavrıyla, bu algıyı destekleyen örnekler sıralamaya devam ediyor:

Bunun gibi bir sürü örnek var. Göz hapsini uzatabiliyorlar, bir hafta sürüyor, on beş gün, yirmi gün, gerektiği zaman, çok eski tarihlerde bunu yapmışlar, bundan on sene, yirmi sene önce, doksan güne kadar göz hapsi çıkarmışlar; oysa yasada böyle bir şey yok, ne kadar güvenilebilir ne kadar güvenilmez! Böyle bir şeyi çekip çeviren bir insan[in], yapının mahkemesine ne kadar güvenilir? Yani bilmiyorum, ben pek fazla güvenmiyorum. (Samsun 2)

Yargı sistemindeki kayırmacılığı, mahkemelerin adil olmamasının temel sebebi sayan bir görüşmecimizin açıklamaları da şöyle: “Bence adil değil, mahkemeler zengin olandan yana. Adamın varsa mahkeme de senindir. (Kars 11)

Hiç mahkeme deneyimi yaşamamış genç bir insanın, böyle bir algıya sahip olması düşündürücüdür.

Gölcük'te görüştüğümüz deprem mağduru kişi, özellikle müteahhitlere karşı açılan davalarda ortaya çıkan sonuçlar karşısında adalete güveninin tamamen sarsıldığını söyledi. Özellikle pek çok müteahhidin “zamanaşımı” gerekçesiyle cezadan kurtulması, ama sadece bir kişinin ceza alması onun adalet duygusunu zedelemiş:

Zamanaşımına uğradı ve işin kötüsü de arada bir tane insan zamanaşımından üç gün önce içeri alındı. Neden öbürleri alınmıyor da bir kişi alınıyor. Çünkü onun şeyinde kalan Yargıtay'dan biriydi. Arkasında Yargıtay vardı. Zamanaşımına uğrayacağını bildiği için dosyaları çabucak ayrı insanlarda Belediye Başkanı'nı içeri aldılar yani. İhsaniye Belediye Başkanı'nı biliyorsunuz, gerçekten eğer ki o adamın yaptığı bina yıkılsaydı bunun için. Gölcük'te ben bu konuda tepkiliyimdir, bütün müteahhitler, belediyeciler falan. Ama o adamın yaptığı bina yıkılmadı. Yanındaki bina gelip ona vurdu, sadece alt katını indirdi, üst katları bütün kaldı, ama yandaki bina gelip vurdu. Yani orada o adamın hiçbir suçu yokken Yargıtay'da davayı, yani ölenin yakını Yargıtay'da olduğu için. Peki, seninki candı da bizim ki can değil miydi? (Kocaeli 1)

Bu ifadelerde, adaletsizliğin kayırmacılıkla ilişkilendirildiğini açıkça görmek mümkün. Ancak, güçlü olanların mahkemeleri yanıltma gücünü adaletin tecelli etmesinin önündeki başlıca engel olarak değerlendiren görüşleri de, sonuçta aynı algıyı besleyen benzer bir kaynak sayabiliriz:

[Mahkemeler] yerine göre, adil de olabiliyor olmayabiliyor da, çünkü bazı insanların [...] zengin olduğu için ya da bazı mafya gibi, yani örnek vereyim dört-beş arkadaş var, adamı var şahit gösteriyor bir insanın sırtına yükleniyor, o insanlar artık ona inandığı için bir kişi tek kalıyor, artık hiç kimsesi yok, şahidi yok, bir kimsesi yok onun için adil olmuyor yani, genelde adil olmuyor. (Kars 14)

İstanbullu görüşmecilerden birisi de, “adaletin tesis edileceğine inancın olmamasını” bu tür ilişkilere bağlıyor:

Evet, herhangi bir davada kolayca görebilirsiniz ya da adliyeye gittiğinizde de işlerin nasıl yürüdüğünü gördüğünüzde de fark edebilirsiniz. Öyle bir inanç eksik-

liği var. İşte bir sürü yasadışı iş yapan insanın ortalıkta rahatça gezebildiğini görmek çok kolay. (İstanbul 3)

Aynı görüşmecinin, darbelerin hukukun inandırıcılığına olumsuz etki yaptığını aynı bağlamda belirtmesi, gerçekten ilgi çekici, hatta zihin açıcı:

Daha genelde, hani bütün bu hukuk denilen şeyin tamamıyla ortadan kaldırılıp, işte darbe marbe gibi şeylerle yok edilebildiğini görmek çok kolay. Sık sık oluyor hani. Bir ülkenin tarihi için çok sık oluyor. O yüzden, tabii ki bir hukuk sistemi var, yani bir sürü insan çalışıyor falan filan, bir sürü iş görülüyor ama onların ne kadar sağlıklı olduğu konusunda birinin şu kadar hani [inancı yok]. (İstanbul 3)

Diyarbakırlı bir görüşmeci de yargının düzgün işlediğine inanmıyor. Ona göre, bunun temel nedeni kanunların herkese eşit uygulanmaması:

[Yargı] kesinlikle düzgün işlemiyor. Hakkaniyete uygun karar verilmiyor. [Adalet] kanunların herkese eşit uygulanmasıdır. Ama Türkiye’de kanunların herkese eşit bir şekilde uygulandığını söyleyecek tek bir kişinin bile olduğuna inanmıyorum. (Diyarbakır 1)

Mahkemelerin adil olmadığı algısını paylaşan çok sayıda görüşmecimiz arasında (örneğin Trabzon 1, Kars 15, Kars 17, Kars 18, Erzurum 2, Nusaybin 1), çekinceyle başladığı konuşmasını kesin bir kanaatle bitiren bir görüşmeciyle aramızda geçen kısa diyalog ilginçtir. Bu görüşmecimize göre, mahkemeler “yeterince adil değil”dir. (Kars 8) Ancak, bir sonraki soruda, aynı görüşmeci bu “yeterince değil” ifadesini “hiç adil değil” ile değiştirmiştir.

Bazı görüşmecilerden, mahkemelerin adil olduğuna ilişkin doğrudan cevaplar da aldık. Bu cevapların bir kısmı, ayrıntılı temellendirmelere sahip. Örneğin Samsunlu eğitimli görüşmeci, mahkemelerin adil olduğunu, muhtemel hataların işin doğasından kaynaklandığını, fakat bunların sistem içinde düzeltilmesini sağlayacak yollar bulunduğunu düşünüyor:

Mahkemelerin adil olduğuna inanıyorum, yalnız şöyle bir şey var: Sonuçta karar veren insanlar da, iddia makamı savcı, karar makamı hâkim, savunma makamı avukat, sonuçta bunlar da insanlardan oluşuyorlar; sonuçta insan beşer şaşar diye bir söz vardır. Bunların da hata yapabilme olasılığı mutlaka var; fakat bu düzenimiz içerisinde, her kararı bir üst makama kontrol ettirme imkânı da tanınmış bize. Nedir? Siz bir ceza davasında memnun kalmazsınız, işte Yargıtay’da temyiz yolunuz var, Yargıtay’a gidersiniz. Ha, oradan çıkan sonuçtan da tatmin olmazsanız, nedir mesela? Bizim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne gidiş yolumuz açık ve bizim kanunlarımızın üzerinde olduğu da Anayasamız tarafından da garanti altına alınmış durumda. Yani bir yer hata yaptı, hadi ikinci yer de hata yaptı, üçüncü yerin de hata yapacağı kanısında değilim. O yüzden hata mutlaka olabilir, adil olmaları konusunda, adil olduklarına inanıyorum... Aynı şekilde idarî konularda Danıştay var, Bölge İdare Mahkemeleri var... (Samsun 1)

Bu görüşmeci, insan etkenine vurgu yapmakla birlikte, hatanın bir yerden mutlaka döneceğine ve yargı mekanizmasının böyle emniyet subaplarıyla donatılmış olduğuna inanıyor.

Bazı olumlu cevaplar ise açıklamasız ve kestirmedir (Örneğin Kars 2, Kars 7, Kars 13: “Adil”!). Ancak bu tür cevaplar veren kişilerin çoğu, görüşmenin seyri içinde, aslında mahkemelerin adilliğine dair kesin bir inanca sahip olmadıklarını gösteren ifadeler kullanmıştır. Mesela bir görüşmeci, “sizce mahkemelerde adalet tecelli ediyor mu” şeklindeki soru üzerine şu açıklamayı yapıyor:

Diyorum ya, ağırlık nereyse ora işte şey yapıyor hak ediyor yani [...] kim biraz torpil, rüşvet bir şey yapıyorsa o şey yapıyor, o birisi de mağdur durumda kalıyor işte. (Kars 2)

Mahkemelerin uygulamaları konusunda, fikirlerini ikircikli ifadelerle aktaran başka görüşmeciler de oldu:

Mahkemeler, vallahi bana göre biraz adil, biraz adil değil. (Kars 4)

Zaman zaman adil olduğunu, zaman zaman olmadığını görüyoruz. (İstanbul 3)

Her zaman değil! (Erzurum 2)

Mahkemelerin adilliğini yüzdelerle ölçen görüşmecilerin anlatımları, bize ilginç geldi. Mesela Bursalı görüşmeci, bir oranlama yapıyor; ancak, biraz insafli davranarak, adil kararların oranının adil olmayanlara göre daha yüksek olduğunu söylüyor:

Şeriatın kestiği parmak kanamaz, hâkimin verdiği karara herkes saygı duymak zorunda. Tabii ki bunlar kendi kararlarıdır, kendileri veriyorlar. [Ama] valla yüzde altmış [adil karar] verse yüzde kırkının verdiğini zannetmiyorum. (Bursa 2)

Vanlı bir görüşmeci ise, haklı olduğu davalarda, kararın kendi lehine çıkma ihtimalini çok daha düşük görüyor:

Yani [...] mahkemeye gittiğimiz zaman, bir kere yüzde yetmiş-seksen biz o mahkemede haksız çıkacağımız kanısına varıyoruz.

Daha baştan mı?

Daha başta! Çünkü bu mahkemede kesinlikle haksız çıkacağız. (Van 1)

ADALET SİSTEMİNİN İŞLEYİŞİNE DAİR ALGI KALIPLARI

Mahkemelerin adaleti gerçekleştireceği konusundaki inancın zayıf olması ve mahkemelere güvensizlik duyulması, büyük ölçüde adalet sisteminin işleyişinde yaşanan sorunlarla bağlantılıdır. Nitekim görüşmecilerin yukarıda aktardığımız açıklamalarında da, soyut ve genel bazı sebepler anılmış olsa bile, kanaatlerin esas itibarıyla adalet sisteminin somut işleyişiyle ilgili örneklerle dayandığı görülüyor. Görüşmele-

rin akışı içinde, söz doğrudan bu konulara geldiğinde, bu algıların, olumsuz deneyim ve tanıklıklardan veya bilgilerden beslendiği daha açık bir şekilde ortaya çıkıyor. Adalet sisteminin işleyişi hakkında dile getirilen görüşlerden hareketle, bu algıların işaret ettiği sorunları ve yakınmaları çeşitli başlıklar altında sınıflandırabiliriz.

İ) ADALET SİSTEMİNDE KAYIRMACILIK VE GÜÇ İLİŞKİLERİ

Adalet sisteminin işleyişinde yaşanan sorunlar açısından, en yaygın yakınmanın, “kayırmacılık” olduğunu söyleyebiliriz. Görüştüğümüz şahısların hemen hemen tamamında, mahkemelerde kayırmacılığın yaygın bir durum, güç ilişkilerinin de mahkeme kararlarını etkileyen önemli bir faktör olduğu yönünde güçlü bir algı bulunduğunu tespit ettik. Kayırmacılık, “parası olmak”, “adamı olmak”, “arkası olmak” gibi kavramlarla ifade edilmektedir.

Mesela Karşılı bir görüşmeci, filmlerde sıkça rastlanan bir kurguyu, kendilerinin gerçek hayatta, hem de sıkça yaşadıklarını söylüyor:

Çok gördük, mesela o kadar haksız yapılan şeyler var ki, mesela adam hiç suç işlememiş, parası olan, adamı sokuyor içeri yatıyor, kendisi [suçlu olan] ama dışarıda geziyor. Çok gördük, yani bizim köyde buralarda görüyoruz, haksızlık çok var yani. (Kars 1)

Kars'ta görüştüğümüz başka bir şahıs da, “güç ilişkileri”nin mahkeme kararları üzerinde belirleyici olduğu fikrinde:

Mahkemelerden bir karar bekleriz [...] karar [da], ağırlık hangi tarafa basıyorsa o tarafın oluyor kararlar işte. (Kars 2)

Yine Kars'ta yaptığımız bir görüşmede, adaleti tanımlamakta zorlanan bir başka şahıs, bunu adaletin güçle ilişkisine bağlıyor:

Adalet [...] bence adaleti tanımlayamıyorum, çünkü adalet gücünün yanında, güçsüzün yanında [değil]. (Kars 4)

Bir diğer Karşılı görüşmeci de, mahkemelerde adaletin tecelli ettiğine inanmadığını, aynı şekilde, “güç ilişkileri”nin belirleyiciliğini gerekçe göstererek anlatıyor:

[Mahkemeler] bence adil değil, mahkemeler zengin olandan yana. Adamın varsa mahkeme de senindir. Mahkemelerden, eşit haklar vermesini, herkese eşit davranmasını, torpille, adam kayırmayla karar vermemesini beklerim. [Mahkemelerde adaletin tecelli ettiğine] inanmıyorum, mahkemeler adamı olanın, parası olanın yeridir. Adamın, paran varsa mahkeme ona göre karar verir. (Kars 11)

Bursalı görüşmeci, kayırmacılık konusundaki algısını, başından geçen bir olayı örnek vererek dışa vuruyor. Bu görüşmeci, Bursa-Balıkesir yolunda kamyoncular tarafından sıkıştırılmış, bunun üzerine polise sığınmış:

Maalesef, yani yolda polise sığıyorsunuz, polisten yardım istiyorsunuz, olayı anlatıyorsunuz. Daha sonra olayı anlatıp, sığındığınız polis sizin hakkınızı bırakın, hani ben korumasını beklemiyorum orada, hani tamam beni koruyamaz, orada bir kavga şu falan, hani ben korumasını beklemiyorum ama en azından yalan ifade verme! Ondan sonra ne oluyor? Çok enteresan bir şey, dört tane kamyoncu içeri alındı o gece, Balıkesir savcısı telefon açtı, nöbetçi savcı gece dört buçukta serbest bıraktı. Çok enteresan bir şey, yani demek istediğim amcasını, dayısını bulmuşlar, etmişler. O onun arkadaşı, öbür taraftan diyelim ki siz bir iş adamısınız, belli bir seviyede, belli bir, elinizde altmış-yetmiş tane yanınızda eleman çalışıyor, belli bir kariyeri olan insansınız, bir suçtan dolayı içeri girdiniz ama bir savcı, hâkim tanıdığınız yoksa nöbetçi savcı gelene kadar, nöbetçi hâkim gelene kadar bekleyeceksiniz. Bekleyeceksiniz. Orada saat kaçta olacak, edecek yok. Ha bu demek değildir ona ayrı davranın, buna ayrı davranın, ama bakıyorsunuz, ediyorsunuz, orada mağdur durumda olan sizsiniz, davayı açan sizsiniz, adamları koyuvermiş gitmiş. Neden? Efendim Balıkesir’de savcı bilmem kim telefon etti. (Bursa 1)

Kayserili görüşmeci de, yargılama sürecinde güç ilişkilerinin rolüne dair inancını kendi özgün ifadesiyle anlatıyor:

Atalardan bir söz vardır: “El ağzıyla çorba içilir mi hiç!” İçiliyor. Bir dakika sana şunu söyleyeyim, şurada hangi taraf yüksek gelirse o taraf kazanıyor. Ağırlık hangi tarafa düşerse... (Kayseri 5).

Bursalı bir görüşmecinin sözlerinde de, güç ilişkilerinin belirleyiciliğine, daha doğrusu güçlü olanın haklı çıkmasına dönük sitem var:

Ben size, mesela benim bir arkadaşım kaza yaptı, ki yüzde yüz haklıydı davasında. Karşısındaki, derler ya ensesi kalın, arkası vardı misali, çocuk haklı olduğu konuda haksız konuma düştü. Böyle olduğu zaman yani güveni düşünün. (Bursa 2)

Gölcüklü deprem mağduru görüşmeci, bu “arkası olma” haline atıf yaparak adalete güveni olmadığını belirtiyor. Ona göre, hakkında dava açılan bir müteahhit Yargıtay’da yakını olduğu için kurtulmuştur:

Tabii eş dost ilişkileri olduğu sürece ne olur, sizinkiler hiçti ama bizimki candı, bizimkileri aldık, sizinkileri bitirdik. Burada böyle bir şey yapıldı. Şöyle devam etti. Temel meselemiz işte biraz önce dedik ya eş, dost... Alıyor bunu masa başına getiriyor. Masa başına getiriyor, işte avukatı eş dosttur, hâkimi eş dosttur, hep eş dost ilişkileriyle gidiyor, bu kalkacak ortadan bir kere. Gerçekten eğer ki sistemin işlemesini istiyorlarsa ben her zaman şey derim, o masalar geçici derim. Ama yeter ki görevini yap, yarın o insanlarla dışarıda karşı karşıyasın, vicdanın rahat etsin. Maalesef böyle bir şey yapılmıyor, bu beni çok üzüyor. Yani işe gireceğinden tut, mahkemesinden tut hiçbir şey hakkıyla hukukuyla değil. (Kocaeli 1)

Kars’ta konuştüğümüz, okur-yazar olmayan altmış beş yaşındaki kadın görüşmecinin mahkeme imgesi de aynı:

[Mahkemelerde] paralılar kazanır, parasını veriyor. Sonra paralılar başarılı oluyor, parasız da fakir de ortada kalıyor, mahkemeler öyle. (Kars 12)

Kars'taki başka görüşmelerimizde de, yargılama sürecinde "paranın rolü"ne değişik ifadelerle vurgu yapıldığına şahit olduk:

Mahkeme de yan tutabilir, nasıl [şöyle ki] adamın parası varsa, diyelim beş gün ceza yemişsem adam parasıyla seni yatırabilir, ben hakkımı arayamıyorum. O insanlar farklı, bizim burada şeylik yoktur, aslında laiklik yoktur. (Kars 13)

Sürekli garibanlar yenik düşüyor. (Kars 14)

Eğitilmiş bir görüşmeci, mahkemedeki işlerin yürüyüşünü "hal-hatır işi gibi" diye niteliyor. Ona göre, kendisine karşı dava açtığı işvereni, mahkeme süreci öncesinde ve süreç sırasında değişik şekillerde "etkili" oluyor:

Yani mahkeme üzerinde bu işverenlerin etkisi oluyor mu?

Oluyor, oluyor mutlaka oluyor. Şimdi oldu yani.

Nasıl?

Hani şeye gidiyoruz, dosyanız kayboluyor, Çalışma Müdürlüğü'ne, Bölge Müdürlüğü'ne gidiyorsunuz dosyanız kayboluyor. Şikâyetle bulunuyorsunuz, dosyanız yok. Benimki değil, ama benimle birlikte işten çıkarılan birkaç arkadaşım oldu. Adamları var içeride, dosyanızı imha ediyorlar. Adam mahkeme sürecini bekliyor, ne çağırın var, ne gelen var, ne giden.

Peki mahkemede nasıl etkisi oluyor işverenin?

Yani işte mahkemede nasıl etkisi oluyor: Benim normal maaşımın altında gösterildi benim maaşım, aldığım maaşın altında gösterildi. Bu da tabii tazminatımı etkiledi. Almam gerekenin yarısını alabildim.

Mahkeme bunu araştırmadı mı?

Araştırıp araştırmadığını bilmiyorum yani. Ben şey götürüyorum, ne derler, bordro götürüyorum, benim maaş aldığım kartımı götürüyorum onu inceleyip incelemediklerini bilmiyorum... (Antalya 1)

Yargının işleyişinde gücün rolünü vurgulayan Diyarbakırlı bir görüşmeci, güncel bir olayı örnekleyerek bu yöndeki algısını şu sözlerle ifade ediyor:

Ben şahit olmadım, ama farklı davranıldığını çok duyuyoruz. Bu sadece bu farklılıklardan değil. Güç meselesi de çok önemli; ekonomik ve siyasal güç. Gücü olan, mahkemeleri etkileme olanağına sahiptir. Şu boğazı kesilen kız olayı mesela: Eğer bu işi yaptığı iddia edilen kişi G.'nin yeğeni olmasaydı, belki çoktan yakalanmıştı. Sahipsiz, güçsüz, sıradan sokaktaki insana kanunların çok katı uygulandığını, ama gücü olanlar için bu kanunların lastik gibi esnediğini görüyoruz, duyuyoruz. (Diyarbakır 1)

Görüşmecinin bu sözleri, bir Latin Amerika halk deyişini hatırlatıyor ister istemez: "Düşmana kanun uygulanır, dostlara adil davranılır."

İşverenle yaşadığı ihtilaf sonucunda işinden olan bir emekli işçi de, dava sürecinin sonunda, mahkemelerin nihaî olarak sermayeden yana karar verdiğine inandığını söylüyor:

Biz... sendika değiştirdik, sonra atıldık, tazminatsız. Daha sonra mahkemeye verdik tabii biz.

Hangi mahkemeye?

K. Birinci İş Mahkemesi'ne... işe iade alabilmek için. O arada bize tekrar bir mahkeme daha açıldı, Sulh Ceza Mahkemesi'nde Eskişehir'de.

Size karşı mı açtılar?

Evet, işveren açtı ve imalatı engellediler, amire karşı geldiler, otobüsleri taşıdılar diye. Sulh Ceza'da mahkeme açıldı. O mahkeme sonra tam üç sene sürdü, üç sene sonra bitti. Zaten o arada iş iadeleri de, iş iadeleri mahkemeleri de görüldü. Şeyi bekleniyor, Ceza Mahkemesi'nin sonuçları bekleniyor, işe iade mahkemesi için. Sulh Ceza'dan aldığımız temiz, beraat kararını biz götürdük, İş Mahkemesi'ne götürüldü. Orada beraat ettik biz, orada beraat, yani o işverenin bize yapmış olduğu suçlamalardan ceza almadık. Ondan sonra biz dosyayı, beraat kararını falan, mahkeme kararını işe iadeye, işe iade mahkemesine gönderildi, işe iade mahkemesinde görüldü. Bu mahkemeden işe iade çıktı bize. Hep lehimize yani. Ondan sonra, işe iade çıkınca tabii işveren Yargıtay'a şey yaptı olayı. Yargıtay'a gitti, biz o 25. maddeden çıkarıldık, 25. madde tazminatsız çıkarma, İş Kanunu'nun 25. maddesi tazminatsız işten çıkarma. Ondan sonra tabii biz işe iadeyi aldık diye seviniyoruz, yani Ceza Mahkemesi'ni de kurtardık. Suçumuz yok çünkü, hakikaten suçumuz yok. Öyle bir şey yok, yani bayağı bir iftira yani, bayağı bir iftira var. Öbür sendikanın Yargıtay'la beraber belgeler falan dağıttılar bizim hakkımızda, yazılar çıkarttılar, içeriye dağıttılar, biz işe iadeyi bekliyoruz Yargıtay'dan da artık [lehimize karar bekliyoruz], çünkü her şeyim temiz çıkmışım ben, benim suçum da yok. Tek suçum, zaten o da benim hakkım, işçi istediği sendikaya üye olur, değil mi? Biz de bir sendika istedik, geri kalan hiçbir şey yok. Yargıtay'dan bize 18. madde geldi, çıkışını verebilirsin. Gerekçe ne? Gerekçe bize söylenmedi. Bana söylenen en azından [...] ben ceza almamışım, hiçbir şey yapmamışım. Sebep? P.'nin on sekiz senelik işçisiyim. [...] ben kendi işimi yapıyorum, işverenin şeyine koşuyorum, ödeme alamadık, günlerce fabrikadan çıkmadık biz [...] Bize söylenen, Yargıtay'dan çıkan karar; siz işverenle artık muhalif oldunuz, bir arada çalışmanızın imkânı yok, ondan sonra 18. maddeyle yasal faizini ödeyerek sizin çıkışınıza karar verildi diye bir karar geldi. Böyle bir şey olabilir mi? Olamaz bence. İşverenle bizim, bir kere ben onun işçisiyim ya, benim onunla muhalif olma durumum var mı? Ne demek muhalif? Sanki bir partiyiz de birbirimize muhalif olduk da çatışıyoruz. Öyle bir şey yok zaten. [...] Ben [Yargıtay'ın] tarafsız karar verdiğine inanmıyorum, [...] çünkü ben ceza almamışım, işe iademi almışım, ben işverenle muhalif olamam abi! Olabilir miyim? İmkânı yok! Ben şunu da kabul ediyorum; işveren çalıştırmak istemediği bir kişiyi mahkeme karar veriyor. Zaten bunun hakkı var, veriyor kıdemini, tazminatını kapiya koyar. Kanunda yeri var, şeyi var.

İşveren sizce nasıl müdahale etmiş olabilir Yargıtay'a?

Nasıl müdahale etmiş olabilirler? Ben diyorum, yani birebir görüşme mi yapıldı da işverenle sendika, bizim üye olduğumuz sendika arasında birtakım bu işi gibisinden...

Böyle şüpheleriniz var yani!

Var, dedim ya! Diğer arkadaşlarla konuşun, onlar da aynı şeyi söyleyecekler. Ben niye söylüyorum hep, hiç kimse beklemez ki öyle bir şeyi, ben beklemiyordum yani Yargıtay'dan öyle bir karar geleceğini. Çünkü Yargıtay en son karar verecek merci. Suçsuz gitmişsin oraya, işe iadeni de almışsın, muhalif, öyle bir şey yok bana göre yani. Ben işverenle niye muhalif olacağım ya! Bana versin geriye işi, ben bu saatten sonra bile giderim kendi işimde çalışayım, benim işim bitmez. Ben onunla, işverenle kavga etmek için şey yapmıyorum, niye muhalif olayım? Öyle bir kararı ben bir kere benimsemedim, öyle bir karar çıkmasını istemedim. Ha esas kararı gördüm mü Yargıtay'ın? Yok. [...] Adalet değil, bana göre [bu] adalet değil. Çünkü ben mahkemeyi kazandım... Ya ben var ya, ben bizim için hiçbir şekilde ben haklı bile olsam artık bazı yerlerde karşı tarafın durumuna göre beni haksız durumu konumuna düşeceğini biliyorum ben artık yani. Anladın mı? Ha istemiyorum öyle olsun, muhakkak herkes hakkı neyse onu bulsun. (Eskişehir 1)

Görüşmeler sırasında, kayırmacılığın özel bir biçimi olarak yargıda bazı işlerin "rüşvet"le yürüdüğüne ilişkin ifadelerle de karşılaştık:

Ben şöyle düşünüyorum, rüşvet yiyen hâkimler duydum ben. Ne kadar doğrudur bilmiyorum ama duydum. Belki de şeydendir, maaşları falan az onların... O yüzden diye düşünüyorum. Zaten hani rüşvet olayı Türkiye'de çok fazla. (Denizli 1)

Bursalı görüşmeci de benzer kanıdadır:

Rüşvet kesinlikle yani, belli bir şekillerde kesinlikle ve kesinlikle oluyor, en büyük şey de olay burada bozuyor... (Bursa 1)

İnsanlar, doğrudan doğruya bir olaya tanık olmasalar bile, onlarda böyle bir algının yerleşmiş olması ilginçtir. İşte bir başka örnek:

[Rüşvet] vardır, eminim buna. Görmedim, duymadım ama vardır... Mutlaka vardır. Vardır, çünkü yani var, ben kanıtlayamam ama... Mutlaka var, ben kendi avukatımdan şüphelendim mesela. En son parayı vereceği zaman işte, bana dediğinde işte, yok taksite bağlayacaklar alacağımızı, tamam bağlasınlar dedik hani bu kadar uğraşmak istemiyorsunuz madem. Ondan sonra yok hepsini verecek ama bu kadarını deyince ben, gittim yani, ha daha ne deyim yani.

Yani avukata bir şekilde!..

Tabii canım, avukatımızı da satın alıyorlar. Ha ne olacak yani? Ben kendim mi avukatlık yapayım yani? Herkes o zaman kendi avukatlığını kendi yapsın. (Antalya 1)

Bir görüşmeçiye göre yargı mensuplarının ücretlerinin düşüklüğü, rüşvetin geçerli olmasında en önemli etkidir. Bu yüzden, bu görüşmeçi, “rüşvet muhakkak vardır; yani olmadığını söyleyemem” demektedir. Bununla birlikte görüşmeçi, “hani tanık olduğum herhangi bir olay yok” diye eklemektedir. (İstanbul 2)

Kayırmacılığın yaygın bir tutum olduğunu tespit etmekle birlikte, bir görüşmeçi bunun kültürel bir özellik olduğuna vurgu yapıyor:

Mesela bizde, yine kendi alanımla alakalı olduğu için söylüyorum, vergi ödemek [Avrupalılarda] namus, ama bizde ne kadar vergi kaçırabiliyorsan o kadar iyi muhasebeci olabiliyorsun. Bunun gibi bir şey. Bu net bir tanım benim adıma. Bu böyle yani. Ya da çok iyi bir avukat seni çok kötü şartlardan yukarıya çıkarabiliyor. Yok yalancı şahidi, başka bir şeydi, raporuydu bilmem neydi, yapılabiliyor. İnsanlar sahte sağlık raporları bile alabiliyor. Bizde tanıdıklık kavramı bitmeyecek. En basit anlamda hemşehriyiz, hemşehriysen sahip çıkarsın, sahip çıkmak boynunun borcudur. Bizde bu kültür var, bunun da pek fazla yıkılacağına inanmıyorum. Çünkü ne kadar kozmopolit olsan da, ne kadar modernleşsen de, insanların kafasından bu gitmiyor. (Samsun 2)

Bazı görüşmeciler, hâkimlerin kendilerine belirli avantajlar sağlayan kesimleri kayırıp onların lehine kararlar verdiği inandıklarını belirtmişlerdir. Bir dava sürecinde haklı olduğunu düşünen, ama karar aleyhine çıkan bir görüşmeçi, bunu hâkimin karşı tarafça “satın alınmasına” bağlıyor:

Böyle adalet mi olur? Sonra beni D.’de dövmeye kalktılar. Nasıl hâkimler var ya! Yedir parayı, işin hallolsun! (Kayseri 2)

Aynı konuya ilişkin olarak aynı yerdeki diğer görüşmeçi de bu değerlendirmeye katıldığını söylüyor:

Bu bizim M.’nin bahsettiği hâkim benimle çok uğraştı. Bizim karşıdaki restoran beni şikâyet etmiş, haksız kazanç elde ediyor, işime engel oluyor diye. Sonra bu hâkimi yedirdi, içirdi. Aralarından su sızmazdı. O da bana cezayı bastı. Gittim vardım yanına, siz haksızlık yapıyorsunuz diye. Haksızlık varsa, nasılsa Yargıtay’dan döner dedi bana. Yanından kovdu. Çok beddua ettim. Şimdi kanser olmuş; yanına varıp, gördün mü diyeceğim. (Kayseri 1)

Van’da görüştüğümüz kişiler, özellikle kendi bölgelerinde kayırmacılığın yaygın olduğuna inanıyorlar:

Kayıрма var, genelde yani! Bu hele hele bizim bu memlekette, Batı’yı bilmiyorum, bu memlekette var yani. Görünüyor, gözle görünüyor. Biri mağdur olduğunda, fakir olduğunda ya bürokraside ya siyasette ya devlet adamı [...] adamın yoksa kesin onun aleyhine dönüşüyor. Yani adaletli davranılmıyor. (Van 3)

Adalet inanan için devletin, haksızın yanında olması gerekiyor düşüncesindeyim. Haksızlığa uğramışsın, zulme uğramışsın, karşı taraf güçlü, bir şey yapamıyorum, devletin benim yanımda veya vatandaşın yanında... (Van 1)

Doğrunun yanında, adaletin yanında olması gerekir. Bunu göremiyorum işte...
(Van 2)

Görüşmecilerin ifadelerinden, bu algının “halk”ta yaygın olduğu sonucu çıkmaktadır: “Halkta var, genelde var evet. Öyle bir kanı var yani...” (Van 3)

Kayserili görüşmecilerden birinin algısı da aynıdır. Bu görüşmeci, kayırmacılığı tanımlarken, toplumda yaygın olan “dayısı olma” metaforunu kullanıyor:

Mesela şunun dayısı mahkemede, yüksekte ise, avukatı veya savcısı, o zaman seninki küçük değilse, bazı da maddî durumla veya şeylerden haliyle cezaevinden, şeyden kurtulabilirsin yani! (Kayseri 4)

Vanlı görüşmecilerden birine göre, bu “dayısı olma” hali her sıradan konuya müteallik olmayıp, özellikle güçlü ile güçsüz, devletli ile sıradan yurttaş arasındaki ihtilaflarda geçerli:

Örneğin yani sizin rakibiniz güçlüyse, karşısındaki adam güçlüyse adalet sizin aleyhine dönmüyor kesin. Yani hep güçsüzün aleyhine dönüyor. (Van 1)

Van’daki bir başka görüşmeci, bu durumu, yargıyı da aşan bir “devletle ilişkiler sorunu” olarak tanımlıyor ve buna ilişkin bir olay anlatıyor:

Çok önemli bir olay benim aklıma geldi. Başımızdan geçen, benim değil bir yakınımın başından geçen bir olayı anlatayım. Haksızlığa uğradığını ki, herkesin, yani bu konuda mahkemenin verdiği karar şeye aykırı, maliyenin yaptığı şey tamamen taraflı. Benim komşum, [...] bir tarlası var, uzunca bir yeri var, böyle gayrimenkülü [var]. Onun bir köşesine bir ev yapmış adam. Ama köşede ev yaptığı yer köy boşluğu. Hani tarlasında değil de köy boşluğunda, yolun kenarında. Yol ile tarlası arasında kalan boşlukta bir ev yapmış. Ve o boşlukta fidan ekmişti, kavak, meyve ağaçları filan. Ağaçlar şu kalınlığa gelmişti, on-on beş yıllık ağaçlar. Bizim vatandaşlardan birisi, komşulardan gene köylülerden birisi gidiyor, [...] aracılığıyla bu boşluğu Hazine’ye tapuluyorlar. Hazine’nin üzerine tapu. Hemen akabinde adam ihaleye çıkartıyor, kendisi ihaleye girip alıyor, adamın evi de içerisinde. Bu boşlukta adamın evi. [...] onu alıyor, tapuyu üzerine çevirdikten sonra gönderiyor adama, yerimi boşalt. Haberimiz oldu, bana geldiler, böyle böyle bir durum var, kalktım gittim, Hazine’ye gittim, ihalenin yapıldığı yere gittim, memuruyla görüştüm. Şimdi Hazine Kanunu’nda benim bildiğim kadarıyla, benim fazla bir bilgim yok, bildiğim kadarıyla bir briketi dahi bir vatandaşın bir Hazine yeri arazisinde olduğu zaman ondan habersiz onu ihaleye çıkartmamaları, ona mutlaka bir tebligat göndermeleri, ihaleye girmesi için gerekir. [...] Öyle bir tebligatın gitmesi lazım. Hazine’ye gittim, Hazine’deki memur bana diyor ki, biz gazeteye ilan vermişiz, onun ihalesi için ilan vermişiz, gazete ilanımız var. E dedim, sor bakayım, vatandaş da yanımda, sor bakalım, de ki gazete nedir? Sor bakayım gazetenin şeyi nedir, sana şey verebilecek mi? [...] Vay efendim işte, hayır dedim öyle değil. Ben hakaret etmişim. Ben seni şikâyet edeceğim, dava edeceğim seni. Her tarafa

serbestsin [dedi]. Oradan çıktım Tapu'ya gittim, bir başka şey daha var; Hazine arazisinin satışı yapıldıktan sonra bedelinin tamamı ödenmeden alıcı tarafından, 2000 TL bedel biçilmiş, 2000 TL'ye satın almış, 180 lirasını ödemiş Tapu Dairesi'ne, tapuyu devredecekmış, adam yapmış bunu. Adamları var, gittim Tapu'ya, kadastroya, oradaki insanlarla biraz şeyimiz oldu. Oradan çıktık avukata gittik. Karar da çıkmış, yedi-sekiz ay önce çıkmış, sonra o adamın haberi olmuş... Avukata götürdüm, avukat dedi işte bu iş 2 milyar bizden zamanın parası, iki-üç yıl evvel, 2 milyar para vereceğim, ama zamanaşımı olmuş. [...] Bir karar çıkmış, ben bunu kazanırım, kesin de bir şey vermem. Vatandaş[la] çıktık, dedim ben bu avukatın parasını ben vereceğim, sen bunun takipçisi olacaksın. Bunu ben ödeyeceğim, dedim, sen savunamazsın kendini, dedim, Hazine'nin avukatı var, avukat gelip senin karşında konuştuğu zaman sen kendini savunamazsın, mutlaka onun için avukat tutmak zorunluluğu var. Tamam dedi, gitti. Benim rahmetlik amca demiş ki, zaten adalete sonsuz güveni var, zaten adalet bellidir dedi, senin hakkına tecavüz edilmiş, şikâyetçi duruma düşmüş adam, senin avukat mavukat tutmana gerek yok. Sen avukat da tutma, sen kazanacaksın. O zaman mahkemelik oluyor, bu satın alan adamı mahkemeye verdi. Bu gitti geldi, adam her şeyi kitabına uydurmuş işte. İhale usulüyle satın almışlar, tapusu yapılmış, adamı reddettiler. Reddedildi, bir yıl sonra adam bana geldi, adama da biraz kızdım, dedim, sen niye bunu böyle yaptın? (Van 2)

Güçlü ve hatırlı kişiler lehindeki kayırmacılık yanında, adalet sistemi içinde “mafya”nın bir güç alanı yarattığına, “mafya”nın adalet sisteminde önemli bir güç odağı olduğuna inananlar da var. Örneğin Kayserili görüşmecilerden birisi, yargının “mafya tarafından yönlendirildiği” kanısında:

Yönlendiriyorlar hocam bu mahkemeleri zaten...

Kim yönlendiriyor?

Şey hocam mesela [...] mafya yönlendiriyor. (Kayseri 4)

Antalyalı görüşmeci de, kayırmacılıkta özellikle mafyanın ağırlığının bulunduğunu söyleyerek, kendi başından geçen bir olayı aktarıyor:

Ben [...] bir olay daha yaşadım bu son işimden ayrıldığım yerde. Savcıya gittim, savcının, Cumhuriyet Savcısı'nın bana direkt dediği laf şu: “Türkiye’de para mafyada, mafya da iş yaparsa işte olacağı bu.”

Yani savcı sizin dava etmek istediğiniz kişileri mafya olarak görüyor ve boşu boşuna buraya gelme diyor öyle mi?

Yani boşuna gelme diyor yani.

Savcı mı diyor?

Savcı, Cumhuriyet Savcısı... (Antalya 1)

Görüşmecilerimiz arasında, bu algıyı paylaşmayan ve mahkemeleri “en temiz kalmış kurum” olarak niteleyen de oldu. Bu görüşmeciye göre, kayırmacılık, mahkemelerden önce başlamaktadır:

Bunun aşaması zaten mahkemede bitmez. Bu kolluk kuvvetlerindeki korumayla başlar.

Önce oradan mı başlar?

Tabii, önce orada başlar. Yani öyle bir şey olursa, mahkemede bu kesinlikle başlamaz. (Hakkâri 1)

ii) YARGILAMA SÜRECİNDE KEYFİLİK VE KİŞİSELLİK

Görüşmecilerin bir kısmı, yargı sürecinde görev alan aktörlerin, özellikle karar verme yetkisine sahip hâkimlerin ve süreci etkileme gücüne sahip savcılarının, bir olayı değerlendirirken genel hukuk ilkelerine ve mevcut kanunların emredici hükümlerine göre değil, kendi kişisel tercih ve eğilimlerine göre hareket ettiklerinden yakınıyorlar. Örneğin bir ilçede sigara yasağına dair kanunun yürürlüğe girmesiyle sıkıntı yaşayacağını düşünen genç bir Orman Bölge Şefi'ne bir başka devlet görevlisi şunları rahatlıkla söyledi:

Hiç korkma, kanun çıkar ama uygulanmaz. Hele hâkim, savcı, kaymakam sigara içiyorsa, o kanun o ilçeye hiç uğramaz. (Rize 2)

İstanbulu bir görüşmeci, uygulamadaki keyfiliği ve buna dayalı güvensizliği, aslında hukuka yansımalarıyla birlikte, toplumun genel bir sorunu olarak değerlendiriyor:

[Temel problem] uygulama konusu diyebilir miyiz belki... Mesela buraya park edilmesi yasaktır derler, oraya park edilmemesi gerekiyordur ama [...] geldiği zaman oraya her gün park edersin. (İstanbul 1)

İstanbulu bir başka görüşmeci, hâkimlerin kanunları yorumlarken kendi kişisel değerlendirmelerini “rahatça” kullandıklarını, bunun da benzer olaylarda farklı hükümler verilmesine yol açtığını şu sözlerle anlatıyor:

Herhangi bir yargıç diyelim ki, kendi fikirlerine göre yasayı, yasaları rahatça yorumlayarak birbirinin zıttı kararlar verebilir. Belki her yerde bu böyledir ama... (İstanbul 3)

Samsunlu bir görüşmeci de aynı meseleye işaret ederek, kanunların gerçek anlamının uygulama sürecinde oluştuğuna, bu süreçte de çeşitli faktörlerin rol oynadığına dikkat çekiyor:

Kanun[un] doğru konmasından çok, ona karar verenler[de], onu uygulayanlarda bitiyor olay. Yani ne kadar sağlıklı oluyor? Mesela filmler, Amerika'daki, Avrupa'daki filmlerde mahkemeleri görüyoruz, izliyoruz. Bizde öyle bir avukat, bir sürü avukat tanıdığım var, öyle bir savunma hazırladığını, öyle bir jüri olduğunu bilmiyoruz, bunu görmüyoruz. Ya da bir bilirkişi raporunu hazırlayan ne kadar bilir? Böyle bir durum da var Türkiye'de... (Samsun 2)

Kanunlar kusursuz yapılsalar bile, asıl rolün uygulayıcılarda olduğu başka bir görüşmede de vurgulandı:

Ben zaten güvensizlik kanunlara değil yani... [Güvensizliğim] kanunlara değil, kanunu uygulayanlara. Kanun zaten belli, herkese aynı şekilde uygulanmak zorunda olan kanundur ama bir şekilde kişiler, uygulayıcı kişileri bir şekilde değişik kararlar çıkartabiliyor bizde olduğu gibi. [Problem] uygulayıcılarda. (Eskişehir 1)

Kayserili görüşmecinin kendi deneyiminden hareketle keyfîlik ve kişisellik konusunda anlattıkları da çoğumuza tanıdık geliyor:

Bizim burada bir hâkim vardı, ilçede, Sulh Ceza'da. Bu bana taktı. Bana takmakla kalmadı, bizim soyaddan kim gelirse basıyor cezayı. Bizim burası sit alanı. Çok şikâyet olur, çok dava olur. Adam bizimle uğraşiyor. Ben de tuttum, Yüksek Hâkimler Kurulu'na bir dilekçe yazdım, böyle böyle, bu hâkim böyle diye. Soruşturma açın hakkında dedim, olanı biteni bir bir anlattım. Oradan bana cevap geldi. Git Danıştay'da dava aç, dava onun aleyhine sonuçlanırsa biz de hakkında işlem yaparız diye. Ya ben nasıl gidip Ankaralara uğraşacağım. Dava açacağım Ankara'da, sonra takip edeceğim. Öyle kaldı. (Kayseri 2)

Vanlı görüşmecilerinden biri "yargıda mutlaka keyfîlik" olduğunu düşünmekte (Van 1), diğer biri ise kesin olarak emin olmamakla birlikte şüphesini izhar etmektedir: "Bunu ben kesin olarak vardır demiyorum, ama insan ister istemez tereddüt, şüphe içerisinde kalıyor." (Van 2)

Gölcük'te görüştüğümüz deprem mağduru kişi de, yargılama işlemlerinin keyfî bir şekilde yürütüldüğü düşüncesinde:

Zaten mahkeme sana istediği zaman on gün süre veriyor, istediği zaman altı ay süre veriyor, böyle de bir hukuk... Valla bazen keyfî geliyor. Bakın ben çocuğumu arıyorum, her mahkemenin süreci en az üç ay, dört ay atıyor. Yani bu kadar zor mu? Bir mahkeme görülüyor, gördüğü de nedir, iki kelime söyleyip atıyor, bir daha atıyor. Yani iki kelime için üç ay, dört ay bekliyorsunuz. (Kocaeli 1)

Bursalı görüşmeci, kendi başından geçen bir olayı anlatarak, hem bir kayırmacılığı hem de keyfîliği örneklendiriyor:

[Her şey] tamamen hâkimlerin kendi elinde olan bir olay bana göre. Şimdi size başka başımdan geçmiş bir olayı anlatayım. Yazar kasayı üç gün geç başlattığımdan dolayı, açılışın otuz gün içinde devreye almak gerekirmiş, ben otuz üçüncü gün devreye aldığımdan dolayı işte birinci derece kaçaklıktan dava açıldı. Bununla ilgili olarak beş sene içinde yapmayacağımdan dolayı, bir daha işlersem dava görecek, öbür türlü ertelediler, para cezasına çevirdi, bir şeyler oldu. Bu benim sabıkamda vardı, hâkim beyler tanıdıkları, savcılar tanıdıkları. Bir gün çay içmeye geldiler. Böyle böyle dedim, kararı aldılar, benim sicilimden onu kaldırdılar. Demek ki birtakım şeyler istenildiği zaman istenildiği şekilde olabiliyor. Ama yeter ki istesinler. Bu da neye benziyor? (Bursa 1)

Aynı görüşmeci, hâkim ve savcılarının keyfî davrandıklarına dair algısını, bu kez, basından izlediği bir olayla ilişkilendirerek dile getiriyor:

Ramazan'da bir tane savcı davulla uyandı diye ya da savcının arabasını çektiler diye memleketi ayağa kaldırıyor, o vatandaşı gece aldırıyor, üç gün içerde tutuyor. Öbür taraftan ne bileyim, bir adamı kasten öldürmeye çalışan adam şans eseri kurtuluyor, şuydu buydu delil yetersizliği diyor ya da [...] şahitliği şuydu buydu, çok enteresan bir şey, suçüstü yok diyor, gören yok deniliyor. Belki o seni öldürmeyecekti ama adamı salıyor, üç gün sonra adam öbürünü vuruyor yine! Şahsî uygulama vardır. Adamına göre, artık adalet ne hale geldi, hani kadıdan bulsun, şundan bulsun değil hani mahkemeden bulacağını Allah'ından bulsun hesabında. (Bursa 1)

Bununla beraber, bu görüşmeci başından geçen olumlu bir örneği de anlatarak, bütün hâkim ve savcılarının böyle olmasını arzu ettiğini söylüyor; lakin “maalesef hayır, herkesin öyle olduğunu sanmıyorum” diye de ekliyor:

[Genellikle] ama “yav bizim arkadaşımız, tamam yaparız, hallederiz” [deniyor]. Ee demek ki bakarız hallederiz, ben mesela bir başka bir olay yaşadım. O kadar güzel geldi ki bana... Bir hâkim abimiz vardı, Asliye Hukuk hâkimiydi kendisi. Daha sonra tayini çıktı. Benim evliliğimde problem vardı, evliliğimdeki problemle ilgili, evinde yemek yiyoruz, yemek yerken konuşuyoruz yani. Evliliğimdeki problemle ilgili olarak konuşuyorum, eşim iki aydan beri evde ayrı. Dedim, abi böyle böyle, böyle böyle anlattım, anlattım. Sana, haklı olabilirsin ama öbür tarafı dinlemeden hiçbir şey diyemem dedi. İlk baştan bana ağır geldi, neden? Sanki ben yalan söylemişim gibi ama tamamen mesleğinin getirmiş olduğu şeydi. Keşke hepsi karşı tarafı dinlese. (Bursa 1)

iii) DAVALARIN UZUN SÜRMESESİ

Davaların uzun sürmesi, öteden beri kamuoyunda adaletin tecelli etmesinin önündeki en büyük engel olarak sayılmaktadır. Dolayısıyla görüşmecilerden bu konudaki saptamaları duymak şaşırtıcı olmamıştır. İşte bir örnek:

Ya [...] zaman olayı işte yıpratıyor, her şeyi zaman olayı yıpratıyor yani. Bir mahkemeye gidiyorsun, ufak bir olay on günde bitecek bir olay, o adam götürüyor tam beş yıl, bence tecelli etmiyor yani, adalet yok... (Kars 4)

Mahkemelerin adilliğine yarı yarıya inandığını belirten görüşmeci bile, davaların uzun sürmesinin, olumlu kısımda dahi adaletin gerçekleşmesini fazla külfetli hale getirdiği kanısında:

Yani [adalet] yüzde olarak yüzde elli-altmış tecelli ediyor diye düşünüyorum, ama yargı süreci de çok uzun olduğu için insanlara yük yüklediğini düşünüyorum. (Kars 10)

Eğitilmiş bir görüşmeci, davaların uzun sürmesindeki başlıca etkenin iş yükünün ağırlığı olduğunu, bunun sebebinin de hâkim ve savcı sayısının yetersizliği olduğunu

vurguladıktan sonra, bu durumun yol açtığı sonuçları kendi deneyiminden hareketle şöyle anlattı:

İş yükünün fazlalığı ve adalet sisteminde yeterli hâkim ve savcı sayısının bulunmaması [ortaya çıkan güvensizliklerin kaynağıdır]. Yanlış hatırlıyorsam geçen sene Yargıtay'da bir önceki seneden devreden dosya sayısı 11 bin civarında, bu ciddi bir rakamdır. Az önce okuyordum, bir olayın Danıştay'da çözülmesi bir ilâ yedi yıl arasında sürüyormuş, süre olarak. [Danıştay] Çok farklı konulara bakıyor. Yargıtay açısından konuya bakacak olursak, insanlar nerede mağdur oluyorlar, en fazla özgürlüklerinin kısıtlandığı durumda, yani ceza davalarında mağdur olurlar... İşler çok yavaş ilerledi, yani ilk verilen karar yanlış bir karardı, temyize gitti, [...] süreç tekrar başladı, yaklaşık beş yıl falan sürdü. Bir kira anlaşması... Bizim mülkümüzde oturan şahsın kirasını ödememesi ve mülkü tahliye etmemesiyle ilgili bir konuydu. Beş yıl sürdü, çok küçük bir dava yani, ticarî, rakam olarak da yani büyük bir meblağ değil. Bugünün parasıyla 7-8 milyar bir para... Davayı 2007'de açtık, 2006'nın Kasım'ında falan sonlandı... Ne kadar uzun bir kira davası, yani mülkün tahliye edilmemesi, kiranın ödenmemesiyle ilgili tabii sıkıntılı bir süreç. Nedir, yine insan avukat aracılığıyla, kendi uğraşlarıyla bir şekilde sonuçlandırıyor olayı, ama dediğim gibi iş yükü çok fazla yani. Bir dosyaya ayrılması gereken zaman, dosyaya göre, bizim kendi hekimlik standardımız açısından söyleyeyim, bizde sistemde bir sıkıntı var, bir hastaya yirmi dakika ayırmanız gerek, ama bugün 100 hastalı bir hekimin bir hastaya yirmi dakika gibi bir zaman ayırma imkânı olamaz. Ondandır ki, bir davaya ayrılması gereken süre, yani işte adliyelere gidiyoruz, zaman zaman savcıların çay içmeye vakti yok... Bir misafiriyle konuşacak vakti yok. Önleri dosya yığılı, bu iş yükü çok fazla ve bir insana haddinden fazla... Ne olur? Bir yerinden arıza verir veya bir şekilde bir zarara yol açar. İnsan da böyle! Yani insanın bir haddi var. İnsan da o haddi aşarsa bir dikkat dağılması, bir yanlış yorumlama, bir yanlış okuma, bir "ve"yi görmeme veya bir virgülü görmeme işleri çok değiştiriyor. [...] Geç gelen adalet de biraz tartışmalı bir kavram. Geç gelen adalet adalet midir? [...] Adaletin geç gelmesi toplumda huzursuzluk yaratır. (Samsun 1)

Antalyalı görüşmeci, işverene karşı açtığı tazminat davasının çok uzun sürmesi nedeniyle, hak ettiği tazminat miktarının, sonunda eline geçmiş olmasına karşın, eridiğini ve bu yüzden mağdur olduğunu anlatıyor:

Üç sene mi sürdü sizin davanız?

2005'te başladı, 2008'in Şubat'ında mı, Mart'ında bitti. Sonuçta aldığınız paranın bir kıymeti, hiçbir kıymeti kalmadı artık. Yani kestiler hani, ben...

Peki faiz işletilmedi mi?

Faiz işletildi, ama mesela diyelim ki benim alacağım 7,5 milyar para, bana gelen para 7 milyar. Avukatımın bana söylediği şöyle, "artık uğraşmayalım, yani bu kadar verebiliyorlar, bunu kabul edelim, alalım". Avukat bile böyle düşünüyor yani.

Avukat da üzerine gitmekten vazgeçti, öyle mi?

Yok yani adam artık bıyıyor, usanıyor yani bu kadar uzun sürüyor.

Temyiz'e de gitmediniz yani...

Yok gitmedim yani ne yapayım? Üç kuruş için daha uzatmak zor doğrusunu isterseniz... (Antalya 1)

Eskişehirli görüşmeci de, benzer bir deneyim yaşadığını belirterek, mahkemenin hükmettiği kıdem tazminatının, davanın uzun sürmesi nedeniyle eriyip gittiğini şöyle anlattı:

İş Mahkemesi'nin sonucu bu. Kıdem tazminatını yazmış, hizmet, ben oradan buraya geldiğim zaman oradaki şeyi, kıdem tazminatımı aldım, yani sıfırla geldim buraya, 1999'da iş başı yaptım... [Mahkeme] kıdemleri toplamış, ihbarı da hesaplamış kararda, bunun üzerinden yasal faizleriyle beraber bu paranın üzerinden para aldık biz. Zaten bunun toplamı 6 küsur milyar para yapıyor, benim aldığım para 8,5 milyar.

Yani faizleri az mı işlettiler?

Bize bilgi verilmedi. Kaç para üzerinden hesap edildi, nasıl hesap edildi? Nereye, ne kadar gitti? Bunlar hakkında hiçbir bilgimiz yok ve bu para, niye biz şey yapıyoruz? Bu para çıkmış, alınmış, haberimiz yok. Konuşuyoruz, ne oldu durumlar, daha siz hesap cüzdanlarınızı çıkarın, bize getirin, paralar yattığı zaman ödeyceğiz gibi bir şey çıktı. Ama para alınmış.

Kim almış parayı?

Avukatın şeyine yatmış para daha önceden. Bunu dışarıdan araştırıyorlar zaten. Çünkü çok zaman oldu. Dört buçuk sene, dört buçuk senede olabilir mi? Şu İş Mahkemesi'nin şeyde kendi muhabbeti varmış yani biz sormuyoruz, diyor ki, [...] firmasının altı ay içinde bitirecek bu mahkeme diyor. Hangi altı ay? 2003'ün Kasım'ı, 2008'in Mart'ı...

Yani beş sene!

Evet. Hani altı ayda bitecekti mahkemeleriniz? Nasıl bir uygulama? Bir kere bilirkişiye gitti, bilirkişi allem etti, kellem etti ona göre bir hesap çıkardılar. Biz itiraz ettik, avukat itiraz etti. Hayır dedi, bu şekilde bir hesaplama olamaz, yanlış hesaplama bu. Hadi tekrar bilirkişi, bir süreç daha başladı. Uzuyor da uzuyor yani... Dört buçuk sene. Ondan sonra bir daha bilirkişi hesaplamasına gidildi. O hesaplama da bitti. Ona göre biz bekliyoruz tabii, kendi kararımıza karşın bu anaparaya göre artık ne alırız, tabii ki ben onun hesabını yapacağım, zaten dört buçuk sene beklemişim o paraları, ne alırız, ne gideriz diye. Çeşitli kişilere de hesap ettirdik biz bunu. Ondan sonra oradan bir şey geldi. İşte bir şekilde ne şey yapıldığı, karar verildiği halde bize, tamam arkadaş para geldi, gelin hesap kitapla şu paraları alın... (Eskişehir 1)

İstanbulu bir görüşmeci, Hazine'nin el koyduğu bir arsayla ilgili davanın uzayıp durduğundan söz etti. Bu durum adaletin tecelli etmesinden ziyade, "idare etmek"ti ona göre:

Arkadaşlarımın arsaları vardı. Arsaya devlet bir şekilde el koymuş. Bunun karşısında para vermiş, beş sene olmuş hâlâ daha paralarını almaya çalışıyorlar ve alamadı. Hâlâ daha uzuyor işte. (İstanbul 5)

Bir başkası da, benzer bir soru üzerine, dört yıldır temyiz sonucunu beklediğini ve bu yüzden mahkemeleri "kesinlikle güvenilir" bulmadığını anlattı:

[Mahkeme] kesinlikle incelenmiyor. Ben kendi yaşadığım bir olayı anlatayım yani... Dört sene temyizden cevap gelmedi çok enteresan bir şey... Bizim köyümüzde [...] olayı vardı, bununla ilgili olarak muhtar şikâyet ettim. Savcı dosyasını hazırladı, etti, muhtar suçlu buldu. İlk celsede muhtar aldı içeriye. Ağır Ceza'da görülüyor, kaymakam inceledi ilk önce, o yargılanabilir diye o izin verdi. Ve enteresan bir şey, kendi getirmiş olduğu üç tane şahit, biz çünkü davaya müdahale edemiyor durumundayız, müvekkil konumunda kalıyorsunuz. Müşteki durumunda olduğunuzdan davaya müdahale edemiyorsunuz. Ama nereye geleceğim şimdi, kamu davası açıldığından dolayı bu vatandaş suç olmadığını, iki-üç tane yalancı şahitle davayı kendi lehine doğru çevirdi ufak bir cezayla. Bir de ondan sonra beni de, bana tazminat davası açtı, ben müdahale edemiyorum... Ondan sonraki yapmış şeyi de tamamen mesela birtakım yasadışı olaylarda hepsi o şekilde düzeltilmesi için gönderdim temyize, dört seneden beri halen temyizden bir cevap alamadım.

Deprem mağduru görüşmeci de, açtığı davanın uzamasını ve bunun yarattığı bıkkınlığı şöyle anlattı:

Mücadelemiz var. Sekiz sene oldu ve biz hâlâ, sekiz sene oldu derken, depremin ilk senesi başlattım. Bir üç buçuk sene sonra dava bitti, arkasından bir davayı daha başlattık. Dördüncü senede, dört senedir de devam ediyor. Herhalde bir-iki sene sonra, bir-iki sene daha devam eder. Öyle, avukatımın söylemesi o oldu tabii ki de. Ben bu arada Engelli Derneği'ni kurduktan sonra biraz şey yapamadım, İstanbul'daydı avukatım. Önce davalarımı ben kendim takip ettim. Üç sene davayı kendim takip ettim, hiçbir avukata bile güvenmeden. Dedim ya bir güvensizlik oldu yani artık her şekilde. Öyle İstanbul'dan bir arkadaşım gönüllü olarak avukatlık yaptı yani, para filan almadan gönüllü girdiği için. Gönüllü girince herhalde dedim sorumluluğunu aldı ve güvendiğim de bir avukat arkadaş, zaten kardeşleri falan tanıdık. Fakat son mahkemem biraz ret olması benim çok canımı sıktı. İşte temyize yolladım dedi. Ne kadar sürecek? İki sene. Davanın temyize gidip gelmesi bir-iki sene, bilmiyorum bu nasıl adalet işlemi, nasıl sistem iki sene süren, ben bunu bilmiyorum... (Kocaeli 1)

Bir görüşmeci davalarda haksız olan tarafların zamanın uzamasından yararlanarak davaları lehlerine çevirebildiklerini söyledi. Ona göre, özellikle davalarda güçlü olan

tarafklar bu yola başvurarak ya da mahkemelerin bu zaafından yararlanarak avantaj sağlıyorlar:

Babamın mahkemesi var, dört-beş yıldıan fazladır mahkemesi sürüyor; davacı [babam]; davalı olan taraf çok büyük bir firma olduğu için birkaç tane avukatı var ve olayları haksız olduğu halde [...] kendi tarafına yontabiliyor. Yani bu yüzden bir sene içinde sonuçlanabilecek bir dava, yıllarca sürebiliyor. [...] çok basit davalar, çok nasıl diyeyim gereksiz yerlere takılabilir. İnsanlar karşıdaki insanları zorlayabilir. Ne bileyim işte, damım aktı bunu şikâyet için mahkemeye gidebiliyosun, bunu bile aylarca, yıllarca uzatabiliyor. Karşı taraf tarafından sallanabilir. (Samsun 2)

Başka bir görüşmeci de, davaların uzamasının, bazı durumlarda bilinçli bir taktik olduğunu ima ederek, sözü zamanaşımına getiriyor. Özellikle “devlet görevlilerinin işlediği” veya görüşmecinin verdiği örnekten olduğu gibi, “devlet adına işlenen” suçlarda, bu durumun yaşandığını belirten görüşmecimizin açıklamaları şöyle:

Zaten davaların gecikmesi başlı başına bir sorun. Zamanaşımı olayını ben hiç anlamış değilim ve bu çok oluyor bizde. Birisi suç işleyecek, sonra altı-yedi sene geciktir ve suçlu kurtulsun. Bunun bence hukukla hakkaniyetle bir ilişkisi yok. Ya savcı aramaz birilerini ya polis yakalamaz. Mesela Haluk Kırıcı gibi... Sonra da serbest kalıyorlar. Bu nedenle adalete olan güven de sarsılıyor tamamen. Yapı çok hantal. Dava çok uzuyor. Davayı kazansanız da çoğu zaman artık bir anlamı kalmıyor çünkü çok gecikmiş oluyor. Yani bu nedenle Türkiye’de bu yapı işlemiyor. (Diyarbakır 3)

Van’da görüştüğümüz şahışlar da, yargı sürecinin çok uzun sürdüğünü, bu durumun hak arama konusunda caydırıcı etki yaptığının örneklerle anlattılar:

Benim geçen seneki [olayım]dan] mahkemeye gittik, bir sene sonra, iki sene sonra mahkemeye gidebildik. Davacıydım... aslında davacıydım. Gittim oraya baktım, davamdan vazgeçtim. Çocuğa bir şey olmadı, çünkü gvenemedim, iki sene sonra benim çocuğum öldükten sonra iki sene sonra hakkı gelse ne olacak?.. Yani köylü, yani mahkeme o kadar aciz ediyor ki! En ufak davanın, en çabuk, en çabuk olanı altı ay. Bunda yle kararlar vardır, köyde vardır dört sene, beş sene sürer. (Van 1)

Vallahi 25-30 senedir devam eden davalar var. (Van 3)

Gitmiyor köylü, istemiyor. (Van 1)

Komşu köyle arazi davası 30 yıldır davalı! 30 yıl! (Van 3)

Bizim bir davamız daha var. Bu [...] ile Bahçesaray arasında bir mera davası var. Ve o alüvyon vadi üzerinde tam on iki kişi vuruldu şu ana kadar. 1999’dan bugüne... On iki kişi vurulmuş, ölmüş gitmiş. Sekiz kişi [...] ve şu anda devletin defalarca, avukatlar devrede, hâkimler gidiyor geliyor, şu ana kadar bir karar verilemedi. Kaç yıl oldu... Dokuz senedir, hâlâ daha karar verilemedi. (Van 1)

İV) MAHKEMELERİN İŞ YÜKÜNÜN AĞIRLIĞI

Mahkemelerin, ağır iş yükü altında ezildikleri, bu durumun da adaletin gerçekleşmesini engellediği, yine kamuoyunda sıkça dile getirilen bir husustur. Bu durum, özellikle yargı çevreleri tarafından önemli bir sorun ve ciddi bir şikâyet konusu olarak sürekli gündeme taşınmaktadır. Hiç mahkeme deneyimi olmayan kişiler bile, mahkemelerin iş yükünün ağırlığına vurgu yaparak davaların uzaması konusunda benzer algılara sahiptirler:

Bir bilgim yok ama mahkemelerde çok fazla davanın görüşüldüğünü ve hâkim ve savcıların bu yoğunluktan etkilendiklerini biliyorum. (Sivas 1)

Sivaslı görüşmeci, adalet sisteminin düzgün işlemeyişinin çeşitli nedenleri olduğunu belirtirken, iş yükünün ağırlığına ve çalışma şartlarının elverişsizliğine de vurgu yapıyor:

Şu anda [yargının düzgün] işlediğini sanmıyorum. Hâkimler ve savcılar siyasî baskı altında, mahkemelerdeki dava dosyalarının çok fazla olması, çalışma şartlarının düzgün olmaması ve mahkeme süreçlerinin uzun olması yargının düzgün işlemesine engel oluşturuyor. [Mahkemelerin] çok yoğun olduklarını biliyoruz, aynı zamanda savcı ve hâkim sayısının ve mahkemelerimizin fizikî ortamlarının yetersiz olduğu kanaatindeyim. (Sivas 3)

Denizlili görüşmeci de, kendi davasında yaşadığı mağduriyeti hâkimin iş yoğunluğuyla ilişkilendiriyor:

Muhtemelen [...] çok davada benzer şeyler yaşanıyordu. Bence çok fazla davaların olmasından dolayı olabilir yani, işlerinin yoğunluğundan dolayı olabilir. Yani bir an önce bitsin, yeni birine bakayım diye olabilir diye düşünüyorum. (Denizli 1)

Antalyalı eğitimli bir görüşmeci, iş yoğunluğu nedeniyle hâkimin kendisine ilgisiz davranmasına ilişkin bir tecrübesini aktarıyor:

Avukat aracılığıyla iki kere gittim mahkemeye... Zaten hâkim sizi istemiyor bir süre sonra. Yani bir-iki kere görüyor, ondan sonra hâkim sizi çağırıyor. Çağırıyor adam, vakti yok zaten. Yani mesela ne bileyim mahkemenin, diyelim ki saat dokuzda veriliyor size, [ancak] birde-ikide girebiliyorsunuz içeri. Öyle durumlar var, hâkim geçiştiriyor her şeyi. (Antalya 1)

İstanbullu görüşmecilerden birisi de iş yoğunluğunun, karar verme yeteneğini ve çalışma verimini doğal olarak düşürdüğünü söylüyor:

Mesela adlî hâkim aynı günde iki yüz tane davaya bakıyorsa bu adamın karar verme yetkisinin, karar verme yeteneğini ne ölçüde etkilendiği mi [konuşayım]? Bu da önemli, bu da benle ilgili, alakalı bir şey. Yani adalet dediğiniz sadece hakkın bulunması olarak değil de, aynı zamanda kullanılan kişilerin, çalışan kişilerin de bu işle ne kadar verimli olabilecekleri konusunda... [konuşmak lazım]. (İstanbul 1)

V) HAK ARAMANIN PAHALI OLMASI

Görüştiğimiz kişilerin çoğunun, “hak arama” ile “paralı olmak” arasında doğru-
dan ilişki kurduklarını gözlemledik. Özellikle vurgulanan husus ise, avukat tutmak
zorunda kalacakları ve bu yüzden paraya ihtiyaçları olduğudur. Karşılı bir görüşme-
ciye göre, mahkemede asıl mesele, kişinin kendini savunabilmesidir; ama o kendini
savunamayacağına göre avukat tutması gerekecektir. Ne var ki parası olmadığı için
bunu yapamayacak, dolayısıyla hakkını arayamayacaktır. (Kars 13) Aynı vurgu şu
sözlerde de seçilmektedir:

Bazı insanlar zengin olduğu zaman bakarsın avukat tutar, fakirler haklı olduğu
halde hiçbir şey yapamadıkları için haksız durumuna düşerler... Bakıyorsun haklı
insan [...] haklı insan ceza çekiyor, haksız insan elini sallayarak gezebiliyor yani.
(Kars 14)

Bazı görüşmecilere göre “hak aramak” masraflı bir iştir. Kişinin maddî gücü yoksa
ya da güçlü değilse, adalete erişmesi de mümkün değildir. Bursalı görüşmecilerin
ifadeleri, bu algıya örnek oluşturuyor:

Örneğin bir boşanma davası bile açıyorum dediğiniz takdirde, en ucuz aslında şey
olaraktan görüyorum ben, adlî takip, evrak takibi tahsilatla ilgili, diyelim ki bir
senetti şuydu buydu en ucuz onlar herhalde, öbür türlü daha fazla. Bilmiyorum
bir milyardan aşağı boşanma açamıyor, ilk önce bir milyarı alıyorlar, çünkü avu-
katlar da artık şey, yarın öbür gün [...] vazgeçiyor dava[dan], o peşin tahsil edi-
yor, o da haklı... [Bu masraflar karşısında kişi] kesinlikle [hak] arayamaz. Neden
arayamaz? Avukatını bulamaz, boşanma davasında açamaz. Boşanma davasında
farklı bir şahit getirdi, iş bitiyor. Yani siz de iyi biliyorsunuz, bunlarla ilgili ola-
raktan iki tane şahit kendi tarafından getirdiği takdirde, yazılı bir şeyiniz olmasa
da şahitlerin vermiş olduğu ifade geçerli. Bitti! Yani geçerli oluyor, bu sefer yani
o şahit yalancı şahitliği yaptığı ortaya çıkmış olsa, üç tane yalancı şahidi içeri
atmış olsa, emin ol insanlar yalancı şahitlik yapmaktan çekinecekler. Herkesin
yaptığı yanına kâr kalıyor. Bilmiyorum benim izlenimim bu. Ya hep bana böyle
denk geldi. (Bursa 1)

Yine insanların başına gelmeden bilmez. Bir dava açacaksınız; yok dosya parası,
yok harç parası dediğiniz gibi, yok pul parası, yok bilmem ne parası. Bende varsa,
ben getiririm dava açarım size. Olmayan adam nasıl açacak bu davayı? (Bursa 2)

Van’da başına gelen arsa olayını anlatan kişi, mağdur durumdaki kişinin elde ede-
ceği kazanç ile avukata ödemesi gereken bedelin aynı olduğunu söyleyerek, adalete
erişim bakımından maddî imkânların önemine dikkat çekiyor:

Şimdi hocam, burada arsanın bedeli zaten 2 milyar, avukatın istediği para 2 mil-
yar. Yani burada çok değişik hocam, çok değişik!

Yani adalet aramak için biraz da...

Biraz da maddiyat olmak lazım... (Van 2)

İstanbulu bir görüşmeci de, yargıya başvurmanın “pahalı bir şey” olduğunu, bunun da hak aramayı engellediğini düşünüyor:

Hemen aklıma gelen birkaç aksaklıktan bahsedeyim isterseniz. Bir kere çoğu insan için pahalı bir şey galiba. Yani hakkını aramak çok kolay değil. Çünkü davalar için, her dava için sanırım avukat verilmiyor size. Davacı [...] gibi bir şey değil ve uzun sürüyor. Bir öyle, yani ekonomik yönü var. Ondan sonra hani insanların inancı yok galiba sonunda işlerin çözüleceğine dair. (İstanbul 3)

Gölcüklü görüşmeci de, depremde kaybettiği çocuğunun bulunması için giriştiği hukuk mücadelesinde, daha en başta maddî güçlülük karşı karşıya kaldığını anlattı:

Bana bir mahkemede on gün süre verildi para yatırmam için. Ben deprem yaşamışım, enkazdan çıkmışım, hiçbir şeyim yok, hastanelerde kalmışım. On günde benim yedi buçuk milyar bulmam kolay bir şey değil yani... Tabii ki, tamamen parası olmayan dava açamıyor, böyle bir şey yok. Hani diyorlar ya işte Baro'dan avukat veririz, yok ki versinler. Baro'dan avukat yok ki versinler yani. Onun için tamamen engelleyici benim için. Benim şu anda [...] var, davası görülecek, gönüllü avukat bulamıyorum ben. Bir sürü haklarım var, alınması gereken, devletin vermiş olduğu üç kuruşu şimdi faiziyle geri alma hikâyesi var. Geri aldı, faiziyle, katlanarak. Belki haklılardır, ama bir engelliye haklı olamazlar. Yani tamam kesersin maaşını, yollamazsın, ama onun yok olan bir şeyini icrayla geri alamazsın. Hangi hak bu, hangi adalet bu? (Kocaeli 1)

Maddî zorluklar nedeniyle mahkemeye avukatsız müracaat eden mağdur, bu yüzden davayı kaybetmiştir, görüşmeciye göre.

Kayserili bir görüşmeci de, daha az para ödeyerek tutulan avukatın, davayla yeterince ilgilenmeyeceği kanısında:

Mesela diyelim ki vardın, selamünaleyküm, aleyküm selam bana bir avukat lazım. Tamam, eyvallah tutalım. Tut. Maddî kısım, malî kısımda, kaç olur kirası, avukatı tuttum mesela, 5 milyar veya 10 milyar. Ha ben bütçem kabul etmiyor, veremediğim için 10 milyar değil de 5 milyara veya 3 milyara tutuyorum. O zaman mesela avukat da onu savunma yapamıyor mesela maddî durumdan... (Kayseri 4)

Bu görüşmeci, avukatların da aralarında anlaşarak davaları yönlendirdiğini düşünüyor:

Şimdi şöyle, avukatlar kendi aralarında anlaşıp, kendi aralarında mesela mağdur taraf bir suçlu tarafa dava açtığı zaman şimdi bu avukatların ikisi bir araya gelip bu avukatlar kendi aralarında anlaşıp karşı tarafının [lehine] anlaşıp, kendi aralarında bölüşüyorlar yani. [...] Devletin en büyük açığı bu. Benim görüşüm budur yani. (Kayseri 4)

Bu ifadeler, avukatlara güvenin de temel sorunlardan birisi olarak görüldüğüne işaret ediyor. Avukatlar, adaletin tesisinde rol oynayan vazgeçilmez unsurlardan biri olarak değil, çıkar ilişkilerini düzenleyen, kendi ilişkilerini ve becerilerini haksızlar lehine kullanabilen aktörler olarak görülmektedir. Denizli’de görüştüğümüz ve karısından boşanıp çocuğunu görme problemi yaşayan görüşmeci, çocuğunu görmesi konusunda yaşadığı sorunu avukata bağlamaktadır:

Aslında hâkimden çok avukatlarda problem bence! Mesela benim şimdi bir kızım var, onu ayda bir kere görebiliyorum, aslında bilmiyordum böyle bir şey olduğunu. Haftada bir kere de görebilirdim aslında. Yani böyle bir hakkım olduğunu ben o zamanlar bilmiyordum. Hâkim de bana aynı şeyi bu şekilde söylemedi, yani sen haftada bir kere de görmek istersin diye bir olay geçmedi. Dolayısıyla işte mahkeme bitti, ama ben sonuçta kızımı ayda bir kere ancak görebiliyorum. Bunun dışında işte karşı taraf göstermek de istemiyor. Bir hakkım var, ama zor bir hak.

Uğradığınız haksızlığın kaynağı ne sizce?

Bence işte mahkeme de suçlanabilir, suçlamaktansa ben avukatları suçluyorum. (Denizli 1)

Hak aramanın ve adalete erişmenin önündeki bu tür engellerin kalkması, bir görüşmeciye göre, yargı mensuplarının iyi ücret almalarına ve iyi şartlarda çalışmalarına bağlı:

Yani bir hâkim iyi kazanıyorsa veyahut da sadece hâkim de değil yani adalet sistemi dediğiniz zaman iyi kazanırsa, daha iyi şartlarda çalışırlarsa çok daha iyi olur. (İstanbul 1)

Vi) YARGI SÜREÇLERİ DIŞINDA ADALET ARAYIŞI

Görüştüğümüz kişilerin çoğu, mahkemelere ve yargı sürecine ne denli az güvenleri olursa olsun, bir ihtilaf yaşadıklarında başvuracakları başka bir merciin bulunmadığını da teslim etmektedir: “Yani ne kadar doğru olmasa da, adalet adalettir. [Sorunlarımı çözmek için] mahkemeye giderim.” (Kars 6; Kars 7; Kars 15; Kars 18; Samsun 1; Samsun 2) Yargılanıp ceza alan bir görüşmeci bile mahkemeyi adres göstermektedir:

Bugün en geçerli olan mafya usulü yollar, ama ben hiçbir zaman mafyayla bir işim olmadı, olamaz da. Kendim yargılamaya çalışırsam aldığım bütün eğitimin boşa gittiğini hissederim. Yine mahkemeye başvururum ama pek de bir beklentim olmaz. (Trabzon 1)

Eğitim düzeyi en düşük olanından yüksek okul mezununa kadar birçok görüşmecinin gözünde, mahkeme hâlâ bir “çare yeri”dir. Erzurumlu, okur-yazar olmayan yaşlı bir kadının algısı ile (“Mahkeme açarım, hallederim, hakkımı ararım, vatandaşı ararım, hakkımdan vazgeçmem” [Erzurum 1]) yukarıdaki yüksek okul mezunu kişinin algısı arasında bu açıdan kategorik bir fark yoktur.

Görüşmecilerin genelinde gözlediğimiz, devlete tevdi edilmiş “adalet sağlama” görevinin bireysel çözüm arayışlarından üstün olduğuna inanma eğilimini, eğitilmiş bir görüşmeci şöyle anlatıyor:

Sonuçta hukukî bir sorunsu tabii ki mahkeme yoluyla çözmeyi denerim. Neden dersenez, en başta da söyledik, toplumdaki bireyleri belli bir düzen içerisinde tutmak için adalet dediğimiz bir kavram var, eğer bireyler olarak bu kavramları yok sayar da, her birimiz kendimize göre yeni kurallar ortaya koyarsak... o zaman sorunlar yumağı çıkar; çünkü o da sorun yaratır, o da sorunu çözmek için farklı bir yöntem geliştirmek gerekir, o yüzden elimizde hazır olan bir adalet kavramı ve bunun için yazılmış kavramlar varken, elbette ki kanunlarla çözmeyi yeğlerim; bunu da mahkeme aracılığıyla yaparım... Hukukî her sorun mahkemede çözümlenmeli. (Samsun 1)

Arabası çalınan, ancak kendi aracını polis yardımıyla değil, kendi çabasıyla bulan ve savcılık prosedürlerini tamamlayıp aracına kavuşan bir görüşmeci bile, her halükârda tek çare yerinin mahkeme olduğunu vurgulamıştır. Bu kişiyle aramızda geçen diyalog, genel algının tipik bir örneği olarak da okunabilir:

Ben [arabamı] kendi çabamla buldum yani, polisle hiçbir şey olmadı. İsterse hemen bulabilirdilerdi yani.

Peki, polise mi güvenirsiniz mahkemeye mi?

Mahkemeye güveneceksin... İlk önce polise dedim ki, benim arabam kayboldu dedim karakola, güvenmediğim için ben kendim buldum arabayı, ondan sonra benim arabam burada dedim.

Peki, her şeye rağmen mahkemelerin adalet dağıttığına inanıyor musunuz?

Valla benim şimdi [...] ama ne bileyim valla herhalde çare olur gibi geliyor bana.

Yani bir işiniz düşse mahkemeye gitmekte tereddüt eder misiniz, etmez misiniz?

Etmem. Başka bir yerimiz yok yani.

Neden başka bir yeriniz yok?

Mahkemeden başka kime güveneceksin?

Yani mahkemenin sorunu çözeceğine inanıyorsunuz!

Tek güvenimiz o yani, başka bir şey yok. Şu ağaca çıkarsanız, orada boşluk varsa oraya basmazsınız, dal varsa dala basacaksınız, o dala basmak zorundayız.

Yani bu tutunacak tek dal gibi...

Tek dal gibi görüyorum evet.

O zaman bu çok önemli bir kurum sizin için, hayatiyet arz ediyor.

Tabii, tabii. Öyle değil mi ama?

Peki, adliyeye giderken herhangi bir tereddüt yaşadınız mı?

Yok. Hiç tereddüt yaşamadım. Dediğim gibi bir güvencemiz ora. Başka yok, kime güveneceksin? (Yozgat 1)

Buradan yargının adil ve etkili bir şekilde işleminin Türkiye toplumu için ne denli önemli bir konu olduğu sonucunu çıkarabiliriz. “Adaleti temin etmek için ne yaparsınız” sorusuna verilen ve bu algıyı destekleyen diğer cevaplardan bazıları da şöyle:

Yok, mahkeme usulü yapmamız lazım, kana kanlan o bir türlü kendin halletmenle zaten edemeyeceğin bir şey mahkeme usulü devlet usulü onunla halledebilirsin ancak bizim burada bu böyle. (Kars 1)

Adaleti temin etmek için mahkemeye gitmek gerekir, zaten insan kendisi halletse ülkede adalet diye bir şey olmaz. (Kars 8)

Önce mahkemeye başvururum. (Erzurum 2)

Elbette mahkemeye. Mahkemeye güvenirim. Yani belki sonuç alamayacağımı bilirim. Ama doğru olduğunu da biliyorum, yoksa bunu kendim çözmeyi deneşem, diğer insanlardan farkım kalmayacak bu noktada. Medeniyet dediğimiz şeyin içinde yaşamaya çalışıyoruz; ne kadar yaşıyoruz o da tartışılır. Yani bunu denerim, şansımı denerim en azından, ne kadar şansım varsa, olabilecek bütün koşulları zorlarım olması yönünde, ama doğru olarak, adaletli olması için uğraşırım. Adalet dedik ya, adalet burada başlıyor bence işte. Bir şeylerin doğru yerine, taşların doğru yere oturması işte adalet bu bence bir olayda. O yüzden mahkemeyi denerim. Ama bazen mahkemeden sonuç alamazsam, kendi yollarımı da denerim bilmiyorum. (Samsun 2)

Aslında [mahkemeye gitmekte tereddüt] etmem... mahkemeye giderim, ama o şeyi yaşarım içimde, o sıkıntıyı, o şeyi yani biz gidiyoruz ama ne olacak hani ya bundan bir şey çıkarsa? Başka yapacak bir şey yok, hani kural koyucu biz değiliz, kanun koyucu da biz değiliz. Yani atıyorum komşum benim tavuğumu kesti diye, ben de onun tavuğunu kesmem. (İstanbul 1)

Eğer kendimin çözebileceğine inandığım bir konuya kendim halletmeye çalışırım. Eğer ki hukuksal bir bilgi birikimine gerek varsa ya da hukuksal yollarla çözülmesi gerekiyorsa muhakkak ki mahkemeye başvururum ve sorunlarımı halletmeye çalışırım. (Sivas 2)

Yargılama konusunda kötü tecrübeye sahip Antalyalı görüşmeci bile, yargının ihtiyaçları çözme konusunda vazgeçilmez bir konuma sahip olduğunu düşünüyor:

[Mahkemeye] gitmek zorundayım, yani ne kadar da güvensiz olsanız da gitmek zorundasınız. Çünkü benim kendi kendime halledebileceğim şeyler değil. Sonuçta gitmek zorundasınız ve bu kuruma inanmak zorundasınız, ama hani ne kadar güvenmeseniz de gideceksiniz sonuç itibarıyla. (Antalya 1)

Yüksekokul mezunu Kürt kökenli bir yurttaş, Türkiye’de adaletin tecelli edeceğine inanmasa da hukuk yolundan ayrılmayacağını, şu şekilde anlatıyor:

Ben kendim mahkemeye giderim gene [...] ilk başta [...] Türkiye’de olmazsa İnsan Hakları Mahkemesi’ne giderim. Türkiye’de adalet yerine getirilmiyor, o yüzden zaten az önce İnsan Hakları Mahkemesi’nden bahsettim. (Nusaybin 1)

Bazı görüşmecilerin sözleri, mahkemeleri çare olarak kabul etmelerinin, oralara güven duymaktan değil, daha çok “çaresizlikten” kaynaklandığını gösteriyor. Mesela Diyarbakırlı bir görüşmeci, adaletin tecelli edeceğinden ümitli olmasa da, her halükârda mahkemeye gitmeye mecbur olduğunu vurguluyor:

Başka çözecek yol yok ki. Ya kan davası güdeceğiz ya da başka yol yok. E bizim orman kanunu gücümüz de yok ki, birilerini ezelim. Ya da mafya gücümüz de yok. Mahkemeye veriyoruz yine alamıyoruz ve mağdur oluyoruz. Yani bazı kesimler her durumda hep mağdur durumda kalıyor ne yazık ki. Yani mahkemeye götürmek aslında sorunu çözümü, ama başka yapılacak bir şey olmadığı için mecburen sorunu götürüyoruz mahkemeye. Ama değişen bir şey de olmuyor. Belki biraz umutlanıyor insan; ya olursa diye ya da bir süre kendimizi oyalyoruz herhalde. Zaten sonra da insan unutup. Yani haksızlığa alışıyor belli bir süre sonra. Mesela bu baklava çalan çocuklar ya da Meclis'te pankart açan çocukların çoğu belki hâlâ yatıyor hapislerde. Ama bir bakıyorsun hırsızlık, dolandırıcılık, soygunculuk yapanlar zamanaşımından kurtuluyor. O zaman insan şüpheleniyor. Neden kimilerine çok hızlı davranılırken kimilerine yavaş davranılıyor? Bu insanın canını da çok acıtıyor. Öğrenciliğimizde çok gördük. Polis suç işlediğinde hiç cezalandırılıyor mu hiç? Özellikle buralarda o kadar çok işkence davaları, cinayet davaları oldu, hangileri adil bir şekilde sonuçlandı? (Diyarbakır 3)

Ancak, mahkemelerin adil ve tarafsız olduğu konusundaki tereddüt ve şüpheler, herkeste aynı etkiyi yaratmıyor. Mesela bazı görüşmeciler, mahkemelere tam bir güven duymamalarından dolayı, hukuk dışı yolları denemeyi bir seçenek olarak gördüklerine işaret eden kaçamak veya muğlak cevaplar vermişlerdir:

Vallahi adalet adaletli olursa adaletin yapmasını [sorunlarımı çözmesini] isterim, ne mafyaya ne kendim giderim [...] yani [...] devlet işte suçluya suçuna göre yani suçu olmayana da olmayana göre muamele yapması lazım. (Kars 3)

Aslında mahkemeye giderim. Mahkemenin halledemediği yerde benim kendim hallederim. Mahkeme bazen halledemiyor. (Kars 4)

Mahkemeye başvururum, fakat mahkemeden adaletli bir karar çıkmazsa kendi çapımda adaleti aramaya çalışırım. (Kars 11)

Mahkemeye giderim, mahkemeye giderim [...] Avukat tutarım gücüm yeterse, yani hakkımı savunmaya çalışırım yine. Ama ne olursa olsun kimseye ezilmek istemem. (Kars 14)

Bazı görüşmeciler ise, adalet sisteminin işleyişindeki çeşitli sorunları gerekçe göstererek, yaşayacakları ihtilafların çözümü için yargıya başvurmak istemediklerini, bunun yerine başka yollar aramayı tercih edeceklerini söylemişlerdir.

Hakkârili görüşmecinin, sözleri ve yargı süreçleri dışında çözüm arama konusunda “misal olarak” anlattıkları, bu algının en açık ifadesidir:

Mahkemeye gitmem. Çünkü süreç, yani o hukukî süreç... Biz öyle bir şey yaşamadık, ama yaşayanların ağzından duyuyoruz, süreç çok gitgellerle doluyor. Yani

daha pratik yollar, özellikle, o yüzden bunun için söyledim, yer benim için önemli, Doğu'da isem karşı taraf hangi aşirettense onların liderine veya oranın büyüklerine [giderim] ve benim sorunumu neredeyse çok kısa bir zaman dilimi içinde, bu belki bir hafta, belki aynı gün, belki aynı saat içinde çözerim... Hukukî süreç insanı bezdirdiği için birçok insanı kalkındıracak rakamlardan bile insanlar vazgeçiyor. Ama ben net söyleyeyim, insanlar ben sürünmeyeyim diye o haklarından vazgeçiyorlar. (Hakkâri 1)

Karşılı bir görüşmeci de, benzer algıyı paylaştığını şu sözlerle anlatıyor:

Vallahi şu anki sistemde yani kendimiz halletsek daha iyi olur. Mahkemelerde pek çözüm olacağını düşünmüyorum, mahkemeler daha çok angarya işlerle, gereksiz işlerle uğraştırır insanları diye düşünüyorum. (Kars 10)

Bir görüşmeciye göre, işlemlerin karmaşıklığına ve çokluğuna dayanan bürokrasi algısı, kişileri mahkemeye başvurmaktan alıkoyan önemli bir etken. Görüşmeci, bu durumun, bireyleri bezdirdiğini, böylece “yasal yollar”dan hak arama şevkini kırdığını ve “hukuk dışı” arayışları teşvik ettiğini belirterek, yargının adil bir şekilde işlememesinin hukuk devleti fikrini ve kurumlarını zedelediği şeklindeki önemli gerçeğe işaret etti:

[Mahkemeye] gitmem. Çünkü bir anlamda işte hukuk sistemimizin bir başka sorunu bana kalırsa matbaa, kırtasiye. Yani bir dava açmak için bile izlemeniz gereken bir sürü prosedür var. Büyük ölçüde, özellikle kendini iyi ifade edemeyecek durumda olan vatandaşlar, hani bu sıkıntıyı çekmek istemiyorlar, uğraşmak istemiyorlar ve başka yollardan, belki illegal yollardan sorunlarını çözmeye çalışıyorlar. (İstanbul 2)

Bir başka görüşmeci ise, bir kere yaşadığı olumsuz deneyimin etkisiyle, bir daha mahkemeye başvurmayı düşünmediğini söylemiştir: “İlk olayımı çözmediler ki, sonrakiler için gideyim.” (Kars 5)

Bu algıyı paylaşan görüşmecilerden bazıları, kademeli bir çözüm planı oluşturmanın, en iyi yol olduğunu düşünüyorlar. Mesela Karşılı bir görüşmeci, önce kendi imkânlarını kullanmayı deneyeceğini, mahkemeye ise en son çare olarak başvuracağını söylüyor:

Vallahi ben kendi şahsî elimden geldiği kadar, kendi yapabileceğim şeyi kendim yaparım, yapamayacağım şeyi adalete teslim ederim. [Mahkemelerde adalet tecelli] etmiyor. Etmediği için zaten ben onu kendime bırakıyorum ya! (Kars 16)

Bir başka Karşılı görüşmecinin planı ise, daha ayrıntılı ve incelikli:

İlk önce düşünürüm... şikâyet edilecek yer [durum] varsa, edilmesi gerekiyorsa ederim, ilk önce karşı tarafı ihtar ederim [...] eğer olmuyorsa mahkemeye giderim, ha mahkeme de [...] işi halledemiyorsa, iş diyelim ki, yani ufak para konusu veyahut da herhangi ufak konularda mahkemenin yargısını da isterim, olmazsa iş namus şeyi olursa icap ederse o bir türlü kendim de müdahale edebilirim. (Kars 9)

Denizlili görüşmeci de, önce yargı yolunu deneyeceğini, ama kendisi açısından hayatı önem taşıyan meselelerde yargıdan tatmin edici bir sonuç alamamışsa, “adaleti” kendi eliyle gerçekleştirmeyi tercih edeceğini söylüyor:

Yani [konu] benim eğer hayatımı gerçekten çok fazla etkiliyorsa ve yeterli ceza verilmemişse, kendi şahsî fikrim, sonuna kadar denerim ben, bütün yolları yasal denerim. Eğer olamıyorsa, yetmiyorsa kendim de denerim.

Kendim de denerim diyorsun, yani orada artık hukuk senin için bitmiş oluyor.

Hukuk bitmiş oluyor. Yani yeteri kadar değilse, yani her şeyi denersin ama artık olmuyorsa, buna hukukun gücü yetmiyorsa, hayatı meseleyse denerim tabii... (Denizli 1)

Güneydoğu ve Doğu illerinde yapılan görüşmelerden, mevcut yargı sisteminin aşiret düzenini ikame edemediği; modern devletin yargı mekanizmalarına geleneksel sistem kadar güvenilmediği; sorunların çözümünde geleneksel mekanizmaların arandığı ve bu bağlamda sorunların çözümünde yine geleneksel adalet mekanizmalarına müracaat edildiği görülmektedir.

Van’da görüştüğümüz şahısların anlattıkları, bu durumu ve nedenlerini açık bir şekilde gözler önüne seriyor:

O sistem, o şey aranıyor çünkü o bir ağırlıktı, bir düzen, neticede şeyde benim gibi iki tane arkadaş kaza yaptığı zaman, bir ağırbaşlı insan geldiği zaman olay bitiyordu. Kapatıyordu, kapatma ağırlığı vardı adamın, sözü dinleniyordu. Şimdi kalmamış. Öbür adaletten de halkımızın sorunu cehalet had safhada. Eğitimsiz, nasıl müracaat edeceğini bile bilmiyor... (Van 2)

Bir de köylerde asker bakıyor, jandarma bakıyor, jandarmanın da kültürüyle de bizim burada yaşayan insanların kültürü apayrı değişik. [...] Bir dövüş kavga olur, tamam jandarma geliyor, hadi sen git köyüne, sen git oraya ne yapsın işte verir, biter. Bizim buradaki kavga dövüşler öyle olmuyor. Kavgalar [...] dönüşüyor, çok büyüyor. Onun için askerin gelip bir anlık, bir günlük, bir saatlik çözümü bulup gitmesiyle bitmiyor... (Van 1)

Zaten çözüm getirmesiyle, bir tanesini almasıyla bitmiyor. Davalı orada saldırıda, hücumda, taarruzda, onu arıyor, onun çocuğunu bulacak, onun kardeşini bulacak ona vursun diye. Arıyor onu. (Van 2)

Batı’da, kavga olduğu zaman kırsal kesimde, Ahmet Mehmet’in tavuğunu yedi, Mehmet geri Ahmet’e bir tavuk getirdi, verdi. [...] Bizim burada o görüş yok. Ahmet Mehmet’in ha tavuğunu öldürmüş ha çocuğunu öldürmüş, hiç fark etmez! Olay orada yani, odaklanma noktası o. İşte Ahmet’in hayvanı gitmiş Mehmet’in tarlasının otunu yemiş. E kardeşim ne kadardı ot? İşte on lira, al on lirani. Bitmiyor. Bu tecavüz gibi. Bu işte bir namus davasına dönüyor, bir kan davasına dönüyor. (Van 1)

Bunun temeli cahillik tabii. Bizim de hukuk sistemimiz buna hiç uymuyor. Yani hukuk buna çözüm bulamıyor. İşte karar verecek; ya ne oldu, hadi barışın da çıkın ya, bir şey olmaz ya falan dosya kapanıyor. Bu değil. (Van 1)

Bu noktada bu tür sorunların çözümünde mahkemelerin neden müracaat mercileri olamayacağına ilişkin gerekçeler de ortaya çıkıyor:

Şimdi çözemeyiz onu, hukuk mahkemelerinde en ufak çözüm bulan dosya altı ay. Zaten altı aya kadar burada insanlar birbirlerini kırıyorlar. (Van 1)

Aynı şekilde, Hakkâri’de görüştüğümüz kişi de, bu tür davaların çözümünde mahkemelerin verdiği kararların ikna edici olmadığına değinmiştir:

Kan davası gibi daha farklı olaylarda, daha farklı sıkıntılar gibi, olaylarda insanların yargıya olan güvenleri çok daha az. Yani işlerinin mahkeme salonunda hâkimin verdiği karar doğrultusunda sonlandırılacağına kanaat etmiyorlar. İnsanlar daha farklı bir gündem bekliyorlar. Yani en üst düzeyde bir hâkim ya da yargıç olsun, usulsüz bir mahkeme yapmış olsun o işe sonra yine bakmak gerekiyor. Ancak, feodal sistemin içinde çözülen bir olayın, belki doğru bir şekilde çözüleceği, patlak verildiği yok denecek kadar azdır. Ama feodal sistem kendi içinde bile yanlış yapıyor, taraf tutabiliyor. Bu tür durumlarda da yine ender olsa bile patlaklar çıkabiliyor. Ama yanlış bile olsa o barış daha sağlıklı oluyor. Yani daha uzun vadeli oluyor.

Yani modern mahkeme sistemi o sistemin yerini tutamaz diyorsunuz...

Hayır, kesinlikle!

Doğru bir karar verse bile tatmin olmuyor mu insanlar?

Yok, hayır! (Hakkâri 1)

Hakkârili görüşmeceye göre, kişiler arasındaki meseleler, mahkemelere göre aşiret sistemi üzerinden hâlâ büyük bir hızla çözülebilmektedir. Bu “pratik yol”dur:

Mahkemeye gitmem... Doğu’da isem, karşı taraf hangi aşirettense, onların liderine veya onların büyüklerine [giderim] ve benim sorunumu neredeyse çok kısa bir zaman dilimi içinde, bu belki bir hafta, belki aynı gün, belki aynı saat içinde çözerim. (Hakkâri 1)

Bununla birlikte, aşiret sisteminin yavaş yavaş çözülmekte olduğu, fakat modern yargının henüz bu boşluğu dolduramadığı da, karşılaştığımız algı örnekleri arasında yer alıyor:

[Aşiret] bitti. Aslında aşiret olması da... o zaman devlet her tarafa birden yayılıyor. Bugünkü gibi devlet yoktu. Devlet de o zaman her tarafa gidemiyordu, bir sorun olduğu zaman aşiret diyorlardı. E aşiret, bir sorun olduğunda [...] belli bir kesime ceza veriyordu. Haksızlığa uğrayanlara da mükâfat veriyordu. Ya korkudan ya da insanlıktan o aşiret Osmanlı zamanında vardı ve güzel de yürüyordu bizce, bizce güzel de yürüyordu. Yani bugünkü adaletten daha güzel yürüyordu. (Van 3)

İşte hocam benim aşiret sisteminin azalmasının biraz devlete eskiye nazaran güven duymaktan kaynaklandı. Devlet vatandaşla şey olunca, ben hakkımı aramasını biraz öğrendim. [...] Hani aşiret sistemin[in] azalmasının nedeni oydu, ama şimdi bakıyorsun gene biraz geriye dönük şey... [Devlet aşiretin yerini] dolduramadı, geriye gidiyor, şu anda geriye gidiyor. (Van 1)

YARGI BAĞIMSIZLIĞINA DAİR ALGI KALIPLARI

Görüşmelerimizde, yargının bağımsız olmadığı yönünde yaygın bir kanaat olduğunu tespit ettik. Birçok görüşmeci, incelikli cevaplar vermek yerine, bu konudaki düşüncesini kestirme ifadelerle dile getirdi. Örneğin, Kars 1: “[Yargı bağımsız] değil de mi, bence değil, bağımsız değil... böyle.” Kars 3, Kars 6: “Bağımsız gibi görünüyor ama bağımsız değil bence.” Kars 16: “Değil, bağımsız gözüküyor, ama değil!” Nusaybin 1: “Bağımsız değil, kesinlikle yani!”

Trabzonlu görüşmecinin yargının bağımsız olmadığına dair algısı o kadar kesin ve açık ki, bu yöndeki soruyu komik buluyor: “Böyle bir şey [...] soru aslında çok komik, herkes görüyor yargı kesinlikle bağımsız değil.” (Trabzon 1)

Bağımsızlığın tanımı ve ölçütleri konusunda farklı yaklaşımlar olmakla birlikte, bu meselenin esas itibarıyla yargı ile yürütme, özellikle de hükümet arasındaki ilişkiyle bağlantı içinde düşünüldüğünü söyleyebiliriz. Bu çerçevedeki değerlendirmelerin büyük bir kısmı ise, kuvvetler ayrılığı gibi bir ilkeye veya hukuk devleti gibi bir kavrama değil de, somut deneyimlere veya öğrenilmiş örneklere dayanıyor. Bununla beraber, yargı bağımsızlığını söz konusu ilke veya kavram üzerinden tanımlayan görüşmeciler de oldu. Bu görüşmecilerin tamamının eğitilmiş kesimden olduğunu belirtelim.

Mesela Samsunlu hekim görüşmeci, yargı bağımsızlığı meselesini, adeta kuvvetler ayrılığı ilkesi konusunda bir giriş dersi vererek değerlendiriyor:

Bizim anayasal kurallarımıza göre üç tane erkimiz var, yasamamız, yürütmemiz, yargımız var... Yasama, yürütme, yargı da şeydir, üçgendir, bunlardan bir tanesi eksik olursa üçgeni tamamlayamazsınız. Müdahale olmamalı; yasayı koyan yasamadır, yasayı uygulayan yürütmedir, bunun ihtilafı durumunda sorunu çözen de yargıdır. Yani hükümetin yargıya müdahale etmesi demek, bu ayaklar arasındaki dengenin bozulması demektir... Hükümetler gelir geçer, ama yapılmış olan kanunlar gerekli görülmedikçe değiştirilemez. Kanun sizce farklı, bence farklı yorumlanamaz, algılanamaz ve değiştirilemez; kanunun değişmesinin de gerekliliği toplumsal şartlardan doğar, uygulama şartlarından doğar... Eski krallıklardaki gibi bütün yetkinin bir erkte toplandığı dönemlere baktığımızda kuralların uygulanmasında ve konmasında birçok faktör rol alır. [Fransa’da] Kilise, yargı üzerinde, devlet üzerinde çok büyük bir yetkiye sahipmiş; Fransız Devrimi bundan dolayı yapılmış. Tüm yetkiyi tek bir erkte toplarsanız –bu, kurum olabilir, kişi olabilir, sendika olabilir, parti olabilir– orada sistemi kontrol edecek nüans bırakmazsınız. Üçünün farklı olması, sistemin sürekli birbiri içinde kontrolünü sağlamakta ben... bir fayda görüyorum ve adalet duygusunun da yürütmesinde en büyük etkenin bu üçlü sistem üzerine kurulu olduğuna inanıyorum... Üçü birbirinin alanına müdahale etmeye başladığında hemen sıkıntı çıkar ve çıkmıştır da... (Samsun 1)

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin bilincinde olan görüşmeciler arasında Sivaslı yüksek okul mezunu ev hanımı (Sivas 2) ile Sivaslı öğretmen de (Sivas 3) yer almaktadır. Serbest

meslek icra eden Sivaslı ilk görüşmeci ise, biraz daha ayrıntılı bir yorum yapmış ve yargının “sanki hükümet organıymış gibi” hareket ettiğinden yakınmıştır:

Yargı bağımsız olmalıdır. Anayasamıza göre güçler ayrılığı ilkesi vardır ve buna göre de yargı bağımsız olmalıdır. Ama şu anda yargının düzgün işlediğini sanmıyorum. Hâkimler kararlarını hakkaniyete uygun vermiyorlar ya da veremiyorlar. Örneğin Ergenekon davasında hükümet yanlısı savcıların atandığı, seçildiği söylentileri var. Söylentilerin olması bile yargının bağımsızlığına gölge düşürmektedir. (Sivas 1)

Sivaslı yüksekokul mezunu görüşmeci ise, yargı bağımsızlığı meselesini hukuk devleti kavramından hareket ederek değerlendirmiştir:

Demokratik hukuk kurallarıyla yönetilen bir ülkede yaşıyoruz. Ancak, son dönemlerde yargıda aksaklıklar olduğunu düşünüyorum. Demokratik bir ülkeyse ülkemizde yargı bağımsız olmalıdır, ama ne yazık ki şu anda böyle bir durum söz konusu değil. (Sivas 2)

İstanbullu bir görüşmeci de, yine kuvvetler ayrılığı ilkesine atıfla, erklerin “gereğinden fazla bir yakınlaşma” içinde olduğunu vurgulamıştır. (İstanbul 3)

Görüşmecilerin çoğunun yargı bağımsızlığıyla ilgili algılarının merkezinde, hükümetin yargı süreçlerinde oynadığı rol yer almaktadır. Öncelikle hükümetlerin yargıya müdahale etmemesi gerektiği konusunda da yaygın bir yaklaşımın mevcut olduğu görülmektedir (örneğin Kars 4, Kars 6, Kars 9, Kars 10, Kars 11, Kars 14; Kars 15, Kars 16; Kars 17, Kars 18, Trabzon 1, Erzurum 2, Nusaybin 1, Samsun 1, Sivas 2, Sivas 3, Denizli 1, Bursa 1, Bursa 2, İstanbul 1, Diyarbakır 1).

Mesela bir görüşmeci “hükümetlerin gelip geçiciliğini” vurgulayarak, yargının bağımsızlığını tanımlamaya çalışmıştır:

Hükümetler değişkendir, [yargıya] etki etmemelidirler. İnsan ve devlet bâkidir. O yüzden hükümet müdahale etmemelidir. Bu yüzden de insanlar hukuka güvenmelidirler. (Sivas 3)

Diyarbakırlı bir başka görüşmeci de yargı-hükümet ilişkilerini şu sözlerle nitelendirmiş ve yargı bağımsızlığının bu ilişkinin biçimi nedeniyle zedelendiğini söylemiştir:

Bütün sorunlar burada zaten. Hukuk hükümetlerin üstünde olmalıdır. Mesela Ergenekon’a o kadar çok müdahale ediliyor ki, bunun doğru işlediğine kim inanabilir? Kamu vicdanında aklanmak için mahkemelerin tüm dış etkilerden kurtulması gerekir. Tersi durumda mahkemelerin verdiği kararlar hiç tatmin edici olmaz ve bunlara karşı bir rahatsızlık sürekli olur... Ergenekon davası bunun açık örneği. Bu sürecin doğru ve bağımsız işlemediğini artık herkes biliyor. Daha yeni haberlerde dinledim; vakti zamanında Diyarbakır DGM’de, Ankara’nın istediği kararı vermedikleri için savcıların sürgün edildikleri söyleniyor. Bu nasıl bağımsızlık? Aynı şekilde Şemdinli davasındaki savcıyı doğduğuna pişman ettiler, meslekten ihraç ettiler. Bu mu bağımsızlık? (Diyarbakır 1)

Diyarbakırlı bir başka görüşmeci hükümetlerin yargıya kesinlikle müdahale etmeleri gerektiğinin altını çizerek şunları söylüyor:

Hükümet yargıya müdahale ederse partizanlık olur ve eşitsizlikler artar, sorunlar artar. Bu durumda suç kavramı da değişir yavaş yavaş. Yani biz işlesek suç, ama başkaları işlese suç değil. İstiklal Mahkemelerinde de böyle olmuştı... İsmet Paşa bazı konularda bu mahkemelere müdahale etmiş duyduğuma göre. (Diyarbakır 3)

Sivaslı görüşmecilerden biri, yine hükümetin konumundan hareketle, yargı bağımsızlığı konusunda “olması gereken” ile “olan” arasındaki ilişkiyi şu sözlerle açıklıyor:

[Hükümetler yargıya] kesinlikle [müdahale] etmemeli. Çünkü yargı bağımsız olmalıdır ve hiçbir baskı altında kalmamalıdır. Yargının düzgün işleyebilmesi için ne hükümet ne de başka bir kurum müdahalede bulunmamalıdır. Yargı bağımsız olmalı ancak günümüzde bu bağımsızlıktan maalesef ki bahsedemiyoruz. Hükümete bağlı bir kurum gibi hareket ediyor. Örneğin Ergenekon davasında hükümet yanlısı savcılarını göreve getirilmesi ya da parti kapatma davalarında hükümetin baskıcı tavrının etkili olduğunu düşünüyorum. (Sivas 2)

Bursa’da görüştüğümüz kişi, Anayasa Mahkemesi’nin vereceği kararı tahmin ederken, mahkeme üyelerini atayan Cumhurbaşkanlarının referans alınmasını tuhaf buluyor ve bunu yargının bağımsız olmadığına ilişkin bir karine sayıyor:

Anayasa Mahkemesi’ne şu üyeyi Demirel atamış, şu üyeyi Özal atamış, şunu Sezer atamış, o şöyle karar verir deniyor. [Bu durumda] ne bekleyeceğiz? (Bursa 1)

Yargıya mevcut hükümetin müdahale ederek bağımsızlığa halel getirdiğini söyleyen bu görüşmecilerin tam aksine, hükümete rağmen başka güçlerin yargıyı kontrol ettiğini düşünenler de var. Diyarbakırlı bir görüşmeci, yargının bağımsız olmadığını ve bu bağımsızlığı zedeleyen ilişkilerin temelinde askerî vesayetini yattığını düşünüyor:

Bana göre yargı bağımsız değil. Tamamen devletin ve iktidarların baskısı altındadır ve bu iktidarlar da çoğu zaman başka bir gücün etkisindedir. Bana öyle geliyor. [...] Özellikle Anayasa Mahkemesi son yıllarda çok siyasallaştı ve verdiği kararların en az yüzde 70-80’i siyasaldır. Yani Cumhuriyet’i koruyalım, ama nasıl olursa olsun. Ama halkın Cumhuriyeti değil, askerinin Cumhuriyeti. Bu yüzden bu mahkeme üyelerinin çoğu baskı altında kararlarını veriyor. Bu baskı doğrudan değil, ama daha çok onları siyasal ve duygusal baskı altında bırakarak. Mesela “şu kararı şöyle vermezsen şunlar yaşanır, memleket elden gider ve bunun vebalini de siz çekersiniz” diyerek kararın sonucu etkileniyor. Bu tür baskılar, diğer fiilî baskılardan çok daha fazla etkili oluyor. (Diyarbakır 3)

Bir görüşmeci ise, aynen şu ifadeyi kullanmıştır: “Yargı bağımsız değil, ister istemez devletin baskısı altında!” (Kars 11) Bu görüşmeci, devletten hükümeti aşan güçleri anlamakta; başka şeyler gibi yargıyı da bu güçlerin baskı altında tuttuğunu veya etkilediğini düşünmektedir.

Bir görüşmecinin sözleri, belli tereddütler içermesine, yani ilişkilerin seyri konusunda net bir tutumu yansıtmamasına rağmen, bu algının içini biraz daha doldurur niteliktedir. Görüşmeciye göre, bağımsızlık meselesi, yargı mensuplarının karakter özellikleriyle değil, sistemin yapısıyla ilgilidir:

Yargı dendiği zaman şöyle bir şey canlandırıyorum; muhtemelen büyük kısmı iyi niyetli olan birtakım insanların çalıştığı, ama yani her insan devlet denen şeyden ne kadar etkileniyorsa onların da o kadar etkilendiği bir sistem gibi geliyor bana... [Etkiye açık] evet. [Ama] yani sonuçta şey gibi gelmiyor, işte hani Türkiye’de bir hükümet vardır, bir Genelkurmay vardır, bir de yargı vardır, bir de medya vardır. Böyle ayrı ayrı hani bir sürü bu bağımsız güçlerden bahsedebileceğini zannetmiyorum. Yargı da bir bağımsız güç gibi gelmiyor bana. Ama yani hani bağımlılık oranı da böyle felaket, hiçbir şeyi kendileri karar veremiyorlar ve tamamiyle işte devlet politikasına, devlet politikasına zaten bağlı olması gereken, hükümetin politikasına bağlı hareket ediyorlar ya da tamamiyle işte Genelkurmay’daki gücün politikasına bağlı hareket ediyorlar da diyemem.

Özellikle Anayasa Mahkemesi’nin 367 ve başörtüsü kararları ile AKP’ye karşı açılan kapatma davasını örnek vererek benzer değerlendirmeler yapan başka görüşmeciler de oldu. Ancak bu bağlamdaki açıklamaları, daha ziyade “tarafsızlık” algısıyla ilgili gördüğümüz için, aşağıda bu konuyu irdelerken aktaracağız.

Kayseri’de görüştüğümüz kişi, yargı bağımsızlığına en büyük tehdidin medyadan geldiğini düşünüyor:

Zaten bütün işleri de medya çeviriyor. Yani siyaset ve hukuk [...] Medya istediği gibi hukuku da yönlendiriyor, siyaseti de yönlendiriyor. Yani medya kim tarafını tutarsa o taraf yükseliyor, kim tarafını...

Yani mahkemeler bundan etkileniyor mu diyorsunuz?

Onu diyorum, bence aşırı şekilde etkileniyorlar. Siyaset, hukuk medyadan etkileniyor. Bence özgür medyanın olması çok acil. Yani isteyen istediğinin aleyhinde atıyor, istediğinin aleyhinde tutuyor. [...] gazete bir yandan, radyo bir yandan, televizyon bir yandan. [...] Yani medya! (Kayseri 4)

Bazı görüşmeciler, hükümetin yargıya müdahale etme yetkisine sahip olması ve icabında bu yetkiyi kullanması gerektiğini belirtti. Karşılı görüşmecilerden biri, bu düşüncüyü dolaysız bir şekilde dile getirdi: “Hükümet tabii, bazı yasalara göre etmeli yani. Hükümetin de bazı yetkileri olmalı, sonuçta bir hükümettir.” (Kars 3)

Özellikle yargı süreçlerine müracaat edip mağdur olduğunu düşünenler, hükümetlerin yargıya müdahalesine olumlu bakıyor. Kendisini mağdur bulan, kendisine

zarar veren kişinin mahkemede yeterince ceza almadığını düşünen bir görüşmeci şöyle diyor:

Evet tabii [...] yani hakkını vermeleri gerekir, yani bir şey yapmaları gerekir, biz bir şey yapmıyoruz yani vurmuyor tutmuyorsak da, o bir şey yapsın da öcümüzü yani alsın, biz onun [...] içimiz rahat etsin, içimiz rahat etmedi, hiç içimiz rahat etmedi [...] davacıyım yani, öyle bir şey olsa çok davacıyım yani vallahi. (Kars 5)

Burada kullanılan “öç alma” sözü, adalet anlayışını da yansıtmaktadır. Kişinin kendi özneliği içinde mağduriyetinin giderilmesini “öç alma” kavramıyla özdeşleştirilmesi ve adaletin böyle tecelli edeceğini düşünmesi, hukukla ilişki kurmadığının bir göstergesidir. Böyle bir durumda da hükümetlerin ya da kendi hakkını savunacak güçlülerin yargı üzerindeki müdahalesi haklı bir durum olarak görülmektedir. Bazı görüşmeciler, bu bakımdan, hiç düşünmeden hükümetin yargıya müdahale etmesi gerektiğini vurgulu bir biçimde söylemekten çekinmemişlerdir (örneğin Kars 7).

YARGININ TARAFSIZLIĞINA DAİR ALGILAR

Yargının tarafsızlığına ilişkin sorulara aldığımız cevaplar, yargıya güven konusunda elde ettiğimiz verilerle uyumlu bir tablo oluşturuyor. Görüşmelerin toplamından çıkan sonuç, yargının tarafsızlığına dair inancın zayıf olduğudur. Tarafsızlıktan sapma nedenlerine ilişkin algılarda ise, meselenin doğasına uygun biçimde, bir çeşitlilik gözlenmektedir.

Görüşmecilerin bir kısmı, mahkemelerin taraflı davrandığı yönündeki algıyı paylaşmış olmakla birlikte, bu konuda genelleme yapmaktan kaçınmışlardır. Bu düşüncede olan görüşmecilerin bir kısmı, somut bir gerekçe göstermeden, mahkemelerin “bazen taraflı olabildikleri”ni söylemiştir (örneğin Erzurum 2). Karşılı bir görüşmeye göre, “zaman ile şey yapıyor yani, zamanına göre yani adam diyorum ya ağırlık nasıl oluyorsa taraflı da oluyor tarafsız da oluyor”. (Kars 2) Bir başka Karşılı görüşmeci de, tarafsızlığını mahkemeye veya suça göre değişebildiğini söylüyor:

O [...] yargıya göre değişir bence, yani oradaki yargılayan kişinin insafına kalmış bir şey taraflı tarafsız... Adalet yerini bulmuyor bence. Ha bazı şeylerde buluyor, bazı suçlarda buluyor, bakıyorsun tam adaletli bir şey oldu ama bazı da bulmuyor. (Kars 3)

Bazı görüşmeciler ise, daha somut konuşmuşlar; mahkemelerin tarafsızlığını bozan belli faktörler bulunduğunu, bunlar devreye girdiğinde tarafsızlıktan sapmalar yaşandığını belirtmişlerdir. Mesela Karşılı bir görüşmeci, “kayırmacılık” hallerinde mahkemelerin tarafsız karar vermedikleri kanaatinde:

Bazen taraflı da oluyor, bazen tarafsız da oluyor. Dediğim gibi bizim ülkede, bizim ülkede yani bu gibi şeyler çok oluyor gerçekten taraflı da çok oluyor tarafsız da oluyor. Demin de dedim ya adamı olan, bir şeyi sırtında olan, dayın olunca kurtarıyorsun. Dayın olmayınca gerçekten zor senin için. (Kars 1)

Aynı düşünceyi farklı ifadelerle dile getiren görüşmecilerden birine göre, “durumdan mıdır, paradan mıdır yani, böyle bir şey var”. (Kars 5) Bir başkasının sözleri şöyle: “Mahkemeler adamı olanın, parası olanın yeridir.” (Kars 11)

Bu kanaat bir başka görüşmeci tarafından veciz bir şekilde ifade edilmiştir: “Yeri geldiğinde taraflı!” (Kars 8) “Yeri geldiğinde” tabiri, mahkemelerin nerede mesafeli (tarafsız), nerede öznel davranacağına ilişkin bir “farkındalığa” sahip olduğunu düşündürmektedir.

Bir başka görüşmecinin algısı da aynı doğrultudadır: “[Mahkemeler] bazen adil olmayabiliyor. Şahıslara karşı özel tavırla karar verilebiliyor.” (Kars 9) Aynı görüşmeci, katıldığı duruşmalarda belirli kişilere özel davranıldığını gördüğünü söylüyor: “[Mahkemeye] gittiğimde de öyle bazı kişilerin ismine dayalı veyahut da şahsına, [...] çıkarlarına dayalı sorular da sorulduğunu gördüm.”

Bazı görüşmeciler ise, bu konuda tereddütlü konuşmuşlar, ama sonuçta yargının taraflı davrandığı yönünde şüpheler dile getirmişlerdir:

Mahkemelerle daha önce hiç işim olmadığı için pek o konuda bilgim yok, ama [taraflı] olabilir niye olmasın, Türkiye’de her şeyden şüphe ediyoruz. (Kars 6)

Emin değilim, tam olarak güvenim yok, yani adaleti[n] bir şekilde taraf tutmadığını... (Van 1)

Bazı görüşmeciler, mahkemelerin “taraflı” olduğu konusunda kesin bir kanaate sahip (örneğin Kars 16; Kars 17; Kars 18; Nusaybin 1; Van 1; Van 2; Van 3; Diyarbakır 3). Bu konuda hiçbir tereddüt duymayanlar da var: “Taraflıdır, muhakkak!” (Kars 11)

Mahkemelerin tarafsızlığını etkileyen faktörler arasında en fazla vurgu yapılanı, “devleti ilgilendiren konular” şeklinde kodlanabilir. Bunu, ayrı bir başlık altında incelemekte yarar var.

YARGIDA DEVLETÇİLİK

Görüşmecilerin önemli bir bölümü, mahkemelerin “devleti ilgilendiren konularda tarafsız davranmadığı” kanısında. Böylece, *Demokratikleşme Sürecinde Hâkim ve Savcılar* kitabında tespit ettiğimiz “yargının devletçi olduğu” şeklindeki algının, görüş-tüğümüz yurttaşlar tarafından da paylaşıldığı görülüyor.

Görüşmecilerin bir kısmı, yurttaş ile devlet karşı karşıya geldiğinde, mahkemelerin devletten yana karar verdiğine ilişkin algıyı kısa ve net sözlerle dışı vurmuşlardır. Karşılı bir görüşmeciye göre, “ne kadar, yani ne kadar yanlı, devlet yanlısı olursan, mahkeme seni o kadar koruyor, başka bir şey yok”. (Kars 4) Bir başka görüşmeci, devlet yerine “sistem”i koyuyor: “Taraflı, genelde yani sistem yanlılarını savunuyor [...] apaçık bir şekilde.” (Nusaybin 1)

Buna karşılık, bazı görüşmeciler, konuyu daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirmişler; tarafgirlik konusunda değişik örnekler vermişlerdir. Mesela Diyarbakırlı bir görüşmeci, esasen hukukun işlevinin devleti korumak olduğunu vurgulamak suretiyle, yargının devletçiliğini kadim ve evrensel bir olgu olarak tanımlamıştır:

Hukuk, devleti koruyor. Bu eskiden beri böyledir. Bildiğim kadarıyla daha Hititler, Asurlardan beri ve günümüz çağdaş devletlerinde de hukuk hep devleti koruyor. Batı yurttaşı koruyor görünse de orda da öyledir. Mesela Hititlerde herhangi bir suç işlediğinizde bunun bedeli alınıyor, ama devlete karşı bir suç işlediğinizde sizinle birlikte tüm aileniz de öldürülüyor. Buna benzer durumlar 80'lerden sonra buralarda da çok yaşandı. Mesela Raşan affında tüm hırsızlar, tecavüzcüler serbest bırakıldı, ama düşünce suçluları içerde... (Diyarbakır 3)

Aynı görüşmeci, sadece bu yüzden devletin gerçek anlamda bir devlet olamayacağı kanısında:

Bence her şey yurttaş eksenli olmalı. Devlet yurttaşı koruyamıyorsa ne işe yarar ki? Bizde ise tam tersi bir sistem mevcut eskiden beri. Meclis ve asker kendilerine göre bir hukuk oluşturmuşlar. [...] Bana göre yargı bağımsız değil. Tamamen devletin ve iktidarların baskısı altındadır ve bu iktidarlar da çoğu zaman başka bir gücün etkisindedir. Bana öyle geliyor. (Diyarbakır 3)

Hukukun öncelikle yurttaşı daha güçlü olan karşısında koruması gerektiği, genel olarak paylaşılan bir görüş. Sivaslı görüşmeci, bu görüşü özlü bir biçimde ifade ediyor: "Yurttaşlarını korumayan bir hukuk nasıl devletini korusun!" (Sivas 2)

Bir görüşmeci, "Şemdinli Olayı"nı örnek göstererek, yargının baskı altına alındığını, bu nedenle tarafsızlıktan uzaklaştırıldığını vurguluyor:

[Yargı tarafsız] davranmıyor. İşte son dönemde yaşanan görevsizlik kararları, ardi ardına... Bu Şemdinli olayı sonrasında yine patlamalarda da karşınıza çıkacak görevsizlik kararları... Şimdi bir yerde it itin kuyruğunu ısırmayana kadar da gidebilecek durumda bizdeki durum. Yani devletin çok büyük baskısı var. Güçler ayrılığı ilkesi, yargının bağımsızlığı ilkesi yalnızca bugünün tartışma konuları da değiller zaten. (İstanbul 2)

Bu görüşmeciye göre, yargının tarafsız olmamasının nedeni, "hukukun/yargının üzerindeki baskı":

Bir kere hani hukukun üstünde büyük bir baskı var, yargının üstünde büyük bir baskı var. Adalet sağlanması açısından her zaman işte ideale yakın olmayabiliyor. Bu baskının birçok nedeni var. Mesela siyasî nedenler, ekonomik nedenler olabiliyor. (İstanbul 2)

Görüşmeciye göre, bu baskıların etkili olmasında, hâkim ve savcıların aldıkları ücretlerin düşüklüğü de rol oynuyor:

Türkiye’de tabii yani şimdi bir hâkim olarak düşünürsek kendimizi, aldığınız cüz’i maâşla her zaman, özellikle kamu davalarında, işte devletin taraf olduğu davalarda tarafsız davranmamız ne kadar söz konusu olur, ne kadar olmaz? (İstanbul 2)

Bu nedenlerden dolayı, bu görüşmeci, “ben devlete karşı haklı durumda bile olmak istemem, yani davalık olmak istemem. Çünkü bilirim ki çok uğraştırıcak. İlla ki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne kadar da düşüneceğim” demektedir. (İstanbul 2)

Samsun’da görüştüğümüz eğitimli kişi, bir mahkemede devlet ile yurttaş karşı karşıya kaldığında, yurttaşın dezavantajlı olduğunu belirtmiş, AİHM’e başvuruların ardında bu olgunun yattığını söylemiştir:

[Mahkemede] bir taraf devletse o konuda sıkıntılar vardı, hâlâ da var. Fakat [...] o sıkıntıların aşılmasında ulusal düzeydeki yüksek yargı, onun ötesinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi belki bu konuda bir sigorta görevi üstlenmeye başladı. Neden dersiniz, AİHM kararları Adalet Bakanlığı’nın web sitesinde var, oraya girip bakıyorsunuz, her konuda ne olmuş... Nedir, adil yargılama, işte nedir bizim ülkemizde en çok istinat eden suçlar adil yargılama hakkı, verilen yanlış kararlar, sürenin çok uzunluğu, gerekli prosedürün işletilmemesi, aklıma gelenler bunlar... Orayı bir sigorta olarak görüyorum kendi adıma... Yani AİHM özellikle devletle yurttaş arasındaki adil davranılmayan davalarda olayı en azından adaleti yerine getiriyor, yerine getirilmesini sağlıyor... Evet, devletle yurttaş arasındaki sorun da belki son zamanlarda bu biraz düzelme eğilimine girdi, çünkü aldığımız sonuçlar da iç hukuka yol göstermeye başladı... Bunu hissediyoruz, görüyoruz. (Samsun 1)

Gölcüklü deprem mağduru görüşmeci, deprem sonrasında yaşadığı hukuk sürecini değerlendirirken, mahkemelerin yurttaşın değil, devletin yanında tutum takındığını anlatıyor:

Sen kendi yönlendirdiğin, devletin yönlendirdiği, dedim ya avukatın gelip de bana deprem suçlu diyebiliyorsa, deprem suçlu... Hâkime hanım da, işte Hazine avukatının söylediğini yazıyor, yazdırıyor, evet herhalde yaz diyor ya. Şey olarak orada nedir, işte Hazine avukatı demiştir, deprem suçlu, hâkime hanım da aynen yazdırmıştır. Olayın böyle bir ret cevabı verildi, tabii ki bu ret cevabı da temyize yollandı şu an, ben temyizden iki sene sonra gelmesini anlayamıyorum, dava bitiyor... (Kocaeli 1)

Van’da görüştüğümüz kişiler, devlete ait bir aracın karıştığı trafik kazası davası nedeniyle yaşadıklarını şu şekilde aktardılar:

Yav ne anlatayım, arkadaşın aracıyla benim araç kaza yaptı. Neden şey, Milli Ege-menlik Caddesi iki yüzlü cadde, bariyerlerle bölünmüş yol. Ben şuradan geliyorum o da karşıdan geliyor, döndü sokağa girdi, ben yandan çarptım. Akşamüstü, M. Abiler geldi oraya yanlış hatırlamıyorsam. [O araç] tamamen benim hattıma girdi, yani önüme girdi, ben yandan vurdum. Yüzde yüz suçlu duruma düştüm.

[...] O zaman geldiler, müdürleri falan polislerle bir diyalogları oldu, yüzde yüz suçlu ben oldum. Biraderin, gerçi o kavgayı başlatan biraderim oldu da, o andaki şeylerden ben idareci de oldum hatta. Dedim, kavga çıkartma, mahkemeye gittik. Yüzde yüz suçlu olan ben oldum, mahkemede bunu dile getirdim, ben defalarca olay yerine keşif istedim, bana haber gelmeden karar verildi. Karar bize tebliğ edildi, bana işte, neticede sen suçluymuşsun. Gittim savcılığa işte itiraz dilekçesi de verdim. Ne yaptıysa, tekrar oraya bir keşif çıkartamadım. Olayı gelsin görsünler kaza yerinde, benim raporum elimde. (Van 3)

Olay bana intikal ettiği zaman ben geldim. Dediler bak [...] anlıyoruz, biraz mürekkep yalamışız anlıyoruz. S.'nin hareket ettiği kesim ana yol, ana yoldan geliyor. TEK'in arabası tali yoldan çıkıyor. TEK'in arabalarına, ambulanslara emniyet arabalarına öncelik var, ama bu hiçbir siren miren yapmıyor. Normal bir TEK'in arıza arabası, aradan, tali yoldan çıkıyor. Hava da biraz yağmurluydu herhalde, S. de frene basınca tak diye vuruyor. Trafik çekme olayına baktığın zaman, bu tali yoldan çıkıyor, yüzde yüz suçlu. Ama nedir, öbür yanda işte devlet görevlisi, bakım aracı, S. de köylü... Zaten ben olayın yanına geldiğim zaman onlar olayı çözmüşler, yani onların amirleri gelip, Emniyet'te trafikte olayı halletmişler zaten. Biz keşif falan da istedik, biz de araya bazı insanları sokmaya çalıştık ama onlar... (Van 1)

Bu olay sonucunda bu iki yurttaşın mahkemelere olan güveni sarsılmıştır. Görüşmelerden biri, bu duyguyu kısa ve dolaysız bir biçimde dile getiriyor:

Hayır, [mahkemelere] güvenmiyoruz. Çünkü adaletli davranılmıyor. Çok da uzuyor. Torpil giriyor araya. Belli kısım, devletin belli kesimlerinde hâkimlere torpil veriyorlar... (Van 3)

Van'daki görüşmeciler "Şemdinli Davası"nı yakından izleme fırsatını da bulmuşlardır. Bu davanın gidişatı, onlarda yargıya güveni iyice sarsmış, yargının tarafsız olmadığı algısını pekiştirmiştir:

Hani neticede Şemdinli olayları, şuna gelecektim; dün önümüzdeydi mahkeme, şurada, şu kapı mahkeme zaten. E görüyorum, yani ben onun adaletine nasıl güveneyim? Adamla aynı fikirde değilim yani, o da başımda olmasın. Savcıya yapılanlar, rektör vardı olaylarda. Mesela bunlar hep adaleti [...] Tamamen taraflı, tamamen siyasi konular. Tamamen taraflı, tamamen haksızlık yapıldı. (Van 1)

Nihayet bu adalet varsa da bir savcıdır. Bir savcı iddianamesini yazar. Peki, bu nihayet yargının önüne gelir. (Van 2)

Hepimizin fikri var. Van'da kimi konuştursanız bu savcıya hakaret edildi. Adalet sisteminde olan bir kişi hakarete uğradı, adaletsizliğe uğrar. (Van 1)

Olabilir, savcı yanlış yapabilir ama görevinden... (Van 2)

Danıştay'ı var... (Van 1)

Niye görevden alıyorsun? (Van 2)

Hepimizi yaraladı, yani bu bir adalete olan güvenimizi burada sarsılmasını mı yani? Neticede kısaca çıkaracağımız yorumu hukuk adına utanç verici bence.

Hukuk adına utanç verici, alınan karar, verilen cezalar utanç verici... Olan güven de kayboluyor bu tür şeylerle hocam. İnsanın olan güveni bile kayboluyor bunları görünce. Bu Van'da genel kanaattir. (Van 1)

Yargının devlet lehine yorum yaparak karar verdiğiine ilişkin bir başka örneği, Ankara'da görüştüğümüz öğretim üyesi vermiştir:

Doktora yaparken, hükümet lisansüstü öğrenimden de harç alınacağına ilişkin bir kararname çıkardı. Bunun üzerine biz itiraz ettik. Çünkü Yükseköğretim Kanunu'nda "lisansüstü öğrenimden harç alınmaz" diye kesin bir hüküm vardı. Neticede Danıştay'da yürütmenin durdurulması için dava açtık. Verilen karar şoke ediciydi. İlgili daire, alınacak olan "harç" değil, "eğitime katkı payı"dır, dolayısıyla yasadaki hüküm ihlal edilmemektedir, diye bir karar verdi. Bu tamamen lafzî bir yorumdu, hukukla mukukla ilgisi yoktu. Böyle bir durumda yargıya nasıl güvenip, kendi haklarınızla ilgili olarak devlete karşı dava açacaksınız? Nitekim bu karar sonrasında benim yargıya güvenim tamamen yok oldu. (Ankara 1)

Tarafsızlık meselesine sınıfsal açıdan bakan görüşmeciler de oldu. Antalya'da görüştüğümüz kişi, alacağı tazminatın mahkemenin başlangıcındaki faizi ile sonuçlandığı andaki faizi arasındaki farkı, işverenlerin hukuk sistemi üzerindeki etkisine bağlıyor:

Benim mahkememin başladığı tarihlerde, atıyorum faizler yüzde 18'di, sonuçlandırıldığı yüzde 8'di. Oradan tabii kayıp, her şey yani işverenin lehine dönüyor.

Yani hukuk sistemi işverenlerin lehine mi işliyor diyorsunuz?

Çünkü onlar yapıyorlar kanunları. (Antalya 1)

Kimi görüşmeciler de, hâkim ve savcılarının ideolojik görüş ve siyasal tercihlerinin, kararlarını ve tutumlarını etkilediğini ima ederek, bu durumun yargıya güvensizlik yarattığını vurguladılar:

Yani şu anda ne bileyim hepsi kendine göre belli bir görüş altına girmeye başladılar. Kimileri dünya görüşe, dinî görüşe, kimileri bakıyorsunuz siyasî görüş olarak ayrılmaya başladılar. Ee bir bakıyorsunuz tamamen haklıyken haksız duruma düşebiliyorsunuz. (Bursa 1)

Bu görüşmeciye göre yargı "siyasallaşmıştır":

Bir hukuk devletiyiz ve bu durumun olması demokrasiye, Anayasa'ya aykırı bir durum. Yargı daha önce de dediğim gibi bağımsız olmalı ve hiçbir siyasal olay ve kurumla ilişkilendirilmemelidir. (Sivas 2)

Diğer Sivaslı görüşmeci de, "yargının siyasallaşması"ndan şikâyet etmekte; "Anayasa'yla yönetilen bir hukuk devletinde demokrasiye aykırı bir durum olmamalıdır" diyerek, bir yandan da demokrasiye vurgu yapmaktadır. (Sivas 1)

Denizlili görüşmeci ise, AKP iktidarıyla birlikte, özellikle “yaşam tarzı” meselesine bağlı olarak, yargının hükümetten etkilenme ihtimalinin arttığını düşünüyor:

[Mahkemeler siyasî iktidarın] etkisi altında diye düşünüyorum, ama işte bu böyle bir kayırmacılık olabilir diye de düşünüyorum. Yani sarhoşun hakkını eğer oradaki hâkim veya avukat neyse o böyle bir partiye üye ise büyük ihtimalle...

Hâkim partiye üye olamaz devlet memuru olduğu için ama!

Siyasî düşüncesi hani, işte o iktidarı benimsemişse eğer ne bileyim bir dindar birini kayırır diye düşünüyorum. Bunun cevabı zaten ülkede olan şey... (Denizli 1)

Antalyalı görüşmeciden de benzer bir yorum alınmıştır. Bu görüşmeciye göre, Adalet Bakanı'nın AKP'ye karşı açılan kapatma davası hakkında yaptığı açıklamalar, yargıyı baskı altına almaya yöneliktir:

Siyasallaşma yani görünüyor, çünkü hani bu en basitinden, en yakın zamanda AKP'nin kapatılması olayıyla ilgili. Adalet Bakanı olaya müdahale edebiliyor ya da fikir yürütebiliyor. Hâkimleri, savcılarını etkileyebiliyor dışarıdan.

Hükümetin yargının üzerinde etkisi olduğunu mu düşünüyorsunuz?

Düşünüyorum. (Antalya 1)

İstanbullu eğitimli görüşmeciye göre, hükümetin yargıyı doğrudan baskı altına almasına gerek yok, bu durum kendiliğinden de meydana gelebilir:

Bir tereddüdüm var. Çünkü bakınca şeyi görüyoruz, yani ben –eğer yanıyorsam lütfen düzeltin– hani ortaya çıkan yolsuzluklar, ıvır zıvır Kemal Unakıtan'ın çocuğunun işte şeyi çıktı, bunların üzerine üzerine gidilmesi... Ama bunlar belki Sulh Ceza'nın, yargının işi mi bilmiyorum ama bunların bir şekilde sonuçlarının olması, en basitinden ya bu doğru mu bilmiyorum Recep Tayyip Erdoğan'ın oğlunun işte [...] görülmesinden sonra tutulmaması... Aynı şeyi Recep Tayyip Erdoğan Başbakan veyahut da Recep Tayyip Erdoğan İstanbul Belediye Başkanı değil, Recep Tayyip Erdoğan Kasımpaşalı kasap olsaydı oğlu bu işi yapsa bu şekilde mi olurdu her şey? [Yargının tarafsız olduğunu söylemek] çok zor. Yani bunu söylemek çok zor. (İstanbul 1)

Yargının hükümetten yana değil, aksine hükümete ve onun temsil ettiği değerlere karşı olduğunu düşünen görüşmecilerin sayısı da az değil. Örneğin yargının siyasallaşmış siyasallaşmadığına ilişkin bir soru karşısında, Van'da görüştüğümüz kişilerin aklına Anayasa Mahkemesi'nin başörtüsü hakkında verdiği karar geliyor:

Anayasa Mahkemesi'nin kararını kastediyorsan tamamen taraflıdır diyorum, benim görüşümü ben söylüyorum sadece, halkın değil. Tamamen siyasî bir karardır. Bizi, beni şahsen derinden yaralayan bir karar çıktı diye düşünüyorum. Fikrim benim bu. Nedeni de, yıllarca bütün vatandaşların, bütün halkın söylediği gibi özgürlük, demokrasi, demokraside herkes bir olsun diyorsa neticede bu anamız, bacımız bir şekilde üniversiteye gidip okumalı, bizim düşüncemiz o. Adaletli bir

karar mı diyorsan hayır, benim açımdan hemen size şunu söyleyeyim; hayır. Adaletli bir karar değil.

Yargının burada hukuku gözetmediğini, aynı bir tür siyasî taraf haline geldiğini mi söylüyorsunuz?

Evet, aynen. Aynen düşüncem odur. Peki, başörtüsü olayı bizim kültürümüzle, Doğu'da yaşayan insanın kültürümüzle iç içe, başörtüsü bizim köyümüze gittiğiniz zaman köyümüzdeki kızın on yaşından sonra başı bağlanır, taa ki ölünceye kadar. Bunun başörtüsüyle bir ilgisi yok. Bizim kültürümüz, ibadet şeklimiz, yani dinî vecibelerimiz bunlar. Bizim çocuğumuzu okula zorla götürüyorlar, kimin çocuğu okumuyorsa gelip kaydediyor, başı açık ceza, ondan sonra çocuğa diyor ki, başını kapatma, açacaksın diyor. Çocuk da her konuda bir kültürü vardır, köy yaşamı vardır, başını bağlamak zorundadır. O zaman baba diyor ki her çocuk okusun ama... Hakkı yoktur, bana göre hakkı yoktur.

O zaman size göre bu yüksek yargı kararlarının hukukîliği problemli gözüküyor.

Evet, problemlidir... Hocam, çok enteresan bir durum; şimdi üniversitelere galiba başörtüsüyle girilmeye başlandı. Şimdi bu üniversiteli çocuğa devlet burs veriyor. Diyor ki, okul bitene kadar ben sana burs vereceğim, okulu bitirip bir yere girip çalıştıktan sonra benim bursumu ödeyeceksin. Başı bağlı oku, burs vereceğim diyor. Devlet dairesinde çalışana da başındakini çıkart diyor! Burada çok büyük bir tezat oluşuyor. Yani bu adamı okutuyorsun, para veriyorsun, ondan sonra devlet kurumlarına da diyor ki, başı bağlı giremezsin! Çok büyük bir tezat. Ne olacak? Yarın öbür gün ne yapacak? Dava açacak, diyecek ki beni bu şekilde okuttun, ben bu adama borçlandım, borcumu ödemek için de kurumda çalışmak zorundayım. Yani çok çelişkili. Yani şahsî... benim kendi kız çocuklarım var. Ondandır dolayı ilkokuldan sonra okutmadım.

Sırf bu yüzden mi okutmadınız?

Hep bu yüzden. Ve bununla tek benim şeyim bir siyasî simgeye bağlı olunca asla! Dinimiz, inancımız gereği olaraktan buna müsaade etmiyorum. Çünkü ben biliyorum...

Peki şunu soracağım, mesela kızınız 18 yaşını geçti başı bağliken. Ya ben böyle yaşamayacağım, başımı açacağım dese ne yaparsınız?

Ben ne yaparım? Ben babası olarak ilk önce şeyi bir usulünde söylerim. Benim inancıma aykırı bir şey senin bu yaptığın, inancıma aykırı. Baş edemezsem bir şey de yapamam, ne yaparım yani. Yani bu gerçek. (Van 1)

Bir standart uyguluyor orada, mesela okul yaşındaki kızları zorla okula gönderiyor, kampanya yollarıyla gönderiyor. Belli bir yaşa, belli bir okuma yaşına geldiği zaman orada durduruyor. Orada engelliyor. Bu haksızlık oluyor, bu şey değil yani. Bu karara tamamen karşıyız. Artı hocam, çocuk 18 yaşına kadar geliyor, okuyor, bu ilköğretimi okuyor, liseyi okuyor, ama 18 yaşına gelip yani kendini, kendini, fikrini beyan edecek yaşa geliyor hani yasal olaraktan, hukuk olaraktan, temsil olarak çocuk belli bir yaşa geliyor orada dur diyor, okuyamazsın! Bu çifte standart oluyor bize göre. Yani ben istemiyorum. (Van 2)

Aynı görüşmeciler, bu kez AKP'nin kapatılması davasının yargının siyasallaşması açısından ne tür anlamlar taşıdığı üzerinden, şunları ifade ediyorlar:

Kapanma davasından dolayı olan güvenimizi de kaybettik diyebiliriz. (Van 1)

Bağımsız yargıya güvenmiyoruz, evet... Neye güveneceğiz? (Van 2)

Aynı Adnan Menderes'i idam ettiler, yirmi sene sonra, altmış sene sonra yeniden yargılıyorlar. Yani bu sistem hâlâ devam ediyor. Bizde devam ediyor bu sistem. Yani belli bir adalet yok.

Bir hükümetin hakikaten hükümet etmesi mümkün mü böyle bir sistemde? Hayır, mümkün değil. Cumhuriyet'ten bu yana hükümetin varlığı sadece ekonomik, para toplama görevidir. İstedikleri zaman belli kısım bir şey istediği zaman devleti devre dışı edebilir, vatandaş devre dışı edebiliyor. Bizim hiç... (Van 1)

Şu anda görülüyor. Bizim en son yaşadığımız olay, 411 milletvekili seçilen, milletvekili bir kanuna evet dediler... (Van 2)

On bir tane üyeye talimat verildi.

Talimat verildiğini mi düşünüyorsunuz?

Düşünüyoruz evet, kesin düşünüyoruz. Çünkü on bir kişinin şeyi değil...

Aynı görüşmeciler, "367 kararı da mı böyleydi sizce?" şeklindeki sorumuz üzerine şu açıklamaları yapıyorlar:

Evet, o da aynıydı. Çünkü on tane, on bir tane Cumhurbaşkanı seçildiğinde hiçbir olay yoktu böyle, bu problem yoktu. Buna gelince, yani istedikleri zaman yönlendirebiliyorlar. (Van 1)

İstediklerini kendi aleyhlerine çevirebiliyorlar, lehlerine çevirebiliyorlar. Hani bilmiyorum, şu ana kadar... (Van 2)

Çok enteresan bir durum var; yani anketlere bakıldığı zaman, işte Türkiye'nin yüzde 60, yüzde 50 oyunu almış bir parti tepe aşağı geliyor. Ya şimdi hükümetleri kimler yıkar? Seçimle gelir seçimle giderler. İcabında kim yıkıyor ki bu partiyi, kim yıkıyor? Hani bu yüzde 60'la başa gelen hükümeti kim devirir? Hakikaten gizli devlet, derin devlet mi var? Hani dışardan bazı insanlar mı bunu karıştırıyor veya hut yön veriyorlar? (Van 1)

Şu ana kadar o konular pek fazla bilinmiyordu, ama sonra da yavaş yavaş onlar da ortaya çıkmaya başladı. Yani diyelim ki hükümetin ağırlığı mı, artık sistemin şeyi mi bilmiyorum onu tam olarak, ama o gizli, derin devlet olayları, gizli çeteleşmeler falan yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. Bunlar biraz bizi umutlandırıyor yani. (Van 2)

Dünkü gazetede şey vardı, Arap gazetesinde, Kara Kuvvetleri Komutanı ile Anayasa Mahkemesi Başkanı görüşmüşler mesela. (Van 1)

Görüşmüşler, CHP aynı anda olaya girdi, bu tamamen insanları endişelendiriyor ya. (Van 2)

Şimdi nasıl güvenebiliriz bu yargıya? Bir tenekeye 40 milyondur, bu 8 litrelik bir... bu parti kapatma dolayından 80 milyona çıktı. Bir kilo pirinç, maalesef vatandaşa gidiyor.

Yani şu andaki bu ekonomik kriz de buna mı bağlı?

Krizi de tamamen buna bağlıyorum. Çünkü hükümet ne yaptığını bilemiyor, hükümet eli ayağı durmuş... Geçen ben Bahçesaray'daydım, devletin beş tane ihalesini bir vatandaş olarak devletin beş tane işini yaptım ben. Yanımda 20-30 kişi çalışıyorlar. İstikrar vardı o zaman, bir güven vardı. Piyasadan alabiliyordum, verebiliyordum, yapabiliyordum, çevirebiliyordum. Bu sene o yok, tamamen bitti yani. Nedeni neydi bunun? Birdenbire niye bu böyle oldu? Tabii bunun nedeni düşündüğün zaman ortaya siyasî istikrarsızlıkla ki tamamen bu bir güvensizlik meselesi ortaya çıkıyor... Ekonomistliği, biz hepimiz de biliyoruz, yani bir Başbakan, Cumhurbaşkanı'na gittiği zaman çıktıktan sonra yüzü asıksa ekonomide dalgalanmalar olur. Bunu köydeki çoban da biliyor, yargı da biliyor, başka bütün insanlar da biliyor. Yani böyle hassas konuda Türkiye'de, yani yargının başındaki insanlar bunu böyle yaptıkları zaman Türkiye'nin ekonomisi çok büyük bir şekilde çökeceklerini göremiyorlar mı? Göremiyorlar. Ve de bunu başka bir değişiklik yapma yolu yoktur. (Van 1)

Anayasa Mahkemesi'nin özellikle AKP karşısında siyasî bir tutum takınarak taraf-sızlığını zedelediğini bir başka görüşmeci de vurguluyor:

Mesela Anayasa Mahkemesi genellikle politik davranıyor. AKP'nin kapatılma davasında olduğu gibi. (Diyarbakır 4)

İstanbullu eğitimli bir görüşmeci de, özellikle 367 kararına atıf yaparak hukuka karşı zaten duymakta olduğu güvensizliğin bir kez daha teyit olduğunu şu sözlerle ifade ediyor:

367 çok güzel bir oyun, çocuk bahçesine döndü Millet Meclisi de.

Bu tür durumlar hukuka olan güveni sarsmaz mı sizce?

Yani hukuka çok büyük güven duymuyorsanız, böyle gelmiş böyle gider dersiniz her şey kolay.

Teyit ediyor diyorsunuz?

Tabii tabii. Zaten genelde şu an içinde bulunduğumuz durum biraz o, ataleti doğruyor. Yani her kurumuna karşı, devletin her kurumuna karşı olduğu gibi yargı organına da böyle bir hissizlik var. Belki böyle tanımlayabilirim. Benim kendi ruh halim böyle belirsizliğin içinde, beni çok şaşırtmayan aksine işte dediğiniz gibi, "yaparlar, bunları da yaparlar". (İstanbul 2)

Hakkârî'de görüştüğümüz kişi de, yargının "en azından son dönemde siyasîleştiğini" düşünmektedir. (Hakkârî 1) Görüşmecimiz, yargının siyasallaşmasında, özellikle bölgedeki uygulamalarda, ordunun payı olduğunu; belli konularda adalet görevlilerinin baskı gördüklerini vurguluyor:

Emekli bir general bile şöyle söyledi, yani "hâkim ve savcıların kendilerine gelmesi için ben bomba patlattım" dedi. Yani Şırnak'taki olaya, yani şimdi buna yok dersek de, o söz insanın aklına gelir. (Hakkârî 1)

Görüşmecimizin bu algısının, bu projenin ilk ayağı için görüştüğümüz hâkim ve savcılarının bazıları tarafından açıkça dile getirilen değerlendirmelerle birebir örtüştüğüne dikkat çekmek isteriz.

Aynı görüşmeci, yine bir hâkimin ilk kitapta yer alan yorumuna paralel olarak, yargının tarafsızlığını kuşku hale getiren durumların, anayasal sistemde ve toplumsal hayatta karmaşaya yol açtığını düşünüyor:

İşte Yargıtay'ı, Danıştay'ı bunlar trafikteki akıştaki şeritleri karıştırdılar. Yani Türkiye'de olduğu gibi sağ şeritten mi, yoksa başka bir ülkede olduğu gibi sol şeritten mi gidiliyor onu şaşırtdılar. Yasama mı önce, yürütme mi önde önce ona biraz bir karar vermeleri gerekir. Çünkü kendi üstüyle bu defa çelişkiler yaşıyor, hayır, sen bunlara bu kanunu çıkartmazsın veya bunu yapamazsın...

Yani parlamentoya müdahale anlamında mı diyorsun?

Yani tabii ki, ona da kim üstünse, onu da bilmek lazım. Kanunlar eksikse kim düzeltecekti? Yani bu düzenleme... Yani biri birine hakaret ediyor, e dolayısıyla Meclis'e hakaret ediliyor ki, edilirse bu ülkenin tümüne. E, Meclis hukuka hakaret ediyorsa dolaylı olarak yine bana edilen bir hakaret. Yani her türlü halka, yani o ülkenin halkına... o ülkenin vatandaşına yansıyor tabii ki. (Hakkâri 1)

Görüşmecimiz, hukuku işlevsiz hale getiren bu karmaşanın temel nedenini, ordunun sistem içindeki konumuna ve rolüne bağlıyor; ama Türkiye'de hukuk devletinin yerleşeceğine olan inancını da koruyor:

Yani şimdi bana sorarsanız, devlet kim? Çankaya Köşkü mü, Başbakanlık mı, direk Genelkurmay derim. Yani devlet ora.

Nereden bu kanaate varıyorsunuz?

E, bir gecede bir savcının işini bitiriyorsa, bir Cumhurbaşkanı'nın, yani Başkomutanlığın yemin törenine bile gitmiyorsa ve bunu unutmamak için kendi fikrime [...] yemin törenine katılmıyorsa ve hâlâ çeşitli bahanelerle Başkomutanlığı rencide eden medya gruplarına bile susarak, ki susma da çeşitli anlarda desteklemektir, hakkını veriyor. Yani bu çalışmalar her birini etkiliyor, bizi zedeliyor yani insanların güveni bitiyor.

Hukuka güven biterse ne olacak? Neye güveneceğiz?

İnşallah bitmez. [...] hukuk herkese lazım, yani illa da ben dara düştüm bana lazım oldu diye bakmamak lazım rahat rahat yatağınızda uyurken. (Hakkâri 1)

MAHKEMELERDE AYRIMCILIK

Mahkemelerde karşılaşılan ayrımcılık durumlarını da, yargının tarafsızlığı bağlamında değerlendirmek gerekir. Bazı görüşmeciler, ayrımcılık sayılabilecek uygulamalara değinmiş, bazıları da maruz kaldıkları örnekleri aktarmışlardır. Bu örnekler arasında "dil"le, yani Kürtçeyle ilişkili olanlar çoğunluktadır.

Bir görüşmeci, mahkemelerde Türkçe dışında bir dilin kullanımı karşısında heyetlerin eskiden tepkili olduğunu, ama bu durumun giderek düzeldiğini şu sözlerle anlatıyor:

Bir dönem mahkemelerde Türkçe dışında bir dille konuşulduğunda çok kötü tepki alınıyordu. Şu anda bu tepkiler azaldı, eskisi kadar değil. (Diyarbakır 2)

Aynı görüşmeci, mahkemelerde giyim-kuşamın da zaman zaman sorun olduğunu söylüyor:

Mahkemelerde giyim-kuşam sorun oluyor. Özellikle dinî kıyafetler... Ama sonucu çok etkilediğini sanmıyorum. (Diyarbakır 2)

Diyarbakırlı bir başka görüşmeci, Kürtçenin bir ayrımcılık nedeni olduğunu anlatırken, bir ayırım yapıyor:

Valla geçmişte [dille ilgili sorun] çok yaşıyordu. Ama son süreçte mahkemelerdeki tavır değişti biraz. Siyasî olarak, Türkçe bilmenize rağmen Kürtçe savunma yaptığınızda tepkiyle karşılaşabiliyorsunuz. Ama gerçekten Türkçe bilmiyorsanız, tercüman çağırıyorlar. (Diyarbakır 4)

Bir diğer Diyarbakırlı görüşmeci de, mahkemelerdeki dil uygulamasının ayrımcılıkla ilişkisini kuruyor:

Evet, [kimi kişilere farklı] davranılıyor. Mesela Kürtlere farklı davranılıyor. Kürtlerin kendi dilinde savunma verememesi bile buna bir örnektir. (Diyarbakır 3)

Aynı görüşmeci, yargının işleyişinde güç, para, prestij, yakınlık gibi kayırmacılık konuları dışında, siyasî ve dinî nedenlerle ayrımcılık yapıldığına inanıyor:

Bence rüşvetten daha çok siyasî kayırmacılık var. Siyasî ve dinî kayırmacılık çok fazla. Bunlar sağ ve muhafazakâr kesimlerdir. Bildiğim tek doğru şey var; o da solun hiç adaletten yararlanmadığı ve sola hiçbir zaman adil davranılmadığıdır. (Diyarbakır 3)

Bu görüşmeciye göre, örneğin mafya babaları “iyi hal”den salıverilirken veya onlara ceza indirimleri uygulanırken, aynı tutum siyasî sanıklara gösterilmemektedir:

Mafya babaları bir takım elbiseyle mahkemeye çıkınca, iyi halden cezaları epey indirilebiliyor. Siyasî tutuklulara bu tür ayrıcalıklar tanınmıyor. Bunun etkisi var ama bence yanlıştır. (Diyarbakır 3)

Bir başka Diyarbakırlı görüşmeci de, Kürt olmanın, hele bir de siyasî bir nedenle yargılanıyorsanız, ciddi bir ayrımcılık ölçütü olarak işlem gördüğüne inanıyor:

Düşünce suçlarından yargılandığınızda çok daha fazla tedirgin oluyorsunuz. Zaten siyasî davalarda yargı da siyasî kararlar veriyor. Bu bölgede çok yaygın. Adi suçlarda insanlar kendini daha rahat hissediyor. Siyasî suçlar, hele de bu bölgede ve Kürt’seniz sonuç değişiyor ve duygular da değişiyor. Yani pek çok kişi

siyasî suçlardansa adi suçlardan mahkemeye çıkmayı yeğler. [...] Eğer Kürt'seniz size farklı davranıyorlar. Mahkeme heyetleri siyasî nedenlerden dolayı ve basın yayının etkisiyle Kürtlere farklı davranabiliyor. Dinî gruplara karşı yaklaşımda da bu durum var. Bu durum kararları da etkiliyor. (Diyarbakır 4)

Aynı görüşmeci, kadınlarla ilgili davalarda mahkemelerin ataerkil bir tavır takındığını, bu durumun özellikle "töre cinayetlerine" ilişkin davalarda açıkça görülebildiğini söylüyor:

Töre cinayetleri ve kadına yönelik şiddet konusunda farklı kararlar verilebiliyor. Bazen infiallere de yol açıyor. Yargı kadının hak ve hukukunu güvence altına alabilmelidir. (Diyarbakır 4)

ÖZEL MAHKEMELERE DAİR DEĞERLENDİRMELER

Geçmişte yaşanmış özel mahkemeler deneyimi de, bazı görüşmeciler tarafından tarafsızlıktan sapmanın ya da yargının siyasal amaçlarla kullanımının örnekleri olarak anılmıştır. Özellikle Yassıda Yargılamaları, Sıkıyönetim Mahkemeleri ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinin bu görüşmecilerin hafızasında yarattığı etkiler, bu tür uygulamalara tepki duyma şeklinde dışa vurulmuştur. Bazı istisnalar dışında, görüşmecilerimiz genellikle özel mahkemelerin varlığını şüpheyle karşılıyorlar.

Örneğin Kars'taki bir görüşmeci, Sıkıyönetim Mahkemeleri bağlamında, bizatihi sıkıyönetim rejiminin sakıncalarını şöyle anlatıyor:

Hayır olmamalı, bence olmamalı! Halksak, biz halksak böyle şeyler olmamalı! Sıkıyönetim olmamalı, halkımız özgür olmalı, özgürce yaşamalı, birbiriyle iyi geçinmeli, bu gibi şeyler olmamalı bence yani. (Kars 1)

Özel mahkemeleri "hukuk devleti ilkesinin yanlış yorumlanması" olarak gören bir görüşmeci şunları söylüyor:

Tabii ki bunlar hukuk devleti ilkesini[n] bence yanlış yorumlamaları. Hukukta, yargıda yürütmenin, Devlet Güvenlik Mahkemeleri, İstiklal Mahkemeleri, tabii ki bunlar devletin işleyişini kolaylaştırıyor ve devletin belki illegal uygulamalarını meşrulaştırmak, yasallaştırmaktan öteye gitmeyen mahkemelerdir.

Bir tür hukuksuzluk mu yani?

Aynen öyle! Ama tabii ki, burada işte hukuk üyelerinin, hukuk personelinin çalışması da başka bir ironi, hani manidar. Evet, bu İstiklal Mahkemelerinde hâkimler görev almıyor. İstiklal Mahkemelerinde seçilmiş, milletvekili komisyonlarından seçilmiş insanlar görev alıyordu ama... (İstanbul 2)

Bir başka görüşmeci de, özellikle İstiklâl Mahkemelerini örnek göstererek, bu tür mahkemelerin esasen hukukî olmadığını düşünüyor, ancak o zamanın şartlarında "maalesef işe yaradığını" da ekliyor:

İstiklâl Mahkemeleri... Onu tabii içinde bulunulan zamanın dinamiklerine göre belirlemek gerekiyor. İstiklâl Mahkemeleri kurulduğu zamanlarda tam anlamıyla hani bırakın bağımsızlığı, devlet olduğundan bile söz edilmek tam anlamıyla mümkün değildi, maalesef kurulma aşamasında olan bir millî iradenin insanı birtakım, yine zararlı ot diyeceğim, ama ayıklamak için kullandığı bir sistemdi. Maalesef o zaman işe yaramış.

Hukukî midir sizce?

Hukukî değil ama çok işe yaramış. (İstanbul 3)

Aynı görüşmeci, kanunda işleyişi ve yargılanma koşulları çok sağlam belirlendiği takdirde, DGM türü mahkemelerin olabileceğini söylüyor:

[...] Ama hani savaş olmasaydı [İstiklâl Mahkemeleri gibi] bir şey olmayacaktı gibi bir şey. Devlet Güvenlik Mahkemeleri ise normal seyrinde giden bir demokraside de olabilecek bir şey gibi gösteriliyor en azından. Devlet Güvenlik Mahkemesi denen şey, eğer devletin çıkarlarını koruyan bir yargı sistemiye ya da mekanizmasıya, olabileceğini düşünüyorum. Ama hani bu sonuçta gazeteleri okuyup da köşe yazarlarının sevmediğimiz ifadelerinden dolayı yargılanabileceği bir şey olmamalı. (İstanbul 3)

Bir görüşmeci, sadece siyasî suçlar için özel mahkemelerin olması gerektiğini söylüyor, “onun haricinde normal suçlar için olmamalı” diyor. (Kars 9)

Başka bir görüşmeci ise, bu tür mahkemeleri genel olarak kabul ediyor, ama “daha adaletli karar verebilmek için tarafsız olmak şartıyla” diye ekliyor. (Kars 11)

Karslı görüşmecilerden birisi, “bu tür mahkemelerin işleri daha çok uzattığını” düşünüyor. (Kars 10)

Ancak, mağdur olduğunu düşünen bir görüşmeci, bu tür mahkemelerin gerekliliğine inanıyor. Normal mahkemeyi “gevşek”, cezaları yetersiz buluyor. Olağanüstü mahkemelerin daha “sıkı” (dolayısıyla sert) olacağını düşünüyor. (Kars 5)

Tabii hâkim ilkesinin uygulanmasıyla ilgili bir diğer tartışma, Askerî Mahkemelerin varlığı üzerinden yapılmaktadır. İnsanların bu konuda kafaları oldukça karışık olmakla birlikte, bu durumun tabii hâkim ilkesiyle bağdaşmadığına ve askerî sistemin kapalılığı yüzünden muhakemenin aleniyeti ilkesini ihlâl ettiğine ilişkin bir sezgileri mevcuttur.

Mesela özel mahkemeler konusunda ayrıntılı açıklamalar yapan İstanbullu görüşmecinin, Askerî Mahkemelere dair değerlendirmesi, bu tereddütleri ve çekinceleri yansıtır:

Askerî Mahkeme'nin [olmasında], yani orada bir yargılama sistemi olmasında bir sakınca yok bence. Askeriye'nin kendi içinde bir yargılama sistemi olabilir. Ama

bu[nun] diğer yargılama sisteminin bir alt dilimi gibi işlemedi daha normal geliyor. Yani sonuçta askerlerin yaptıkları her şey [...] Askeriye'deki yargı sisteminin sorunu, yani onların bakması bu işlere biraz tuhaf geliyor. Ama [...] hani Askerî Mahkeme bildiğimiz yargı sisteminden bağımsız bir küçük, kendi içine hapsolmuş ve kendisinden sorumlu yargı sistemi olmasaydı, yani seçilebilseydi rahatlıkla, o zaman bir sakınca olmazdı yani. İnsanların şöyle bir güvencesi olurdu: Zaten diğer mahkemede görülecek davalardan farklı bir karar olmayacak orada. Ama...

O izlenimi alamıyorsunuz...

Evet, almıyorum o izlenimi.

Bu izleniminizi güçlendiren ne gibi şeyler var?

Neden onların kendilerine has bir yargılama sistemi olduğu konusu mu? Bir kere şöyle bir şey var; ben askere gittim, orada kaldım. Orada başıma gelecek herhangi bir şey konusunda Askeriye dışındaki herhangi bir insan müdahale edemezdi. Yani orada kendimizi teslim etmişiz, biliyorsunuz ve bu hissi engelleyecek hiçbir şey yok. O yüzden orada infaz etmeye kalksalar, sanki yapabilirlermiş gibi... Mesela orada bir komutan gelip sizi öldürse, ondan sonra da kendi yargı sistemlerinde bir gerekçeyle bunun suç olmadığını söyleseler kimse buna itiraz edemez gibi hissediyorum. (İstanbul 3)

HUKUK SİSTEMİ HAKKINDA FARKINDALIK VE BİLİNÇ DÜZEYİ

Görüşmelerimiz sırasında, hukuk sistemi hakkında genel bir bilgisizlik havasının egemen olduğunu tespit ettik. Kuvvetler ayrılığı ilkesi gibi soyut ve kuramsal konulardan başlayarak mahkemelerin görev alanlarına, hukukî metin hiyerarşisinden yargıya müracaatta gözetilecek sıraya gelinceye kadar geniş bir hukuk alanının, yurttaşların bilgi dağarcığı içinde neredeyse hiç yeri yok.

Van'da görüştüğümüz kişilerden biri, vatandaşın "cehaletinin" adaletin tecellisinde önemli bir engel olduğunu vurgulamış ve buna şöyle bir örnek vermiştir:

Yani adam eğer kendisini yeteri kadar ifade edebilmiş olsaydı, ben işte okumayazmam [yok] diyor vesaire, başta işte avukatın ne olduğunu bilemiyor veya işte bu kadastronun yaptığı işlem[i], bedeli ödenmeden tapu devri niye yapıldı onları bilseydi bu duruma düşmezdi. (Van 2)

Aynı şekilde, Denizlili görüşmeci de hukuk ve yargı konusunda "hiçbir şey bilmediğini" söylemekten çekinmiyor:

Sorarak öğreniyorsun yani bir şekilde oradakilere... [Onlara] muhtaç kalıyorsun. Onlara bile belli bir miktarda para ödüyorsun, dilekçe yazıyor. Sormak zorundasın, bilmiyorsun çünkü. Şey var mahkemelerin aslında içlerinde bir danışma gibi yerler oluyor ya işte onlar o kadar şey değil, bilgili değil. (Denizli 1)

Bilgisizliğin adaletin tecellisinde ve hak arayışında çok önemli bir eksiklik olduğu, görüşmecilerin tümü tarafından teslim edilmektedir. Eğitim sisteminin bu bilgisiz-

liği gidermek bakımından hiçbir etkisinin olmadığı da anlaşılmaktadır. Vanlı görüşmecilerden biriyle aramızda geçen diyalog, eğitim sisteminin de yardımıyla, hukuk ve yargı konusunda temel bilgilerin edinilmesinin yaratabileceği sonuçlara dair kanaatin iyi bir ifadesi sayılır:

Eğitim sistemi içerisinde hukukla ilgili bilgi aldınız mı veya hani şu mahkeme şu işe yarar, hakkını arama yolları budur diye size bir eğitim, bilgi verildi mi hiç herhangi bir safhada?

Yok!

Peki, buna ihtiyaç olduğunu düşünüyor musunuz?

Düşünüyoruz evet. [Sulh Hukuk Mahkemesi ile Asliye Hukuk Mahkemesi arasındaki farkı...], ikisinin aslında ne işe yaradığını hakikaten de bilmiyoruz. Hocam, köylü bunu bilirse, zaten bu köydeki ağalık sistemi kalkar. Köylü hakkını aramaya kalkarsa olay bitti. Köylü haksızlığa da uğramayacak. Ya oradaki işte aşiret reisinden dolayı, ağadan dolayı. Hakkını arayınca işte Kemal Sunal'ın filminde vermiş. Hani yurttaşlık dersi vardı eskiden, şimdi o da yok. Köyde hocanın dili döndükçe, evvelsi gün hani oradaki öğretmene düştüyse, öğretmen bildiği kadar sistemi anlatıyor. Ama hiçbir öğretmen de Asliye... (Van 1)

Hukuk sistemi ve yargının işleyişi konusunda bilgilendirme ihtiyacı olup olmadığını sorduğumuz Hakkâri görüşmeciden şu cevabı aldık:

Tabii ki var. Mesela az önce siz bir şeyler söyleyince, ben kendimi çok geri kalmış hissettim.

Estağfurullah.

Ama doğru bu. Şimdi siz Ağır Ceza Mahkemesi deyince acaba “ağır” ne iş yapıyor veya ben dara düştüğümde şu an herhangi bir olayla karşılaştığımda hangi birime gideceğimi ben şahsen bilmiyorum. Sokakta geöen insanlara da sorsak insanların herhalde yüzde 70'i bilmiyor. Belki rakamı biraz az söyledim, belki çok söyledim ama... (Hakkâri 1)

Bu genel bilgisizlik halinin birkaç istisnası vardır. İstisnalar şu şekilde gruplanabilir:

- 1) Hukuk alanına yakın işlerde çalışanlar.
- 2) Eğitimli kişiler.
- 3) İş mahkemeye düşüp, yaşayarak bilgi sahibi olanlar.

Birinci ve ikinci kategoriye örnek olarak Samsunlu hekim görüşmeciyi verebiliriz. “Biriyle yaşadığınız sorunu nasıl çözersiniz?” sorusu karşısında bu görüşmeci, ombudsmanlık, mahkeme öncesi hakem heyeti gibi kurumların gerekliliğine işaret ediyor:

Tüketici hakları anlamında girelim mesela konuya, mesela ne var? Bir mal aldınız, bu malda sorun var, direkt mahkemeye gitmiyorsunuz. İllerde, ilçelerde, ilçelerde kaymakamlıklarda, illerde valiliklerde tüketici hakem heyeti var, buraya başvuruyorsunuz. Öncelikli olarak malı aldığınız yere gidersiniz, dersiniz böyle böyle bir sorun var, orası olayı sahiplenmezse hakem heyetine girersiniz, hakem heyetinden çıkan sonuç sizi tatmin etmezse veya sonucu uygulamaya koymazsa ne yaparsınız, Ticaret Mahkemesi'ne gidersiniz, Tüketici Mahkemesi'ne gidersiniz. (Samsun 1)

Aynı kişi, görüşmeciler arasında mahkemelerin görev alanlarına dair bilgisi olan ender kişilerden biriydi. Bir başka eğitilmiş görüşmeci de aynı soruya ayrıntılı bir cevap verdi:

Az çok bilgim var. Her mahkemenin ayrı görevleri vardır. Davanın, mahkemenin konusuna göre mahkemenin görevleri değişir. Örneğin bir vergi davası ile boşanma davasının görevleri aynı olamaz. (Sivas 2)

Genellikle mahkemelere işi düşmüş olanlar, örneğin boşanma, ölüm gibi durumlarda mahkemeye tanışmış olanlar, ilgili mahkemelerin görevlerini ve alanlarını bilmekteyler (örneğin Kayseri 5; Yozgat 1). Esasen adalete erişim konusunda karşılaşılan zorluklar da, aynı kişiler tarafından dile getirilmiştir. Örneğin Hakkâri görüşmeci “yasa ve mevzuat dili”nden şikâyetçidir. Bir adlî süreci anlamak için, ona göre, sözlükle dolaşmak lazımdır. (Hakkâri 1) Benzer biçimde Bursalı görüşmeci, işlemlerde kullanılan dilin yarattığı erişim sorununu şu şekilde ifade etmiştir:

Bence kesinlikle yasalar, mesela en ufak şeyi biz noterlerde yaşıyoruz. Noterlerde kullanılan belli bir yasa dili vardır. Bilmiyorum bu konuda siz daha iyi bilirsiniz, orada bir vekâletname yapıyor, bir kelimeler geçiyor, bir kelimeler geçiyor yani okuyarak anlamıyorsunuz. Sadece kime verdiğiniz, adını, soyadını, doğum tarihini, doğum yerini biliyorsunuz. Yani bunların daha yalın bir hale getirilmesi lazım diye düşünüyorum.

Hukuk dili insanların hak aramasına da engel olacak boyutlarda karmaşık bir dil mi size göre?

Evet, yani şöyle söyleyeyim; yazıların ne olduğunu bilmeden imza attığınız takdirde yarın öbür gün ben yargıya şey yaptım mı yargı, senin imzan var diyor. Bu sefer vatandaş hakkını arayamaz haline geliyor, hukuk onu tamamlıyor. (Bursa 1)

Bir başka görüşmeci de, usule uygun müracaatlar için arzuhalci veya avukat dolayımını kullanmak zorunda olduklarından yakınıyor. Ona göre, en basit konularda bile böyle bir sıkıntı var:

Arzuhalciye sürekli para veriyorsun canım. Sürekli avukatın yanına gidersen para şey etmiyor [yetmiyor], mesela avukat tutarsan avukat senin işlemlerini vekâletle yürütüyor. (Kayseri 4)

Görüşmeciler arasında, hukuk sistemindeki değişiklikler hakkında bilgi sahibi olanların sayısı da çok az. Bu az sayıdaki kişiler de, eğitilmiş kesime dahil. Mesela Sam-

sun'da görüştüğümüz hekim, çapraz sorgu yönteminin ceza muhakemesi usulüne girmesiyle birlikte daha hakkaniyetli ve adil sonuçlar elde edileceğine inandığını söylüyor:

Bizim Ceza Kanunumuzda artık çapraz sorgulama denen bir uygulama gündeme geldi. Nedir çapraz sorgu? Tanıkların sanıklarla karşılıklı, yine mahkeme huzurunda, avukatlar aracılığıyla birbirine soru sorabilmeleri, olayları teyit ettirebilmeleri ve vuku bulan olayın, tekrar bir nevi animasyon halinde, görsel olarak değil de sözsel olarak teyitlerin alınması... Bu çapraz sorgu dediğimiz olay sistemimizde hakkaniyetle bir şekilde yerleşirse, bu tür hataların önlenmesi [sağlanacak], büyük ölçüde yanlış kararların önüne geçilecek. (Samsun 1)

Hukuk düzeyinde yaşanan değişimin farkında olanların çoğu, yeni düzenlemelerin uygulamaya tam olarak yansımadığını düşünüyor. Mesela Samsunlu diğer görüşmeci, Medenî Kanun'da kadın haklarını genişleten düzenlemeler için böyle bir değerlendirme yapıyor:

Mesela medenî hukuk açısından evet değişti. Kadınlar biraz daha hak sahibi olmaya başladı, eskisi kadar değil en azından. Ama yine insanları tatmin edici yönde değil, ihtiyaçlarını karşılayacak kadar değil, daha düne kadar para cezaları çok cüz'i miktardaydı, çünkü eskiye göre ayarlanmıştı. Bunun gibi bir sürü şey var. (Samsun 2)

Aynı görüşmeci, trafik cezalarını ağırlaştırılan düzenlemeleri örnek vererek, değişikliklerin hayata geçirilebilmesi için zihniyet dönüşümüne ihtiyaç olduğunu vurguluyor:

Mesela bugün trafik cezalarına şey getirdiler, bir sürü yeni kanunlar çıkardılar, ehliyetler bile iki yıl deneme süreli oldu, bu çok doğru bir karar ve yerinde bir karar ama bunu kapatacak şey yine şey insanların üst makamlardan tanındıkları, bizim kafamızdaki bu şey kalkmadığı sürece kanunlara ne kadar ağırlaştırırsan ağırlaştır, bunun bir faydası olmayacağını düşünüyorum. (Samsun 2)

SONUÇ YERİNE

Modern toplumlarda yargının temel işlevi, bireylerin birbirleriyle ve devletle olan ihtilaflarını "tarafsız bir usul ve süreç" içinde çözmek, böylece toplumsal barışı korumaktır. Yargının bu işlevi yerine getirebilmesi, büyük ölçüde toplumun güvenine mazhar olmasına bağlıdır. Bu ise, yargının adil bir şekilde işlediğine dair toplumda yaygın ve kuvvetli bir inancın bulunmasını gerektirir. TESEV yargı araştırmaları serisinin ilk kitabı olan *Demokratikleşme Sürecinde Hâkimler ve Savcılar* için görüştüğümüz hâkimlerden birinin sözleri, bu durumu çarpıcı bir tarzda özetlemektedir: "Halkın yargıya düşmanlığı önemli değil. Bana göre halkın yargıya güvensizliği önemlidir. Eğer güvensizlik doğarsa, işte asıl felaket o zaman başlamıştır."

Toplumda yargıya yönelik güvenin varlığını ve derecesini araştırmak, hukuk sosyolojisinin ve onun bir alt dalı olan yargı sosyolojisinin uğraş alanında önemli bir yer tutar. Batı’da bunun için özellikle anket uygulamasının çeşitli türlerinden bolca yararlanıldığı görülüyor. Anketlerin ve sayısal ölçümlerin güvenilirliği haklı nedenlerle sorgulanmaktadır. Anket yönteminde belli seçeneklerle cevaplanması gereken kapalı uçlu soruların, güven konusundaki algıyı tam anlamıyla ortaya çıkarmaya elverişli olmadığı, bu tartışmalarda en sık dile getirilen tezdır. Bu eksikliği gidermek için, yargıya dair algı kalıplarını tanımayı sağlamak amacıyla “derinlemesine mülakat” yöntemine başvurulur. Kuşkusuz bu yöntemin de sınırları vardır; bunların başında da, araştırma ölçeğinin ve evreninin belirlenmesi gelir. Toplumun tümünü temsil edecek bir örneklem oluşturmak, derinlemesine mülakat tekniğinin doğasıyla çelişir. Bu nedenle, bu yöntemle yürütülen çalışmalarda, genellenebilir sonuçlara ulaşma iddiası, daha baştan bir kenara bırakılır. Aynı nedenle, bu tür çalışmalara bir “sonuç” yazmak da zordur ya da yazılacak sonuç, esas itibarıyla, görüşmelerden çıkan verilerin bir özeti olmaktan öteye gidemez.

Bununla beraber, böyle bir özeten anlamsız olduğunu düşünmek de doğru değildir. Zira dar bir görüşmeci evreninde bile olsa, tespit edilen algı kalıpları, yargıya yönelik onay veya eleştirilerin örnekleri olarak değerlendirilebilir. Bilhassa olumsuz algıların, yargının topluma karşı sorumluluğunu hatırlatan birer uyarı işlevi görmeleri dolayısıyla, yargının kamusal denetimine ve demokratik hesap verebilirliğine ilişkin arayışlara destek sundukları kabul edilir. Çalışmamızın bulgularını da, bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Bu çalışmanın “sonuçları” arasında, özellikle vurgulanmaya değer gördüklerimizi kısaca şöyle özetleyebiliriz.

Yargı erki, görüşmecilerin çoğu tarafından, kuvvetler ayrılığı ilkesine dayalı bir bilinçle değil, bütünsel devlet kavrayışıyla algılanmaktadır. Yargıya yönelik bu algının, en iyi anlatımını Franz Kafka’nın *Şato* ve *Dava* romanlarında gördüğümüz evrensel sayılabilecek nedenleri vardır. Mesela yargı, genel olarak “nihaî otorite” gücüyle donanmıştır; otoriteyi sürekli hatırlatan ritüellerle işler vb. Ancak demokratik hukuk devleti bilincinin gelişmiş olduğu toplumlarda, bu özellikler, yargıyı devlet iktidarının doğrudan temsil mekânı veya tam bir izdüşümü olarak algılamaya yol açmazlar; ya da bu algı, en azından görüşmecilerimizde saptadığımız ölçülere ulaşmaz. Şu halde, yargı–devlet özdeşliği olarak nitelediğimiz bu algının Türkiye toplumuna has nedenleri olduğunu kabul etmek, makul görünüyor. Burada devleti, yurttaşlara hizmet sunan bir organizasyondan çok, toplumu kontrol ve terbiye etmeyi hedefleyen dışsal bir güç ve yapı olarak gören zihniyetin etkisinin önemli rol oynadığı söylenebilir. Esasen mahkemelerin soğuk ve korkutucu makamlar/ mekânlar olarak görülmesi de, devlete bakışın bu özgül alana tercümesi sayılabilir. Görüşmecilerin büyük bir kısmında mevcut olan “yargıda devletçilik” algısı da bu bağlama yerleştirilebilir. Görüşmeciler arasında, devletin veya devlet görevlilerinin

taraf olduğu davalarda mahkemelerin az ya da çok, ama mutlaka devleti kolladıkları yönündeki algının yaygın ve güçlü olduğunu hatırlatalım.

Görüşmecilerin bu konuda dile getirdikleri fikirlerin çoğunun, *Demokratikleşme Sürecinde Hâkimler ve Savcılar* çalışması kapsamında görüştüğümüz hâkim ve savcıların büyük bir kısmının değerlendirmeleriyle örtüşmesi, bizce üzerinde ciddiyle durulması gereken önemli bir bulgudur.

Yargının bağımsız olmadığı yönündeki algının değişik tezahürlerinde de, güçlüünün iradesini dayattığı algısının etkileri açıkça görülebilir. Yargı bağımsızlığına en büyük tehdidin hükümetten geldiğini söyleyen görüşmeciler, AKP'nin toplumsal iktidar noktalarını ele geçirdiğine ve bu iktidar üzerinden yargıyı etkilediğine inanıyorlar. Buna karşılık, başta ordu olmak üzere değişik güç odaklarının yargıyı hükümet aleyhine manipüle ettiklerini düşünenler ise, AKP'nin “gerçek iktidar”a sahip olamadığı öncülünden hareket ediyorlar.

Yargıya güven duygusunun zayıflığı, çalışmamızın bir başka bulgusudur. Bu duygunun temelinde, kayırmacılığın ve güç ilişkilerinin yargılama sürecini etkilediği inancı yatmaktadır. Burada da, ister devlet ister özel şahıslar olsun, güçlüünün çoğu zaman haklı çıktığı algısının belirleyici olduğunu söyleyebiliriz. Bir görüşmecinin şu sözleri, bu algının sade ve çarpıcı bir ifadesi olarak okunabilir: “Garibanlar hep yenik düşüyor...” Bu ifadenin anlamı, Türkiye’de devlet kavramında tecessüm eden iktidar yapısının ve ilişkilerinin, herkese eşit şekilde uygulanan hukuk fikrinin inandırıcılık kazanmasını engellediğidir. Buna rağmen, görüşmecilerin çoğunun mahkemeleri bir çare olarak görmesi, bir çaresizlik itirafı olarak da değerlendirilebilir.

Netice itibarıyla, görüşmelerden çıkan tablo ışığında, yargıya dair sıkıntıların sadece adalet sisteminin örgütsel yapısı ve işleyişiyle sınırlı görülemeyeceğini, genel olarak egemen yönetim zihniyeti ve yerleşik devlet–yurttaş ilişkisi modeli çerçevesinde ele alınması gerektiğini vurgulamak isteriz.

GÖRÜŞME LİSTESİ

YER/KİŞİ	YAŞ GRUBU	MESLEK/MEŞGALE	CİNSİYET	EGİTİM DURUMU	DİĞER (YER VE AİDİYET)
Kars 1	35-40	Çiftçi	E	İlkokul	Yeni Polat köyü/Kürt
Kars 2	35-40	Çiftçi	E	İlkokul	Polat köyü/Kürt
Kars 3	35-40	Çiftçi	E	İlkokul	Polat köyü/Kürt
Kars 4	25-30	Esnaf	E	Lise	Arpaçay/Terekeme
Kars 5	50-55	Ev kadını	K	okuryazar	Polat köyü/Kürt
Kars 6	20-25	İşsiz	K	Yüksek	Arpaçay/Terekeme
Kars 7	35-40	Çiftçi	E	İlkokul	Carıcı köyü/Kürt
Kars 8	20-25	İşsiz	E	Yüksek	Arpaçay/Yerli
Kars 9	45-50	Esnaf	E	Lise	Arpaçay/Yerli
Kars 10	30-35	Esnaf	E	Lise	Kars/Terekeme
Kars 11	15-20	İşsiz	E	Lise	Polat köyü/Kürt
Kars 12	65-70	Ev kadını	K	okuryazar	Polat köyü/Terekeme
Kars 13	40-45	Çoban	E	İlkokul	Polat köyü/Kürt
Kars 14	30-35	Ev kadını	K	İlkokul	Polat köyü/Kürt
Kars 15	35-40	Şoför	E	İlkokul	Polat köyü/Terekeme
Kars 16	40-45	Çoban	E	Lise	Polat köyü/Kürt
Kars 17	25-30	Aşçı	E	İlkokul	Kars merkez/Kürt
Kars 18	40-45	Esnaf	E	Lise	Çakmak köyü/Yerli
Rize 1	35-40	Mühendis	E	Yüksek	Rize
Rize 2	30-35	Ormancı	E	Lise	Çamlıhemşin
Trabzon 1	35-40	Esnaf	E	Yüksek	Trabzon
Erzurum 1	75-80	Ev hanımı	K	-	Köprüköy/Kürt
Erzurum 2	20-25	Esnaf	E	Yüksek	Alevi
Nusaybin 1	25-30	Öğretmen	E	Yüksek	Kürt
Samsun 1	40-45	Hekim	E	Yüksek	Adli tıp uzmanı
Samsun 2	20-25	Öğrenci	K	Yüksek	Muhasebe öğrencisi
Sivas 1	25-30	Serbest	E	Lise	Sivas merkez
Sivas 2	40-45	Ev hanımı	K	Yüksek	Sivas merkez
Sivas 3	50-55	Öğretmen	E	Yüksek	Sivas merkez
Kayseri 1	60-65	Emekli	E	İlkokul	Yeşilhisar/Soğanlı köyü

GÖRÜŞME LİSTESİ (DEVAM)

YER/KİŞİ	YAŞ GRUBU	MESLEK/ MEŞGALE	CİNSİYET	EGİTİM DURUMU	DİĞER (YER VE AİDİYET)
Kayseri 2	35-40	Çiftçi	E	İlkokul	Yeşilhisar/Soğanlı köyü
Kayseri 3	40-45	Memur	E	Yüksek	Kayseri merkez
Kayseri 4	30-35	İşçi	E	İlkokul	Merkez/Karahüyük köyü
Kayseri 5	35-40	İşçi	E	İlkokul	Merkez/Karahüyük köyü
Yozgat 1	55-60	Aşçı	E	İlkokul	Kadişehri
Van 1	45-50	Esnaf	E	İlkokul	Van merkez
Van 2	45-50	Teknisyen	E	Lise	Van merkez
Van 3	33-40	İnş. işçisi	E	İlkokul	Van merkez
Hakkâri 1	30-35	Esnaf	E	Lise	Hakkâri merkez
Denizli 1	30-35	Garson	E	Lise	Kış: Denizli/Yaz: Marmaris
Antalya 1	35-40	Resepsyonist	E	Yüksek	Antalya merkez
Eskişehir 1	50-55	Em. işçi	E	Ortaokul	Eskişehir merkez
Eskişehir 2	40-45	İşçi	E	Lise	Eskişehir merkez
Bursa 1	35-40	İş adamı	E	Lise	Mobilyacı/Beyaz Eşyacı
Bursa 2	30-35	İşçi	E	Lise	Bursa merkez
Kocaeli 1	45-50	STK Yöneticisi	K	Lise	Gölcük
İstanbul 1	35-40	Yayıncı	E	Lise	
İstanbul 2	20-25	Öğrenci	E	Yüksek	Yüksekokul öğrencisi
İstanbul 3	20-25	Öğrenci	E	Yüksek	Yüksekokul öğrencisi
İstanbul 4	30-35	Yayıncı	E	Yüksek	
İstanbul 5	45-50	Hizmetli	K	İlkokul	
İstanbul 6	25-30	Teknisyen	E	Lise	
Ankara 1	45-50	Öğretim Üyesi	E	Yüksek	
Diyarbakır 1	40-45	Serbest	E	Yüksek	
Diyarbakır 2	60-65	Emekli	E	İlkokul	
Diyarbakır 3	50-55	Esnaf	E	Ortaokul	
Diyarbakır 4	45-50	Esnaf	E	Lise	
İzmir 1	30-35	Grafiker	E	Yüksek	
İzmir 2	30-35	Kaportacı	E	Ortaokul	

Yazarlar Hakkında

MİTHAT SANCAR

1963 Nusaybin doğumlu. 1984'te Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. 1985 -1990 yılları arasında Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. Yüksek lisans ve doktora çalışmalarını Ankara Üniversitesi'nde yaptı. “Devlet Akli” Kıskaçında Hukuk Devleti (2000), Mülteciler ve İltica Hakkı (2002, Bülent Peker'le birlikte) ve Geçmişle Hesaplaşma – Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne (2007) kitaplarının yanı sıra, çeşitli dergilerde çok sayıda makalesi yayımlandı. Bir süre *Birgün* gazetesinde köşe yazarlığı yaptıktan sonra, *Taraf* gazetesinde yazmaya başladı. Halen Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde profesör olarak çalışıyor.

SUAVİ AYDIN

1962 yılında Ankara'da doğdu. 1986 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun oldu. Aynı alanda yüksek lisans yaptıktan sonra doktorasını Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nde tamamladı. Halen aynı bölümde öğretim üyesidir. Etnisite, milliyetçilik, devlet sorunsalı, etnotarih, yerel tarih ve yerleşim tarihi alanlarında çalışmaktadır. Halen *Toplum ve Bilim*, *Tarih ve Toplum* ve *Kebikeç* dergilerinin yayın kurulunda yer alan yazarın çok sayıda makalesinin yanı sıra, yayımlanmış çalışmaları arasında *Modernleşme ve Milliyetçilik* (1993), *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve “Türk Kimliği”* (1998), *Mardin: Aşiret, Cemaat, Devlet* (2000 –Kudret Emiroğlu, Oktay Özel ve Süha Ünsal ile birlikte), *Antropoloji Sözlüğü* (2003 –Kudret Emiroğlu ile birlikte), *Küçük Asya'nın Bin Yüü: Ankara* (2005 – Kudret Emiroğlu, Ömer Türkoğlu ve E. Deniz Özsoy ile birlikte) bulunmaktadır.

Algılar ve Zihniyet Yapıları

“Biraz Adil, Biraz Değil...”: Demokratikleşme Sürecinde Toplumun Yargı Algısı

Önümüzde kaçınamayacağımız bir soru var: Acaba nasıl oluyor da bütün çağdaşlaşma gayretine ve değişim dinamiğine rağmen, bazı sorunlarımızı çözmemeyi becerebiliyor ve çözülmemiş sorunlarımızla birlikte yaşamaya devam ediyoruz? Sorunların çözümsüz kalması bağlamında devleti eleştirmek haklı bir perspektife dayansa da, salt devlet iradesi bu süreci açıklamakta yeterli olabilir mi? Yoksa toplum bilinçli olarak ya da zımnen devletin çözümsüzlük iradesinin parçası ve destekleyicisi olarak mı işlev görüyor? TESEV bu yöndeki irdelemelerini yakın geçmişte dört kitapla kamuoyuna sunmuştu. Dindarlık, laiklik, milliyetçilik gibi ideolojik çerçeveler yanında, devlete olan yaklaşımı ve aile içindeki ataerkil ortamı ele alan bu çalışmalar, algıların bireysel ve grupsal düzlemde nasıl değişmekte olduğunu ortaya koydu.

Ancak siyasî irade ile toplumsal sahiplenme arasında çok önemli bir katman daha var ve Türkiye'nin reform ihtiyacı belki de kendisini en fazla bu noktada gösteriyor. Söz konusu katman bürokratik kurumlar. Başta silahlı kuvvetler, yargı ve emniyet olmak üzere neredeyse bütün bürokrasinin hem zihniyet hem de organizasyon ve işlevler açısından yeniden yapılandırılması zorunlu gözüküyor. TESEV, bu düşünceyle, “Algılar ve Zihniyet Yapıları” serisinin bundan sonraki çalışmalarında bürokratik kurumları ele alacaktır.

Bürokratik kurumlara yönelik bu dizinin ilk başlığını oluşturan yargı araştırması, konuyu dört farklı açıdan inceleyen dört kitaptan oluşacaktır. Yargı araştırmasının elinizde bulunan bu ikinci kitabı Mithat Sancar ve Suavi Aydın tarafından hazırlandı. Toplumun yargıya ilişkin izlenim ve algılarını anlamayı sağlayacak dayanak noktaları tespit etmeyi hedefleyen bu çalışma kapsamında araştırmacılar yirmi ilde değişik kesimlerden elli dokuz kişiyle derinlemesine mülakatlar gerçekleştirdi. Kitap, yargı bağımsızlığının önündeki engeller, mahkemelerin adilliği, adalet sistemi dışında hak arayışı gibi farklı konular üzerinden yurttaşların hukuk sistemi ve yargısal işleyişe ilişkin bakış açılarını inceliyor. Yazarlar yargıya dair sorunların, sadece adalet sisteminin örgütsel yapısı ve işleyişiyle sınırlı olmadığını, genel olarak egemen yönetim zihniyeti ve yerleşik devlet-yurttaş ilişkisi modeli çerçevesinde ele alınması gerektiğini vurguluyor. Dizinin ilk kitabı hâkimlerin ve savcılarının algı ve zihniyet yapılarını ele aldı. Geri kalan iki kitabı ise medyanın yargıyı temsilini ve yargı ile rejim arasındaki ilişkiyi inceleyecek.